

P. POPESCU-NEVEANU

E. FISCHBEIN

I. DIDULESCU

PSIHOLOGIA
GENERALĂ

MANUAL PENTRU CLASA A XI-a

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Biblioteca Centrala

L131511160

Biblioteca Centrala Universitara - Sibiu

P. POPESCU-NEVEANU

E. FISCHBEIN

I. DIDILESCU

Don Virginia d. XI-a

PSIHOLOGIA GENERALĂ

MANUAL PENTRU CLASA A XI-a

INVENTAR
2020

20 FEB 1986

UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”
- SIBIU -
INVENTARIAT 1998

EDITURA DIDACTICA ȘI PEDAGOGICA - BUCUREȘTI, 1965

Bibl. Instit. de inv. superior Sibiu
INV. Nr. 53928 19 78

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu

Aprobat de Ministerul Învățămîntului cu nr. 47986/965
Contribuția autorilor la prezentul manual a fost următoarea:
P. Popescu-Neveanu a elaborat capitolele I. V. VIII. IX. X;
E. Fischbein — II, III, IV, VI;
I. Didilescu — VII.

CAPITOLUL I. OBIECTUL ȘI PROBLEMELE DE BAZĂ ALE PSIHOLOGIEI

I. PSIHOLOGIA ȘI PRINCIPIILE CARE STAU LA BAZA EI

Psihologia este știința care studiază activitatea psihică a omului. Ca orice știință, psihologia își propune să descrie și să explice fenomenele care intră în preocuparea ei. Fenomenele psihice sînt explicate în măsura în care se descopăr legile după care ele se conduc.

Este îndeobște cunoscut faptul că sfera psihicului cuprinde astfel de fenomene cum sînt: senzația, percepția, memoria, gîndirea ș.a. La om, psihicul capătă forma superioară a *conștiinței*.

În vorbirea curentă se fac referiri nu numai la fenomenele sau procesele psihice, dar și la calitățile acestora și chiar la unele însușiri mai generale ale întregii activități psihice. Astfel sînt însușirile de sensibil, emoliv, atent, perseverent, curajos, inteligent, talentat etc. Constatăm deci că *în domeniul psihicului intră fenomene și procese psihice precum și însușiri sau particularități psihice.*

Pentru o mai bună înțelegere a lor, procesele psihice sînt, de obicei, clasificate în: procese intelectuale, procese afective, procese voliționale.

a) Procesele intelectuale. Acele procese psihice prin intermediul cărora cunoaștem obiectele și fenomenele realității înconjurătoare se numesc procese intelectuale. Cele mai simple procese intelectuale sînt *senzațiile*. Prin intermediul lor noi luăm contact nemijlocit cu însușirile simple și separate ale lucrurilor: *vedem* culoarea neagră a unui automobil, de exemplu; îi *auzim* motorul și ne dăm seama că se deosebește de tractor sau de un alt vehicul; *mirosul* ne spune că el funcționează cu benzină etc. dar, dacă nu stabilim nici un fel de raporturi între diferitele însușiri ale automobilului, nu ne putem da seama dacă este vorba de un automobil sau de altceva. Culoare neagră, zumzet de motor, miros de benzină au și alte vehicule. De aceea, senzațiile noastre sînt insuficiente. Procesul psihic care ne permite să cunoaștem în mod nemijlocit obiectele din realitate în *unitatea* însușirilor lor se numește *percepție*. Noi *percepem* automobilul în unitatea însușirilor lui, îl *percepem* ca *automobil* și nu mirosul de benzină, culoarea neagră separate etc.

Dar cunoașterea aceasta directă, nemijlocită este insuficientă. Omul are posibilitatea să cunoască și esența lucrurilor, ceea ce au ele mai general. O asemenea cunoaștere se realizează prin *gîndire*.

Alte procese intelectuale care trebuie menționate sînt *memoria*, adică capacitatea pe care o are omul de a păstra în minte cunoștințele asimilate anterior și de a le reproduce atunci cînd are nevoie de ele, și *imaginația*, procesul de creare a unor imagini noi pe baza cunoștințelor anterioare.

Senzația, percepția, memoria, gîndirea și imaginația sînt procesele intelectuale cele mai importante. Și alte procese psihice contribuie într-un mod specific la cunoașterea realității. Astfel, procesele afective sînt o *formă specială* de cunoaștere a lucrurilor și fenomenelor. Procesele voliționale, de asemenea, se bazează pe *informație* (cunoașterea scopului, a motivelor acțiunii etc.), pe *comandă* și *autoreglaj* (adoptarea hotărîrii, executarea acțiunii și corectarea ei).

b) Procesele afective. În viața de fiecare zi se vorbește despre emoții și sentimente, ca: bucuria, entuziasmul, prietenia, colectivismul etc. Omul are o anumită *atitudine* față de obiectele și fenomenele realității, în raport cu însemnătatea lor pentru el. Ne iubim patria pentru că este a noastră, a tuturor, pentru că este bogată și frumoasă, pentru că asigură dezvoltarea optimă a posibilităților noastre, pentru că în ea sîntem fericiți. Toate acestea fac parte din categoria proceselor afective.

c) Procesele voliționale. Omul în activitatea lui își propune scopuri, el dispune de anumite priceperi și deprinderi, este îndemnat să lucreze de anumite îndbolduri, se lovește de anumite greutăți pe care trebuie să le învingă printr-o serie de eforturi de voință etc. Toate acestea sînt de procesele voliționale.

Particularitățile psihice ale personalității. Orice om are anumite însușiri psihice care îl deosebesc de alți oameni și care îl fac să fie el și nu altul. Principalele particularități psihice sînt: *temperamentul, aptitudinile și caracterul.*

Procesele psihice (intelectuale, afective, voliționale) și particularitățile psihice ale personalității constituie un domeniu al realității, care se conduce după anumite legi. *Sînt legile cercetate și studiate de psihologie.*

Dacă cuvintele care desemnează procesele și particularitățile psihice ne sînt familiare, explicarea științifică a faptelor pe care acestea le exprimă nu este tot așa de ușoară. Din cele mai vechi timpuri, oamenii și-au dat seama că psihicul reprezintă cel mai complicat și mai subtil fenomen din univers.

Știința a trebuit să parcurgă o îndelungată evoluție pentru ca în secolul nostru să ne poată duce la explicarea proceselor de maximă complexitate care se produc în creier. În timpurile vechi se ajunsese la părerea greșită că sufletul sau psihicul ar consta dintr-un suflu misterios și ar fi înzestrat cu puteri deosebite, că s-ar instala în om pentru ca apoi să „plece din el“.

Atît vederile primitive cît și denaturările religiei și ale filozofiei idealiste au fost depășite și, cu toate că astăzi folosim aceleași cuvinte (su-

fiel, spirit, psihic), de pe pozițiile filozofiei marxist-leniniste sîntem în măsură să explicăm natura fenomenelor desemnate de ele. În definierea și înțelegerea profundă a acestei naturi, ne conducem după unele principii care au fost amplu verificate în practică, precum și în cercetarea științifică.

Principiile materialismului dialectic și istoric care fac posibilă interpretarea consecvent științifică a psihicului uman sînt: *psihicul este funcție a creierului; psihicul este reflectare subiectivă a lumii obiective; psihicul este condiționat social-istoric.*

A. Psihicul — funcție a creierului

Contrar părerilor neștiințifice ale idealismului și religiei, care afirmă că psihicul ar avea o existență de sine stătătoare și nu ar depinde de materie, materialismul dialectic afirmă și demonstrează faptul că psihicul este o însușire sau *funcție* a materiei ajunse la cel mai înalt grad de organizare și perfecționare în *creierul omenesc*. Creierul este rezultatul unei evoluții de milioane și milioane de ani (pe parcursul dezvoltării organismelor vii și al istoriei sociale) în care s-a produs adaptarea din ce în ce mai perfecționată la realitatea inconjurătoare. În legătură cu aceasta s-a constituit și organul prin care să devină posibilă orientarea superioară în lumea inconjurătoare. Acest organ este tocmai creierul.

Atunci cînd pe planeta noastră nu existau organisme vii, evident, nu exista nici psihic. La animale funcțiile de reflectare psihică s-au dezvoltat pe măsura dezvoltării sistemului nervos. Este cu desăvîrșire absurdă afirmația că psihicul ar putea exista în afară de creier și de materie în general.

Psihicul a apărut numai într-un anumit stadiu al dezvoltării proceselor materiale și depinde întru totul de menținerea condițiilor de funcționare normală a creierului. Dacă omul e lipsit de un organ de simț (ochi, ureche etc.) și, în consecință, la creier nu ajung anumite informații, atunci și contactul psihic cu realitatea este întrerupt parțial sau total. Dacă condițiile fiziologice ale organismului nu permit funcționarea normală a creierului, atunci și reflectarea psihică e tulburată. Nu mai vorbim de situația în care însuși creierul este lezat. Este posibil ca prin distrugerea unor porțiuni din creier să dispară văzul, auzul, memoria, limbajul etc. Știm, de asemenea, că în condiții de sănătate deplină (cînd omul este odihnit, se înviorează prin mișcare, respiră aer curat etc.), și procesele de reflectare psihică se dezvoltă în cele mai bune condiții.

Cu ajutorul aparatelor moderne, în laboratoare se studiază, printre altele, modificările electrice din creier. Se constată că în stare de somn oscilațiile electrice proprii țesutului cerebral sînt mai slabe și au o anumită formă; în stare de veghe se înregistrează oscilații ceva mai puternice și cu alte particularități, iar atunci cînd omul este concentrat asupra unei probleme activitatea electrică a creierului atinge un maximum.

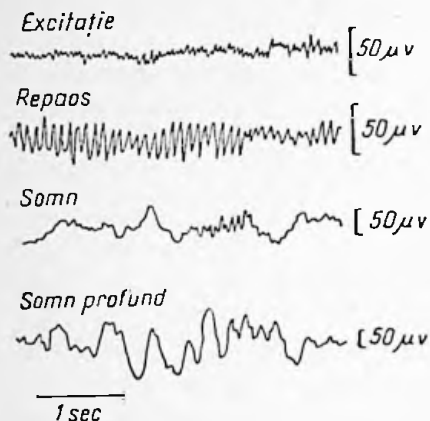

Fig. 1. Undele electrice în diferitele stări funcționale ale creierului. (După Jaspers.)

El reprezintă răspunsul organismului la acțiunea excitanților, răspuns dat prin mijlocirea sistemului nervos central.

Intr-un reflex distingem trei verigi principale: *calea aferentă*, *centrul nervos* și *calea eferentă*. De la receptor, influxul nervos se propagă, pe calea aferentă, la centrul nervos, unde, în virtutea unei legături apărute între două puncte, se elaborează un răspuns care se transmite pe calea eferentă la un efector periferic. De la acest efector se trimite *pe cale inversă* informații la creier, ceea ce dă posibilitatea ca reacțiile să fie mereu corectate prin noi comenzi.

Există două categorii mai importante de reflexe: reflexele necondiționate și reflexele condiționate.

Reflexele necondiționate sînt mecanisme reflexe *innăscute* care intră automat în funcție la acțiunea directă a anumitor stimuli (de exemplu, clipitul, provocat de o lumină puternică).

Reflexele condiționate sînt mai complicate. Nu toate însușirile obiectelor și fenomenelor provoacă dintr-o dată o reacție a organismului. Majoritatea stimulilor din ambianță sînt, pentru organism, indiferenți.

Dacă însă se produce o asociere între un excitant necondițional și unul nou, indiferent, acesta din urmă capătă o anumită însemnătate în declanșarea de reacții.

Este cunoscut experimentul clasic, efectuat de Pavlov, în care hrănirea ce provoacă prin reflex necondiționat salivație este asociată cu un excitant oarecare — o lumină ori un sunet — pentru ca după mai multe repetări să se ajungă ca numai lumina ori sunetul, fără hrănire, să provoace salivația. În scoarța cerebrală s-a „bătătorit un drum” între excitația provocată direct de nutriție și aceea provocată de lumină sau de sunet. Unul dintre acești ultimi excitanți a devenit semnal al hranei, astfel formîndu-se un *reflex condiționat*.

Mecanismele fiziologice de bază ale activității psihice.

Baza naturalist-științifică a psihicului este *activitatea nervoasă superioară*. Recapitulînd unele dintre cunoștințele de la *Anatomia și fiziologia omului* vom reaminti, pe scurt, mecanismele fundamentale ale activității nervoase superioare, a căror funcționare normală determină buna desfășurare a activității psihice.

a) *Noțiunea de reflex*. Reflexul este mecanismul universal al activității nervoase.

a) *Noțiunea de reflex*. Reflexul este mecanismul universal al activității nervoase.

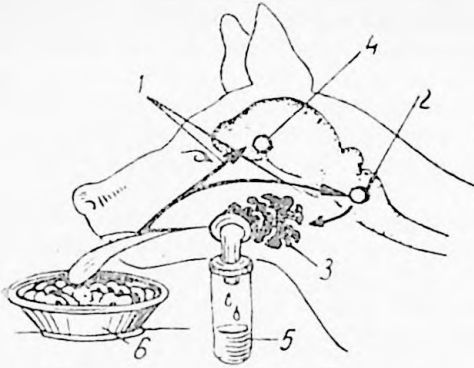

Fig. 2. *Reflex necondiționat.* 1 — nervul gustativ; 2 — centrul salivar din bulb; 3 — glanda salivară; 4 — centrul gustativ din lobul parietal; 5 — eprubeta în care se culege saliva; 6 — hrana

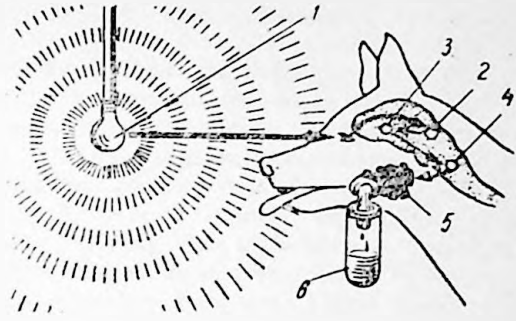

Fig. 3. *Reflex condiționat.* 1 — Excitantul luminos; 2 — centrul vizual din lobul occipital; 3 — centrul gustativ din lobul parietal; 4 — centrul salivar din bulb; 5 — glanda salivară; 6 — eprubeta în care se culege saliva.

Reflexele au un rol hotărâtor în echilibrarea organismului cu mediul. Reflexele condiționate ridică pe o treaptă superioară această echilibrare.

Din toate acestea înțelegem și faptul că reflexele condiționate sînt dobîndite, ele se formează în cursul vieții, pe baza reflexelor necondiționate sau a unor reflexe condiționate formate anterior.

La om, reflexele deja formate servesc ca bază pentru elaborarea rapidă a numeroase alte reflexe. Se realizează astfel o înlănțuire de reflexe din ce în ce mai complexe. Cuvîntul îndeplinește în formarea de noi reflexe un rol deosebit de însemnat.

b) *Procesele nervoase fundamentale.* Procesele nervoase fundamentale sînt *excitația și inhibiția*. Excitația îndeplinește o *funcție activă, pozitivă*. Inhibiția — așa cum o arată și denumirea — îndeplinește *funcția de frinare a excitației, de reținere și îngrădire a ei*. Între aceste două procese de bază există un raport de unitate. Deși sînt în continuă opoziție, contrarietate, ele nu pot exista unul fără altul.

Inhibiția se desfășoară sub două forme principale: inhibiția necondiționată și inhibiția condiționată. *Inhibiția necondiționată*, sau *innăscută* este, la rîndul ei, de două feluri: *inhibiția prin inducție negativă*, cînd un proces de excitație determină unul contrar, de inhibiție și *inhibiția de protecție* sau, cum i se mai spune, *inhibiția supra-timulară*, care, atunci cînd se epuizează capacitatea de lucru a celulelor corticale, apare în scopul refacerii acestei capacități.

Inhibiția condiționată sau inhibiția dobîndită în cursul vieții este și ea de mai multe feluri: de stingere, de diferențiere și de întîrziere.

Inhibiția de stingere se manifestă cînd un stimul condițional nu este întărit prin unul necondițional, în cazul de mai înainte cînd lumina sau sunetul nu mai sînt întărite cu hrana.

Inhibiția de diferențiere permite deosebirea a doi stimuli apropiați sau asemănători, care au însemnătate diferită pentru organism.

Inhibiția de întârziere ia naștere când între acțiunea unui stimul indiferent, condițional, și acțiunea stimulului de întârziere, necondițional, există un anumit interval de timp.

c) *Legile dinamicii activității nervoase superioare.* Procesele nervoase fundamentale sînt *mobile* și se *influențează unul pe altul*. La baza acestei interacțiuni stau două legi mai importante: legea iradierii și concentrării proceselor nervoase și legea inducției reciproce a proceselor nervoase.

Legea iradierii și concentrării proceselor nervoase constă în următoarele: excitația sau inhibiția apărute într-un punct al scoarței cerebrale nu rămîn pe loc, ci se *răspindesc* cuprinzînd și alte puncte: aceasta este *iradierea*; după aceea, procesele nervoase se adună spre punctul de unde s-au răspîndit: aceasta este *concentrarea*.

Legea inducției reciproce a proceselor nervoase se manifestă astfel: apariția unui proces nervos (excitație sau inhibiție) determină apariția, în zonele învecinate, a *procesului contrar*. Cînd excitația provoacă inhibiția, se produce fenomenul denumit *inducție negativă*, iar cînd inhibiția provoacă apariția unui proces de excitație, avem ceea ce se numește *inducție pozitivă*.

d) *Activitatea analitico-sintetică a scoarței cerebrale.* Activitatea de analiză și sinteză pe care o efectuează scoarța cerebrală este un factor principal în echilibrarea organismului cu mediul. *Analiza* constă în descompunerea excitațiilor în elementele lor componente. *Sinteza* este activitatea de reunire a acestor elemente într-un întreg.

Activitatea de analiză și sinteză efectuată de scoarța cerebrală se realizează prin *analizatori*. Analizatorii sînt constituiți din *organul de simț, calea aferentă* care duce mesajele nervoase spre creier și *porțiunea corespunzătoare din scoarța cerebrală unde ajung aceste mesaje*.

Prin activitatea de analiza și sinteză superioară care se produce la nivelul scoarței (o analiză și sinteză inferioară are loc și în organele de simț) scoarța cerebrală asigură echilibrarea corespunzătoare cu mediul.

Pavlov a arătat că în scoarța cerebrală, în fiecare moment, procesele de excitație și inhibiție, distribuite extrem de variat, alcătuiesc un fel de *mozaic* de nemărmurate zone sau puncte care sînt în grade diverse de excitație sau inhibare. Mozaicul nervos nu rămîne încremenit, el își schimbă continuu structura sa dantelată, în fiecare punct excitația cedînd locul inhibiției, sau invers. Mozaicul acesta dinamic are întotdeauna o zonă principală de excitație, care mai este denumită *dominantă*. În această zonă care, de asemenea, se deplasează mereu, activitatea nervoasă se desfășoară în condiții optime.

După cum am văzut, procesele nervoase de excitație și de inhibiție se influențează reciproc după anumite legi, imprimînd astfel activității nervoase superioare un caracter de *sistem*. Un element al activității de sistematizare este *stereotipul dinamic*. Stereotipul dinamic este un lanț de reflexe care, prin repetare în aceeași ordine, se fixează, se automatizează. O dată consolidate reflexele se declanșează unul pe altul.

e) *Primul și al doilea sistem de semnalizare.* Echilibrarea organismului cu mediul se bazează pe activitatea de semnalizare. Excitații prin condiționare devin semnale pentru anumite reacții.

La om există două forme ale activității de semnalizare: *semnalizarea prin excitații direcți (culori, forme, mirosuri) constituie primul sistem de semnalizare, comun omului și animalelor. Semnalizarea prin cuvînt reprezintă al doilea sistem de semnalizare.*

Senzațiile, percepțiile și reprezentările iau naștere prin activitatea primului sistem de semnalizare. Prin cel de-al doilea sistem de semnalizare, care se efectuează pe baza reflexelor verbale și este propriu numai omului, realitatea este semnalizată în mod *mijlocit*, adică în urma prelucrării informațiilor senzoriale prin abstractizare și generalizare și formarea de idei (gândire). Conform acestor semnale generalizatoare este condusă și conduita (voința).

Cele două sisteme de semnalizare sînt în strînsă legătură. Cel de-al doilea se formează pe baza primului, dar îndeplinește un rol conducător în orientarea în ambianță și în dirijarea conduitei.

B. Psihicul — reflectare subiectivă a lumii obiective

Vorbind despre psihic ca reflectare subiectivă, ne referim la conținutul vieții psihice, afirmînd că orice proces psihic, într-un fel sau altul, reproduce subiectiv laturi sau aspecte ale lumii materiale care există independent de noi. Tot ceea ce apare în psihic își are izvorul în lumea obiectivă și o *reflectă* pe aceasta. Lenin scria: „lucrurile, lumea, mediul există independent de noi. Senzațiile noastre, conștiința noastră nu sînt decît o *image* a lumii exterioare, și e de la sine înțeles că o reflectare nu poate exista fără lucrul reflectat, pe cînd lucrul reflectat există independent de cel în care se produce reflectarea”.

Reflectarea se întîlnește nu numai în sfera psihicului. Un obiect se reflectă în altul (de pildă, în oglindă). Fotografia se obține în urma unor modificări chimice produse de lumină în placa fotografică. Ar fi însă o mare greșeală dacă am identifica reflectarea psihică cu formele chimice sau fizice de reflectare. Aceste forme de reflectare au un caracter pasiv. Omul reflectă realitatea în mod activ și în formă *subiectivă*, adică reflectarea este un proces al vieții și activității lui: stimulii din lumea externă, acționînd asupra organelor de simț, provoacă anumite procese nervoase, care, dezvoltate pînă la nivelul creierului, produc un efect psihic. Ia naștere astfel o *image* sau o *idee* despre lume care stă la baza orientării omului și dirijării conduitei lui. Formîndu-se în societate, omul este un factor activ, un *subiect* care în activitatea sa stabilește raporturi între sine și lumea obiectivă. Reflectînd realitatea, omul o poate *transforma* conform necesităților sale. În raport cu aceste necesități, noi reflectăm *selectiv* realitatea, adică ne concentrăm asupra anumitor aspecte ale lumii obiective care ne interesează la un moment dat.

Reflectăm aproximativ exact lumea reală, adică o cunoaștem așa cum este ea. Dar reflectarea de către om a realității este o activitate, un proces, în desfășurarea căruia nu este exclusă iluzia și eroarea. Gîndind, noi facem și greșeli. Există însă posibilitatea ca greșelile respective să fie

descoperite și eliminate. Dacă realitatea n-ar fi reflectată just, dacă adîncimea unei prăpăstii, efectul distrugător al focului și ascuțitul unei săgeți ar fi luate ca fapte înșelătoare și neglijabile, atunci ce s-ar întîmpla cu viața omului? Omul transformă înfățișarea planetei, cultivă solul, folosește forțele naturii în gigantice industrii, ridică construcții grandioase deoarece cunoaște, reflectă just realitatea. Orice și-ar închipui și dori omul, rîurile nu urcă spre vîrfurile muntelui, curentul electric nu circulă prin lemn uscat, planta nu trăiește fără aer și umezeală. Omul nu se poate împotrivi legilor obiective dacă vrea să aibă succes în activitatea sa practică.

Combătînd pe idealîști, care contestă autenticitatea cunoașterii omenești, Lenin a arătat că adevărul sau neadevărul cunoașterii este verificat în practică. Practica este unicul criteriu de verificare a justeții cunoașterii omenești. Marile și continuile realizări practice ale oamenilor sînt în același timp dovezi ale capacității lor de a reflecta adecvat și profund realitatea.

C. Condiționarea socială a psihicului uman

Materialismul dialectic și istoric arată că psihicul uman este un rezultat al dezvoltării și activității omului în societate. *Omul în general este un produs al relațiilor sociale.* Altfel decît prin intermediul societății, omul nu s-ar fi putut crea pe sine ca om, ca ființă care gîndește, care raționează.

O legendă indiană ne relatează despre un rege care a voit să verifice în ce limbă vor începe să vorbească niște copii dacă nimeni nu-i va învăța acest lucru. În consecință, el a închis într-un turn cîțiva copii la o vîrstă fragedă, îngrijindu-se ca aceștia să primească hrană, dar să nu audă nici un cuvînt. Rezultatul a fost, desigur, acela că la verificarea de după cîțiva ani, copiii respectivi nu vorbeau în nici o limbă, iar comportarea lor, prea puțin omenească, dovedea că nici nu gîndesc.

Ființa omenească nu poate dăinui dacă nu dispune de un minimum de condiții sociale.

Totuși, au fost unele cazuri rare, consemnate de știință, în care copii pierduți în pădure, trăind cîțiva timp laolaltă cu animalele, și-au menținut viața. Un asemenea caz a avut loc în urmă cu două secole pe teritoriul țării noastre, în ținutul Brașovului. Fiind apoi descoperiți și aduși în mediul social, acești copii sau tineri sălbaticiți prezentau însă un tablou jalnic: nici nu puteau merge bine în două picioare, aveau reacții cu totul animalice, nu puteau vorbi sau gîndi, nu vedeau sentimente omenești.

Omul nu poate exista ca om dacă nu este membru al societății, dacă nu beneficiază de educație, dacă nu este înarmat cu mijloacele de acțiune practică, cu mijloacele de cunoaștere și comunicare, dacă nu-și însușește o parte din tezaurul de cunoștințe pe care le-a acumulat omenirea de-a lungul dezvoltării ei istorice, dacă nu intră în diverse raporturi cu ceilalți oameni, dacă nu se supune cerințelor sociale și nu-și asumă unele dintre sarcinile vieții sociale.

Ceea ce este esențial în om își are originea în „ansamblul relațiilor sociale” și se dobândește în principal în decursul dezvoltării individuale. *Viața socială condiționează întreaga dezvoltare a activității psihice, percepțiile, memoria, gândirea, sentimentele, voința etc. și totodată face posibilă formarea conștiinței omului.*

2. ANTROPOGENEZA

(Geneza omului)

Omul este rezultatul unei îndelungate evoluții filogenetice. Psihicul, în general, se constată la animalele care au sistem nervos. Cu cât aceste animale sînt mai evoluat, cu atît și psihicul lor este mai perfecționat. Dar, oricît de perfecționat ar fi acesta, el nu poate atinge nivelul la care a ajuns psihicul omenesc. Psihicul omului a continuat evoluția animală. Cu toate acestea, el a ajuns la un nivel calitativ superior, datorită anumitor condiții despre care vom vorbi în continuare.

Ch. Darwin a observat că între organismul maimuțelor superioare și organismul uman există o mare asemănare. El a invocat o serie de argumente pentru a susține ideea că oamenii provin dintr-o anumită specie de maimuțe superioare (antropoide).

Fosilele, scheletele străvechi descoperite prin săpături arheologice, au confirmat ideea lui Darwin și au permis să se constate diversele stadii ale trecerii de la maimuță la om.

O contribuție esențială la explicarea genezei omului a adus-o F. Engels prin lucrarea sa intitulată *Rolul muncii în procesul transformării maimuței în om*. Chiar din titlul acestei lucrări fundamentale se vede că Engels a atribuit muncii rolul hotărîtor în formarea omului.

În procesul evoluției spre om, treptat, maimuțele antropoide, părăsind mediul arboricol, s-au adaptat la mediul terestru și au trecut la mersul biped. Mersul biped a avut, la rîndul său, alte consecințe importante. Membrele dinainte au suferit modificări anatomice și fiziologice esențiale care au dus la transformarea mîinii „într-un organ al muncii”.

La maimuțe existau o serie de posibilități care se dezvoltaseră în condițiile vieții în arbori, și anume: opozabilitatea degetului mare față de celelalte și capacitatea de a apuca obiectele, marea mobilitate a mișcărilor și a vederii și, totodată, coordonarea complexă a mișcărilor după semnalele vizuale, reflexele de imitație, existența în grup. Aceste posibilități au putut fi dezvoltate și valorificate în chip nou datorită *folosirii uneltelor*. Bățul sau piatra ținute întâmplător în mână au servit pentru apărare sau pentru dobândirea hranei. A apărut, astfel, o prelungire a membrilor superioare prin unealtă, ceea ce a sporit puterea de adaptare a strămoșilor noștri, aflați pe punctul de ieșire din animalitate.

Munca a dus mai departe la perfecționarea mîinii. De aceea, Engels arată că mîina nu este numai organul muncii, dar, totodată, și produsul ei.

În același timp, munca a dus la dezvoltarea și perfecționarea unui nou sistem de intercomunicare în grup, la apariția *graiului articulat*. În acțiunile colective, sunetele guturale, emise inițial doar instinctiv și numai în câteva feluri, încep să se moduleze după împrejurări, după tipul de acțiune ce trebuie executat și, pînă la urmă, se asociază cu obiectele de un anumit fel asupra cărora se acționează. Sunetele devin purtătoare ale unor informații generale. Apare cel de-al doilea sistem de semnalizare. Experiența de acțiune a grupului se *generalizează și se comunică prin cuvinte*. Treptat se dezvoltă și se perfecționează limba ca instrument de comunicare și de cunoaștere.

Fig. 4. Oameni de Cro-Magnon în timpul perfecționării uneltelor. (După E. Forestier.)

Complexitatea mișcărilor mîinii, graiul articulat, hrana mai consistentă au dus, după cum subliniază Engels, la *formarea creierului omenesc*. Treptat, fruntea a devenit dreaptă și înaltă, s-a mărit cupla craniiană și cantitatea de materie nervoasă, emisferele cerebrale au dobîndit o structură mai complexă avînd și circumvoluțiuni numeroase și profunde, au apărut noi centri nervoși legați de coordonarea mișcărilor mîinii, ale limbii, s-au dezvoltat organele senzoriale.

Modificarea și perfecționarea continuă a sistemului nervos a ajuns pe cea mai înaltă treaptă de organizare a materiei devenind *organul conștiinței*.

Momentul hotărâtor în procesul de transformare a maimuței în om l-a constituit *pregătirea intenționată* a primelor unelte. Astfel, apariția muncii a determinat apariția omului. Omul, la care s-a dezvoltat graiul articulat și gândirea, conștiința, ajunge să reflecte realitatea obiectivă nu numai în mod nemijlocit, prin senzații și percepții, ci și în mod mijlocit, prin idei care desemnează categorii de lucruri și fenomene. Generalizarea experienței colective și transmiterea ei prin limbă și modele de acțiune practică fac din fiecare individ un moștenitor și continuator al activității generațiilor precedente. Colectivitatea socială se perfecționează mereu, se dezvoltă. Corespunzător acestui fapt, și indivizii capătă, de la o generație la alta, mijloace de acțiune și cunoaștere tot mai bogate și eficiente.

3. CONȘTIINȚA

Acum putem să ne dăm seama mai bine de deosebirea dintre psihicul animal și psihicul uman și îndeosebi de specificul acestuia din urmă.

Posibilitățile psihice ale animalelor sînt limitate la reflectarea senzorială. Omul, în virtutea existenței sale sociale, depășește stadiul reflectării senzoriale, își formează și un al doilea sistem de semnalizare și ajunge să posede *forma cea mai înaltă de reflectare subiectivă a lumii obiective, care poartă denumirea de conștiință*. Conștiința a apărut ca rezultat al unei îndelungate evoluții pe scară animală și, ca rezultat, în primul rînd, al condițiilor social-istorice.

Trebuie să deosebim conștiința *omului* de conștiința socială. Conștiința omului sau *conștiința individuală* reprezintă obiectul de studiu al psihologiei, iar conștiința socială este studiată de sociologie și de psihologia socială. Conștiința individuală se formează pe baza conștiinței sociale, în sensul că individul își însușește reprezentările, ideile, cunoștințele elaborate de societate și care alcătuiesc conștiința socială.

Să vedem acum pe scurt care sînt principalele caracteristici ale conștiinței.

Spre deosebire de animale, omul are posibilitatea de a gândi, de a raționa. În condițiile vieții sociale s-a dezvoltat cel de-al doilea sistem de semnalizare. Simpla semnalizare a obiectului prin imagine încă nu este conștiință. Pentru ca să avem ceea ce se cheamă conștiință, este

necesar să intervină și cel de-al doilea sistem; numai cuvintele sînt purtătoare ale unor semnificații generale prin care noi ajungem să știm, să cunoaștem. Mergînd pe stradă — de exemplu — vedem foarte multe lucruri și, după semnalele senzoriale, reușim să ne orientăm, evitînd ciocnirile cu trecătorii, dirijîndu-ne corect pașii etc. Dar nu tot ceea ce vedem intră în sfera conștiinței, adică se *conștientizează*, cu alte cuvinte, antrenează intens activitatea celui de-al doilea sistem. Pentru ca să apară efectul conștient este necesară corelarea semnalului din primul sistem cu semnalul corespunzător din al doilea sistem. Astfel dacă ceea ce vedem, noi denumim (fie și în gînd) prin aceasta devenim conștienți de faptul respectiv.

În limbă s-au fixat, în decursul istoriei, principalele rezultate ale cunoașterii omenești. Cuvîntul este purtător al unei informații generale, al unor noțiuni. Prin întreg sistemul de noțiuni fixate în cuvinte se realizează o vastă *clasificare* a obiectelor, fenomenelor, acțiunilor. *Însușindu-și limba și, totodată, formîndu-și gîndirea, omul devine om, adică ființă conștientă, care face legături sistematice între imagini și idei.* Faptele concrete reflecate sub formă de imagini sînt nu numai clasificate, ci și *interpretate*. Practica a dus pe om la descoperirea cauzelor fenomenelor, la descoperirea unor legi care sînt verificate prin practică. Adunarea norilor pe cer poate să ducă la ploaie. La 100°C apa fierbe, evaporîndu-se. Sînt neenumărate astfel de cunoștințe dobîndite în societate, care sînt folosite în diferite situații concrete.

Acumularea de cunoștințe generale și aplicarea lor selectivă în condițiile unor situații noi este caracteristica distinctivă a activității psihice a omului, a conștiinței lui. Cuvîntul conștiință, în limba română, ca și în alte limbi (latină : *con-scientia*, franceză : *con-science*, rusă : *so-znanie*) înseamnă și *cu-știință, cu-știre*.

Întotdeauna conștiința presupune un efort de organizare și concentrare a activității psihice asupra unui fapt obiectiv. Pentru a înțelege aceasta, trebuie să ținem seama de rolul pe care îl îndeplinește conștiința în stabilirea și dirijarea raporturilor cu ambianța. Omul nu contemplă pasiv realitatea, el nu este indiferent față de ea. Omul este interesat să cunoască lumea pentru a o adapta necesităților sale, pentru a o *transforma* în raport cu acestea. De aceea, conștiința nu se îndreaptă numai asupra lumii externe (deși acesta este principalul), ci și asupra persoanei proprii. Cu alte cuvinte, *omul devine treptat conștient de sine*, el își cunoaște posibilitățile; își propune scopuri, întotdeauna vrea ceva. Omul reușește însă să-și realizeze scopurile numai în măsura în care cunoaște just realitatea.

Deosebit de important în această privință este faptul că omul poate reflecta *anticipativ* lumea reală. Cunoscînd proprietățile obiectelor, cauzele anumitor fenomene, legile obiective, noi putem prevedea desfășurarea unor evenimente. Știm dinainte ce se va întîmpla dacă vom apropia de foc benzină, dacă vom arunca în apă o scîndură de lemn sau o bară metalică ș.a.m.d. Această putere de a prevedea se aplică și asupra propriilor acțiuni. Pentru a ne atinge scopurile, trebuie să efectuăm unele acțiuni. Acestea sînt însă mai întii plănuite în minte, adică *proiectate*, înainte de a fi realizate.

Chiar dacă este vorba de scopuri simple (de exemplu, trecerea peste un riu de munte, mutarea unei mobile dintr-o cameră în alta) noi observăm, judecăm, imaginăm și astfel proiectăm în minte întreaga desfășurare a acțiunii. În cazurile complexe, cînd, de pildă, ar apărea scopul construirii unei instalații tehnice, a unei clădiri, scopul elaborării unei lucrări de artă, prevederea și proiectarea mintală au o dezvoltare și mai pregnantă. Este de la sine înțeles că prevederile conștiinței sînt *verificate și corectate prin activitatea practică*, iar rezultatele acesteia îmbogățesc experiența noastră, permițîndu-ne ulterior să cunoaștem și să acționăm cu mai multă cutezanță și eficiență.

Observăm că în conștiință sînt antrenate toate laturile activității psihice: senzații, percepții, gîndire, memorie, imaginație, atenție, voință, emoții, atitudini etc. *Conștiința presupune o sinteză a tuturor acestor procese psihice, în diverse forme, în raport cu împrejurările.*

Fiind dependentă de condițiile existenței sociale, conștiința omului se dezvoltă istoricește. În urmă cu mii de ani, cînd mijloacele tehnice erau mai sărace, cînd limbile aveau o structură mai puțin evoluată, cînd cunoștințele de care dispunea societatea erau sărace, și puterea de înțelegere a lumii de către omul conștient era inferioară celei de care dispune omul contemporan. Mult timp n-au fost înțelese cauzele diverselor fenomene naturale, și de aici decurgea o viziune naivă asupra lumii. Complicarea și îmbogățirea practicii social-istorice, dezvoltarea tehnicii și științei au sporit de la un secol la altul și posibilitățile de reflectare conștientă a realității. În zilele noastre copiii sînt înarmați încă de pe băncile școlii cu un sistem de cunoștințe de care oamenii de acum două sau trei mii de ani nu dispuneau nici la vîrsta adultă.

În dezvoltarea ei istorică, conștiința individului este dependentă de caracterul orînduirilor sociale în care trăiește, de poziția lui de clasă, de concepțiile filozofice, politice și morale care-l influențează. Conform acestora, se formează la fiecare om o anumită *mentalitate* și se stabilesc *atitudini* față de lume și îndeosebi față de realitățile

sociale. Mentalitatea și atitudinile oamenilor sînt diferite nu numai de la o epocă la alta, dar chiar și în cadrul uneia și aceleiași epoci de la o clasă socială la alta. Dincolo de aceasta, interesele și orientarea conștientă a exploataților, de o parte, și a exploataților, de cealaltă parte, au intrat în contradicție în cadrul luptei de clasă. Eliberarea de exploatare prin revoluția socialistă, unirea tuturor forțelor constructive ale societății în efortul pentru făurirea unei noi lumi reprezintă un progres uriaș și în planul conștiinței fiecărui om. Conștiința omului societății socialiste și comuniste se caracterizează prin adeziunea la concepția științifică despre lume, printr-o înaltă apreciere a omului și grijă față de el, prin superioritate morală, printr-un înalt nivel de gîndire și simțire.

4. INSEMNAȚATEA PSIHOLOGIEI

Psihologia ne oferă cunoștințe sistematice, profunde, despre psihic; ea ne dezvăluie legile *obiective* ale activității psihice și astfel ne permite să explicăm corect această activitate.

Cunoștințele științifice de psihologie constituie o componentă obligatorie a culturii generale. Explicarea proceselor și particularităților psihice interesează pe orice om. Este greu de găsit o persoană care să nu vrea să înțeleagă științific în ce constă psihicul. Și aceasta nu numai din plăcerea de a cunoaște, ci, în primul rînd, din motive de ordin practic. Cunoșcînd care sînt condițiile în care se dezvoltă puternic memoria, imaginația, gîndirea, voința, desigur vom reuși să luăm astfel de măsuri, să acționăm în așa fel, încît să influențăm în bine dezvoltarea și folosirea lor.

Toți învățăm, dar ce este învățarea din punct de vedere psihologic, care sînt legile ei? Constatăm că unii învață mai cu spor, alții consumă multă energie și nu obțin rezultate dintre cele mai bune. Organizarea învățării pe baza cunoașterii legilor ei — așa cum ni le arată psihologia — îi sporește eficiența.

Dar, mai mult decît atîta, explicînd psihicul, noi ne dăm mai bine seama de valoarea cunoștințelor și calităților noastre și ne orientăm mai clar în viață. Dacă știm care sînt mecanismele nervoase ale psihicului, ce sînt conștiința, sentimentele, caracterul, cum apar visele etc., evităm interpretările greșite ale acestor fenomene și, reușind să ne cunoaștem pe noi înșine, ne călăuzim pașii de-a lungul vieții cu siguranță de sine și luciditate.

Psihologia are aplicații în cele mai diferite domenii de muncă. Corespunzător acestora s-au creat chiar ramuri speciale ale psihologiei. Astfel, *psihologia copilului* și *psihologia pedagogică* studiază, din punct de vedere psihologic, procesul instructiv-educativ; *psihologia muncii* studiază condițiile psihologice ale desfășurării activității în industrie și agricultură, modul cum poate fi mai bine organizat locul de muncă etc.: psihologia are aplicații în artă, în munca de creație științifică ș.a.m.d.

Psihologia generală studiază aspectele generale ale psihicului. Cunoștințele expuse în prezentul manual sînt cunoștințe de psihologie generală.

Explicînd ce este psihicul, care sînt legile lui, psihologia își aduce contribuția la formarea concepției științifice despre lume și viață.

Psihologia este necesară în orice domeniu de activitate a oamenilor.

CAPITOLUL II. SENZAȚIILE ȘI PERCEPȚIILE

1. SENZAȚIILE

Cunoașterea realității înconjurătoare începe prin senzații și percepții, care formează prima treaptă, treapta senzorială a cunoașterii. Vom vedea mai departe, la capitolul *Gîndirea și limbajul*, faptul că, pornind de la cele aflate pe cale senzorială, cunoașterea omenească se ridică la o treaptă superioară, treapta logică a cunoașterii.

Să vedem întâi, mai îndeaproape, ce sînt senzațiile.

Călimara, de pildă, este de culoare neagră. Fațetele sînt lucioase. Atingînd-o, simțim netezimea, duritatea și răceala sticlei. Luînd călimara în mîină, îi simțim greutatea. Ciocnind-o ușor, percepem un sunet. Apropiîndu-ne, simțim un miros de substanță chimică specific cernelii.

Oglindirea călimării se realizează deci prin oglindirea unei serii întregi de însușiri ale ei. Aceste reflectări elementare ale însușirilor simple ale obiectelor sînt *senzațiile*.

Senzațiile sînt deci procese psihice elementare, care constau în reflectarea însușirilor simple ale obiectelor lumii materiale, în timpul acțiunii acestora asupra organelor de simț.

În realitate, așa cum vom vedea mai departe, noi nu avem, în condiții obișnuite, senzații izolate, întrucît în reflectarea obiectelor senzațiile se sintetizează sub formă de percepții, adică de reflectări ale obiectelor în unitatea însușirilor lor.

a) **Analizatorii, aparatele reflectării senzoriale.** Un proces psihic nu poate să apară decît prin activitatea sistemului nervos și, în special, a etajului său superior, scoarța cerebrală. Legătura dintre sistemul nervos și lumea externă se face prin intermediul organelor de simț, organe specializate în a recepționa anumite influențe. Fiecărui organ de simț îi corespunde, în general, un anumit teritoriu în scoarța cerebrală. În scoarța cerebrală există deci o zonă vizuală, o zonă auditivă etc., în

legătură cu organele de simț corespunzătoare. *Organul de simț, calea aferentă și porțiunea corespunzătoare din scoarța cerebrală formează la un loc un aparat unitar, denumit de I. P. Pavlov analizator.*

b) **Principalele categorii de senzații.** Senzațiile vizuale. Senzațiile vizuale apar sub *acțiunea luminii*, adică a undelor electromagnetice cuprinse între 390 și 800 $m\mu$ (milimicroni). Dincolo de aceste limite, undele electromagnetice nu sînt vizibile. Ele au însă alte efecte: chimice, calorice, fiziologice etc.

Culoarea în care ne apare un obiect depinde *de natura și de porțiunea în care undele sînt reflectate.*

Dacă obiectul absoarbe întreaga lumină primită, el apare negru. Dacă reflectă toate radiațiile primite în aceeași proporție, apare cenușiu sau alb (lumina fiind cu lumina albă), în funcție de gradul în care este reflectată lumina primită.

Negrul, albul și toate nuanțele intermediare de cenușiu formează categoria culorilor acromatice.

Multe obiecte reflectă selectiv radiațiile primite, absorbind unele și reflectînd altele. Obiectul are în acest caz culoarea razelor reflectate. Un obiect poate absorbi toate radiațiile, afară de cele cuprinse între 530 și 500 $m\mu$. În acest caz el va apărea de culoare verde ș.a.m.d.

Toate aceste culori (roșu, verde, galben etc. și nuanțele intermediare), rezultînd dintr-o reflectare selectivă a radiațiilor, se numesc *culori cromatice.*

Culorile *acromatice* se deosebesc între ele printr-o singură însușire, și anume prin *luminozitate*. Albul este mai luminos decît orice cenușiu. Un cenușiu mai închis decît altul este un cenușiu cu o luminozitate mai mică. Luminozitatea culorii depinde de intensitatea radiației (amplitudinea undei).

Culorile *cromatice* se caracterizează prin trei însușiri:

Tonul cromatic reprezintă ceea ce numim obișnuit *culoarea* obiectului. Cînd spunem că un obiect este verde, că altul este roșu, ne-am referit la tonul cromatic. După cum am văzut, tonul cromatic depinde de *lungimea de undă* a radiației reflectate.

Luminozitatea, depinde de intensitatea luminii reflectate sau emise. O culoare oarecare poate fi mai întunecată sau mai luminoasă (de exemplu, albastru-închis, albastru-deschis etc.).

Saturația înseamnă *puritatea* culorii, măsura în care culoarea cromatică este vie și se deosebește de un cenușiu de aceeași luminozitate. Saturația unei culori este maximă atunci cînd radiația corespunzătoare este pură. Saturația scade dacă amestecăm culoarea cu cenușiu.

Senzațiile vizuale joacă un rol important în relațiile noastre cu mediul. Cu ajutorul senzațiilor vizuale obținem informații de la mari distanțe despre lumea înconjurătoare, ceea ce nu se întâmplă în cazul auzului. Undele electromagnetice se propagă cu viteza de 300 000 km pe secundă (incomparabil mai mare decât cea a undelor sonore), ceea ce permite o informare excepțional de rapidă asupra fenomenelor obiective (aproape instantanee, dacă este vorba de fenomene care se petrec pe Pământ).

Senzațiile auditive. Senzațiile auditive apar sub acțiunea vibrațiilor aerului, provocate, la rândul lor, de un corp care vibrează.

Senzațiile auditive sînt de două feluri. Unele corespund *sunetelor muzicale*, altele corespund *zgomotelor*.

Sunetele muzicale sînt cele produse de diapazoane, de instrumente muzicale, de vocea omenească. Zgomotele apar sub formă de trosnituri, scîrțiieli, răpăieli etc.

Un sunet se caracterizează prin trei însușiri principale :

Înălțimea, care depinde de frecvența vibrației. Cu cît frecvența este mai mare cu atît sunetul perceput este mai înalt (mai ascuțit). Urechea noastră nu percepe decât vibrații a căror frecvență este cuprinsă între 16 și 20 000 de vibrații pe secundă.

Intensitatea, care depinde de amplitudinea vibrației, adică, în fond, de energia transportată de undele sonore. Putem lovi aceeași clapă a unui pian, mai slab sau mai puternic. Sunetele obținute vor avea aceeași înălțime, dar se vor deosebi ca intensitate.

Timbrul, care depinde de forma vibrației, de forma undei sonore ; aceasta, la rândul ei, depinde de instrumentul care emite sunetul. Două sunete de aceeași înălțime și intensitate emise de instrumente diferite se deosebesc prin timbrul lor, caracteristic instrumentului respectiv. Violoncelul, pianul, clarinetul au fiecare un timbru specific, după care recunoaștem instrumentul care emite sunetul.

Senzațiile cutanate. Senzațiile cutanate sînt senzațiile care apar în urma contactului pielii cu un obiect oarecare. Există patru feluri de senzații cutanate : senzații tactile, senzații de căld, senzații de rece și senzații de durere.

Să reținem că nu este vorba de variații ale aceluiași fel de senzații, ci de senzații calitativ diferite.

Pentru ca o senzație tactilă să ia naștere, este necesar să apară o diferență de presiune în două regiuni vecine ale pielii.

De pildă, dacă se introduce mina într-un vas cu mercur, senzația de atingere apare numai la suprafața mercurului, adică în zona în care

apare o ușoară pliere a pielii din cauza diferenței între presiunea exercitată de mercur și cea exercitată de aer.

Senzațiile de cald și senzațiile de rece au receptori diferiți și căi de conducere distincte.

Pentru ca o senzație de temperatură să ia naștere, este necesar să se producă o schimbare destul de rapidă a temperaturii pielii. Acest lucru se întâmplă atunci când pielea intră în contact cu un obiect a cărui temperatură este deosebită de temperatura pielii, în momentul respectiv.

Senzația de temperatură este cu atât mai intensă cu cât modificarea temperaturii pielii are loc mai repede. Dacă atingem o bucată de fier și o bucată de lemn ambele foarte reci, de aceeași temperatură, bucata de fier ne apare mai rece: fierul fiind bun conducător de căldură, corpul îi cedează căldura mai repede.

În ceea ce privește senzațiile de durere, rolul lor principal în relațiile dintre organism și mediu este acela de a mobiliza organismul în vederea apărării de un excitant nociv (dăunător).

Cercetările au arătat că și senzațiile de durere au receptori specifici, alții decât receptorii lacili sau termici. Aceștia sînt reprezentați de terminațiile nervoase libere răspîndite în piele.

Senzațiile gustative și olfactive. Senzațiile gustative și olfactive apar sub acțiunea unor stimuli chimici. În evoluția filogenetică, sensibilitatea chimică este una dintre cele mai vechi forme de sensibilitate, servind animalului la adaptare în raport cu compoziția chimică a mediului.

S-a putut stabili că întreaga varietate a gusturilor percepute de noi se poate reduce la patru gusturi fundamentale: *dulce, acru, amar și sărat*.

Gusturile particulare ale diferitelor substanțe se pot obține prin combinarea în proporții diferite a acestor gusturi fundamentale.

Senzațiile olfactive iau naștere sub acțiunea chimică a vaporilor unor substanțe volatile.

Nu s-a putut realiza pînă în prezent o clasificare științifică multumitoare a mirosurilor. Pentru mirosuri nu există nici denumiri proprii. Mirosurile poartă denumirea substanței sau obiectului din care emană: miros de trandafir, miros de cafea, miros de benzină etc.

Nu s-au putut obține mirosuri de bază (ca în domeniul gustului sau al culorilor), din combinarea cărora să rezulte varietatea de mirosuri cunoscute.

Senzațiile musculare (kinestezice). Senzațiile musculare ne informează despre poziția și mișcările membrelor și diferitelor părți ale corpului.

Receptorii senzațiilor musculare se găsesc în mușchi, tendoane și ligamente.

Senzațiile kinestezice, asociate cu cele tactile (de care sînt greu de despărțit), informîndu-ne în permanență despre poziția și mișcările diferitelor părți ale corpului, joacă un rol foarte important în reglarea mișcărilor înseși ale părților corpului.

Senzațiile kinezice, asociate cu cele tactile, au un rol deosebit în cunoașterea formei obiectelor prin pipăit.

Senzațiile de echilibru (de poziție). Senzațiile de echilibru ne indică poziția și mișcările corpului nostru. Un înotător, sub apă, cu ochii închiși, simte în ce poziție se află sau înoată corpul său: vertical, orizontal, cu fața în sus sau în jos. Aflîndu-ne într-un ascensor, simțim cînd ascensorul pornește sau își frînează mersul.

Receptorii acestor senzații se găsesc în cavitățile urechii interne, și anume în canalele semicirculare, în utricula și în sacula.

c) **Pragurile senzoriale.** *Un stimul, acționînd asupra unui organ receptor, nu provoacă o senzație decît dacă este suficient de intens.* Noi nu auzim bătăile unui ceas de mîină așezat la cîtiva metri distanță, pentru că sunetului este prea slab. Nu simțim atingerea unui fir de prașcă pe mîină pentru că apăsarea este prea slabă.

Aceasta înseamnă că trebuie să vorbim de o limită, de un prag, în ceea ce privește posibilitatea excitantului de a ne provoca senzații.

Pragul acesta, numit pragul absolut al senzației, reprezintă deci cea mai mică valoare a unei stimulări în stare să provoace o senzație.

Prin cercetări se pot stabili pragurile diferitelor categorii de senzații. Așa, de exemplu, cea mai ușoară apăsare pe care o simțim este egală cu o presiune de aproximativ 1,3—1,4 g pe 1 mm².

Cercetările arată, însă, că aceste praguri sînt variabile de la un om la altul. Ele sînt variabile chiar la același om, în funcție de o serie de condiții.

Aceleași fapte le putem exprima folosind noțiunea de sensibilitate sau, mai exact, de *sensibilitate absolută*.

Sensibilitatea absolută a unui analizator este capacitatea de a avea senzații la stimulări cît mai slabe.

În loc să spunem că cineva are un *prag auditiv ridicat* (nu percepe decît sunete puternice), putem spune că are o sensibilitate auditivă scăzută. Este același lucru.

Se vede deci că *sensibilitatea absolută este invers proporțională cu pragul absolut*. Cu cît un om este în stare să perceapă sunete mai slabe

(pragul său auditiv este mai coborât), cu atât sensibilitatea sa auditivă va fi socotită mai mare, și invers.

Pragul diferențial. *Sensibilitatea diferențială.* Sensibilitatea unui analizator se referă însă și la finețea cu care acesta deosebește stimulii foarte apropiați sau asemănători. Când deosebirile sînt foarte mici, nu ne mai dăm seama de ele. Trebuie să vorbim deci și aici de o limită, de un prag, și anume de un *prag diferențial*.

Pragul diferențial este cea mai mică diferență dintre stimuli în stare să determine o deosebire între senzații.

Ni se arată, de pildă, două obiecte și ni se cere să arătăm care este mai greu. Dacă unul dintre obiecte are, să zicem, un kilogram, iar celălalt un kilogram și cinci grame, nu vom izbuti să ne dăm seama de deosebire. Diferența trebuie să fie mai mare. Dacă diferența va ajunge la 20—30 g, vom începe, cu anumite ezitări și greșind uneori, să constatăm deosebirea. Cu cît va fi mai mare deosebirea, cu atât vom greși mai rar în aprecierea ei. Tocmai această diferență minimă, de la care începem să înregistrăm subiectiv deosebirea, este pragul diferențial.

Pragul diferențial este și el variabil de la un om la altul și chiar la același om, în funcție de împrejurări.

Vom vorbi și aici de o sensibilitate, și anume de o sensibilitate diferențială. Sensibilitatea diferențială pentru anumiți stimuli exprimă finețea cu care o persoană deosebește stimulii respectivi.

Este clar că sensibilitatea diferențială este invers proporțională cu pragul diferențial.

d) **Adaptarea.** Când intrăm în apa unui bazin sau a unui râu, simțim, la început, apa foarte rece. Senzația de rece începe să scadă însă repede și, după cîteva minute, dispare cu totul. Evident, nu s-a încălzit apa, ci a scăzut sensibilitatea pentru excitanții reci. Este vorba de un fenomen numit *adaptare*.

Adaptarea constă în modificarea sensibilității unui analizator sub influența stimulului care acționează asupra sa.

În general, adaptarea se manifestă printr-o scădere a sensibilității.

La senzațiile tactile, adaptarea este rapidă. Sub acțiunea unui excitant tactil, după trei secunde, sensibilitatea se reduce la 1/5. Așa se explică faptul că nu mai simțim alingerea hainelor puțin timp după ce le-am îmbrăcat.

La senzațiile de temperatură, așa cum s-a arătat în exemplul de mai sus, adaptarea este rapidă și puternică.

Și la senzațiile olfactive adaptarea este pronunțată. Intrînd într-o cameră în care s-a fumat mult, mirosul greu de fum este simțit foarte

puternic. Treptat însă, mirosul începe să se simtă din ce în ce mai puțin. Cercetările au arătat că după un minut se obține o adaptare deplină la mirosul de iod. Pentru mirosul de camfor este nevoie de un minut și jumătate.

La senzațiile vizuale, adaptarea se manifestă în două sensuri. Sub acțiunea luminii vii, sensibilitatea vizuală scade. Intrând într-o sală de cinematograful, venind de afară, nu vedem la început nimic, căci lumina vie de afară ne-a redus sensibilitatea. După citva timp însă, „ne obișnuim cu întunericul”. Aceasta înseamnă că la lumina slabă a sălii de cinematograful are loc, treptat, o adaptare în sens invers: *creșterea sensibilității vizuale*.

La senzațiile auditive și la cele de durere nu se constată fenomene de adaptare.

Faptul că nu mai auzim bătăile ceasului după un timp nu se datorează adaptării, scăderii sensibilității. Este vorba doar de o schimbare a direcției atenției noastre. Dorind să auzim cum bate ceasul, este suficient să ne îndreptăm din nou atenția spre el.

e) **Dezvoltarea sensibilității.** Diferitele noastre forme de sensibilitate se pot dezvolta prin exerciții.

Modificarea sensibilității prin exercițiu se bazează, în mare măsură, pe principiul semnalizării, al legăturilor temporare.

Am văzut că senzațiile sînt, în esență, produse ale activității de semnalizare a creierului. Culorile, sunetele, mirosurile, formele etc. servesc organismului ca semnale, cu ajutorul cărora se poate orienta activ în mediul înconjurător.

Creșterea sensibilității absolute sau diferențiale în raport cu anumiți excitanți se realizează atribuind excitanților respectivi (sau deosebiri dintre ei) o anumită valoare semnalizatoare.

Un excitant aflat sub prag (prea slab pentru a fi perceput) poate deveni perceptibil (sensibilitatea în raport cu el crește) dacă se asociază cu un excitant necondițional destul de puternic. Un experimentator a asociat un excitant tactil foarte slab (o atingere), pe care subiectul nu-l percepea, cu o înțepătură. După citva timp, atingerea a început să fie simțită, căci a devenit un semnal care prevestea înțepătura.

Diferitele forme de activitate cer, pentru a se putea desfășura normal, ca omul să poată sesiza și distinge bine anumiți excitanți cu semnificația lor. Iată cîteva aspecte mai importante:

Limba este constituită din semnale sonore și, pentru a se putea folosi de ea, copilul trebuie să învețe, în primul rînd, să-i deosebească sunetele. Astfel, dezvoltarea vorbirii cere și determină o mare dezvoltare a ana-

lizadorului auditiv în sensul diferențierii, cu deosebită finețe, a sunetelor limbii. De exemplu, cuvintele „pară“ și „bară“ nu se deosebesc decît prin sunetele inițiale, între care însă deosebirea este foarte mică : (*p* și *b*). Noi învățăm să distingem bine aceste două sunete, căci de diferența dintre ele depinde o deosebire totală de semnificație a cuvintelor (cuvintele semnalizează două lucruri cu totul deosebite).

Dezvoltarea sensibilității este influențată mult de profesiunea omului. Se dezvoltă sensibilitatea pentru acei excitanți care au o anumită valoare semnalizatoare în domeniul respectiv de activitate. Un mecanic, de pildă, prinde cu auzul anumite modificări în zgomotul motorului, nebăgate în seamă de alte persoane, căci aceste modificări îi semnalizează lui un defect de funcționare,

Educația artistică joacă un rol foarte important în dezvoltarea sensibilității. Desenul, pictura, muzica, modelajul etc. cer și dezvoltă formele corespunzătoare de sensibilitate (vizuală, auditivă, tactilă, kinestezică ș.a.m.d.).

Sensibilitatea unor analizatori se dezvoltă și ca urmare a unor fenomene de compensare. Acesta este, de pildă, cazul nevăzătorilor ; aceștia învață să folosească anumite semnale auditive, tactile, olfactive ș. a. care trec, pentru cei ce văd, nebăgate în seamă.

În concluzie, dezvoltarea sensibilității pentru anumiți excitanți se face, în special, prin exercitarea analizatorilor în activități în care excitanții respectivi (sau diferențele dintre ei) dobîndesc anumite valori semnalizatoare proprii.

2. PERCEPȚIILE

Ne-am ocupat pînă acum de diferitele categorii de senzații, adică de procesele elementare de reflectare a obiectelor și fenomenelor. În fond, cunoașterea realității înconjurătoare prin intermediul ireptei senzoriale nu are loc sub forma senzațiilor izolate, ci sub forma percepțiilor, imagini integrale ale obiectelor și fenomenelor, în care senzațiile nu sînt decît elemente constitutive.

Percepția este procesul psihic care constă în reflectarea obiectului în unitatea însușirilor sale și ia naștere în timpul acțiunii acestuia asupra organelor de simț.

Masa, scaunul, carlea etc., toate lucrurile care ne înconjură ne apar ca imagini integrale ale unor obiecte (în care putem deosebi diferite însușiri), adică se reflectă subiectiv ca percepții. Caracteristic pentru per-

cepții va fi deci, în primul rînd, faptul că apar ca imagini unitare, ca un întreg.

a) **Caracterul sintetic al percepției.** Percepția este un fenomen de sinteză. Ea nu rezultă dintr-o simplă juxtapunere de senzații. Cu toate acestea nu trebuie să credem că percepțiile nu presupun și o activitate de analiză. Percepînd un lucru, noi distingem părțile sale, însușirile sale, distingem acest lucru de altele înconjurătoare. Toate acestea presupun o activitate de analiză. Analiza și sinteza se îmbină strîns în perceperea obiectelor. Cu toate acestea, caracterul sintetic este cel care dă nota dominantă.

Să ne gîndim la o melodie. Melodia este altceva decît o simplă înșiruire de note. Noi o ascultăm, o trăim afectiv, o reproducem ca întreg. Nici nu ne gîndim, ascultînd sau fredonînd melodia, la notele care o compun, ci la melodia însăși, adică la forma sonoră care se obține.

Ceea ce caracterizează, în primul rînd, percepția este faptul că se prezintă ca un întreg, ca o sinteză în care elementele, părțile servesc o semnificație unică. Percepția se manifestă ca o sinteză tocmai pentru că ea este imaginea subiectivă realizată de activitatea creierului sub acțiunea directă a unui obiect avînd numeroase însușiri.

Un obiect care acționează asupra analizatorilor, iînd purtătorul mai multor însușiri diferite, constituie un excitant complex.

Să comparăm o melodie cîntată la pian cu aceeași melodie cîntată la vioară sau de glasul unei soprane. Sunetele care constituie melodia s-au schimbat. Altfel sună pianul, altfel vioara și alfel glasul sopranei. Dar melodia s-a schimbat? Nu, melodia este aceeași. Melodia, firește, nu poate exista decît prin sunetele care o formează. Și totuși, melodia nu este pur și simplu șirul de sunete, din moment ce ea poate rămîne aceeași, deși sunetele se schimbă (poate fi executată și într-o altă tonalitate). Ea este determinată de raporturile de înălțime și intensitate dintre sunetele care se succedă. Cîtă vreme raporturile rămîn constante, întregul, melodia își păstrează pentru noi același înțeles. Este suficient ca două, trei note să se schimbe pentru ca melodia întregă să apară modificată.

Același lucru și în imaginile vizuale. Noi recunoaștem într-o fotografie o persoană cunoscută. Dacă descompunem (bineînțeles mintal) cele două imagini punct cu punct, nimic nu mai corespunde. În primul rînd nu corespund culorile. Apoi nu corespund dimensiunile. Totuși, percepția ne spune că este vorba de același chip. În ce constă corespondența? Ne dăm seama că este o corespondență de ansamblu, nu de detalii. Dimensiunile în fotografie sînt mai mici ca în realitate, dar micșorarea s-a făcut

cu respectarea proporțiilor. Culorile sînt altele în fotografie (numai culori acromatice), dar s-a păstrat distribuția relativă a diferitelor grade de luminozitate (jocuri de umbre și lumini) etc.

Percepția, fiind oglindirea unui excitant complex, se caracterizează prin aceea că are o semnificație unitară, în determinarea căreia rolul principal îl joacă relațiile dintre elementele componente, și nu valoarea lor absolută.

Caracterul unitar al imaginii obținute în percepție reflectă de fapt unitatea obiectului însuși, care este perceput. Modul în care diferitele elemente ale imaginii (tonuri, culori etc.) sînt distribuite și ordonate reproduce distribuția și ordinea părților obiectului real. Dacă o cutie de chibrituri ne apare întrunind în același obiect forma paralelipipedică, culoarea albastră a unor fețe, culoarea roșie a altora, tăria și rezistența lemnului etc., aceasta se împlinște pentru că însușirile respective sînt într-adevăr, în mod real, întrunite în obiectul respectiv.

Dar existența acestei *corespondențe între imagine și obiect* nu trebuie să ne facă să credem că ea se realizează de la sine.

Simpla reflectare sub formă de senzații a părților sau însușirilor obiectului în ordinea impusă de realitate nu creează prin sine însăși imaginea unitară. Imaginea unitară, percepția, este rezultatul unui proces activ de sinteză, realizat în anumite regiuni ale scoarței cerebrale.

b) **Rolul experienței anterioare în percepție.** În această activitate de analiză și sinteză superioară, prin care scoarța cerebrală reconstituie imaginea integrală a obiectului perceput, un rol important îl joacă experiența noastră anterioară.

Să ascultăm pe cineva vorbind într-o limbă pe care n-o cunoaștem. Ne dăm seama că este vorba de o succesiune rapidă, destul de stranie, de sunete diferite. Ne este imposibil să prindem toate sunetele care se succedă. Cele mai multe scapă auzului. Ne este imposibil să desprindem din fluxul vorbelor unități de sunete sub formă de cuvinte. Să ascultăm însă pe cineva vorbind în limba noastră. Totul parcă se luminează. Fiecare sunet este perfect înregistrat, fiecare sunet apare într-o legătură firească cu alte sunete vecine. Din aceste șiruri de sunete, noi desprindem foarte bine grupele de sunete unificate sub forma cuvintelor.

Ceea ce ne ajută ca în acest flux sonor al vorbirii să putem desprinde cu ușurință elementele (sunetele) și grupările cu sens (cuvinte, propoziții) este tocmai cunoașterea limbii respective.

Putem spune, așadar, că în opera aceasta de reconstituire a imaginilor obiectelor și fenomenelor, sub forma de percepție, creierul se folosește și de imaginile și cunoștințele obținute din diferite întâlniri ante-

rioare cu obiectele. Percepția actuală a unui lucru rezultă dintr-o fuzionare intimă, indisolubilă între informațiile pe care le deținem din trecut și informațiile pe care, în momentul respectiv, le dobândim prin analizatori. Fără o cercetare experimentală, este imposibil să distingem net în percepție ce datorăm senzațiilor propriu-zise și ce datorăm experienței anterioare.

Mai mult, este imposibil să avem o percepție fără participarea experienței anterioare.

Chiar dacă este vorba de un lucru cu totul nou pentru noi, de exemplu de o plantă exotică pe care n-am mai văzut-o, de un aparat necunoscut, noi apelăm la experiența anterioară pentru a putea distinge părțile și relațiile dintre ele, poziția lor, așezarea lor etc. Un lucru care să nu ne amintească de nimic nu există.

Folosul pe care-l avem de pe urma percepțiilor este cu atât mai mare, cu cât este mai bogată și mai temeinică pregătirea noastră în domeniul respectiv lucruri despre care știm puțin ne servesc puțin ca să aflăm lucruri noi.

c) **Obiectul și fondul percepției.** Privind un obiect anumit, acesta se distinge cu claritate din ansamblul de impresii vizuale care ne parvin în același timp. Așadar, în percepție trebuie să distingem *obiectul percepției de fondul percepției*. Privind cu interes un anumit tablou într-o expoziție, acesta constituie în momentul respectiv obiectul percepției noastre. Restul tablourilor, vizitatorii etc. formează pentru noi un ansamblu mai puțin clar, mai puțin distinct — fondul percepției. După câteva minute, atenția noastră poate fi atrasă de un alt tablou sau de o persoană aflată în sala de expoziție. Tabloul care ne-a preocupat înainte intră în fondul percepției, iar ca obiect al percepției se constituie tabloul celălalt sau persoana care ne interesează.

Există unele condiții obiective care favorizează distingerea obiectului de fond. Astfel, un obiect în mișcare se distinge mai ușor decât unul imobil; o figură cu un contur, cu un aspect bine definit se distinge mai ușor decât un ansamblu de elemente neorganizate. Când încercăm, privind cerul noaptea, să distingem o anumită stea, ne străduim s-o încadrăm într-un grup de stele care să ne sugereze o formă cunoscută. Un obiect se distinge mai ușor de fond dacă prezintă, față de acesta, deosebiri de culoare sau formă: pe zăpadă o hîrtie albă se observă mai greu decât una colorată. Într-un grup de case, remarcăm mai repede pe cea care are o formă deosebită. În sfîrșit, distingem mai ușor o figură deplin separată de fond decât una care are părți comune cu acesta.

De pildă, în figura alăturată, paralelogramul $DEFB$ nu „sare în ochi”, e mai greu de remarcat ca figură unitară decît dacă ar fi fost desenat separat, deoarece laturile și unghiurile sale sînt, în același timp, laturi și unghiuri ale altor figuri.

d) *Iluziile*. În anumite condiții, percepția noastră poate fi deformată și deci informația pe care ne-o oferă este, mai mult sau mai puțin greșită. Asemenea percepții deformate, eronate, poartă numele de *iluzii*. Esențial este faptul că iluziile nu reprezintă decît fenomene izolate, bine delimitate. Ele nu duc la o falsificare stabilă a cunoștințelor noastre. Să privim figura de mai jos: segmentul din dreapta pare mai lung. Este așa-numita iluzie a lui Muller-Lyer. Dacă vom măsura segmentele, vom constata că sînt egale.

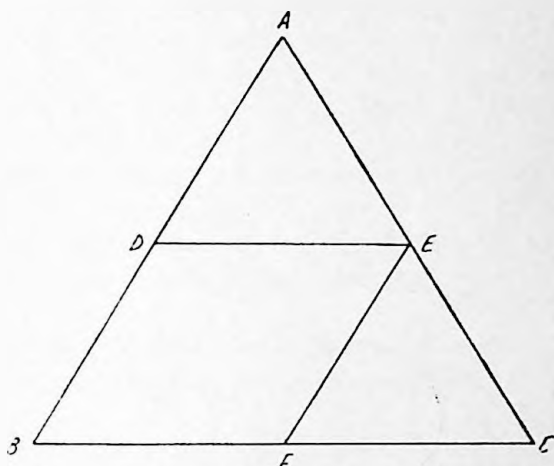

Fig. 5.

Explicația iluziei constă în faptul că noi încorporăm segmentele în figurile pe care acestea le formează împreună cu micile segmente oblice. Cunoașterea realității nu este falsificată de această iluzie. Noi avem posibilitatea, după cum am văzut, să verificăm prin măsurare prima apreciere și astfel să corectăm informația obținută.

Iluzia poate fi uneori efectul unui contrast.

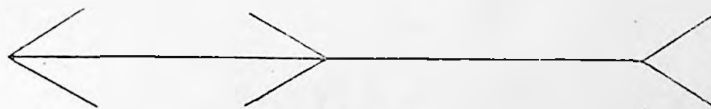

Fig. 6.

În figura 7, cele două cercuri din mijloc sînt obiectiv egale. Prin contrast însă cu cercurile înconjurătoare, cel din dreapta pare mai mic.

Imaginea de ansamblu a figurii poate influența și în alt mod aprecierea unor elemente, ducînd la deformarea direcțiilor. De exemplu, în figura 8, cele două linii orizontale sînt obiectiv paralele, dar noi nu le vedem astfel, din cauza segmentelor oblice.

Faptul esențial pe care trebuie să-l reținem este că iluziile sînt fenomene normale, cauzate de anumite legi ale percepției (sau de anumite

fenomene fizice). Ele nu duc la o falsificare a cunoașterii, întrucât avem posibilitatea să descoperim eroarea, completând informațiile noastre și, în ultimă instanță, verificând practic aprecierea respectivă.

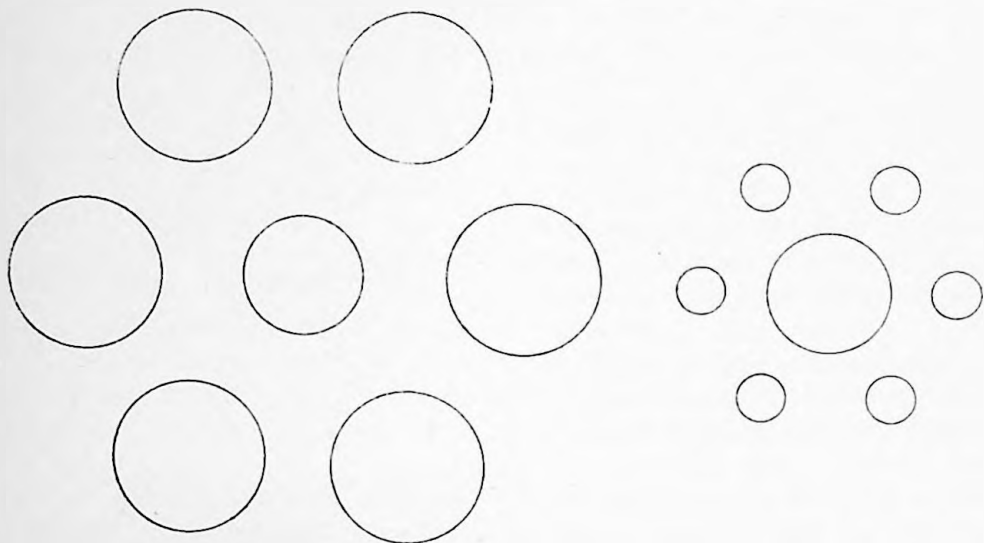

Fig. 7.

e) **Observația.** *Observația este o formă specială de percepție.* Făcând o plimbare prin pădure, noi percepem copacii, tufișurile, foșnetele frunzelor, ciripitul păsărilor etc. Dar aceasta nu înseamnă încă observație.

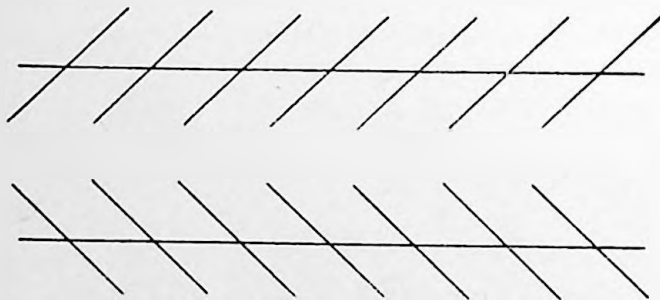

Fig. 8.

Observația este o percepție întreprinsă cu un anumit scop și realizată în mod sistematic. Vizitând pădurea, putem să urmărim cu atenție, de pildă, așezarea mușchiului pe copaci, grosimea trunchiurilor, locurile unde se găsesc mure etc., în funcție de scopul acțiunii noastre.

În observație se exprimă foarte bine faptul că percepția constituie un proces activ și selectiv.

Mai mulți oameni vizitează hala de laminoare a unei uzine. Simpla percepere îi va ajuta prea puțin. Ei trebuie să observe. Toți văd, aud etc. același lucru. Dar scopurile lor sînt diferite și, în funcție de acestea, ei vor înregistra alte aspecte. Unul este inginer și este interesat de procesul tehnologic. Se va preocupa de temperatura de topire a metalelor, de culoarea țevii înroșite, de procedeele de laminare etc. Altul este psiholog. El va urmări mișcările oamenilor, rapiditatea cu care reacționează la diferite situații, siguranța cu care mînuiesc manivelele etc. Un altul se preocupă de probleme de igiena muncii. El va studia mijloacele de ventilație, temperatura la care lucrează oamenii, intensitatea zgomotelor, îmbrăcămintea de protecție, poziția în timpul lucrului față de mașini etc.

În orice domeniu de activitate trebuie să fim și buni observatori, adică să știm să prindem repede ceea ce este esențial pentru problema cercetată.

Capacitatea de a remarca repede faptele esențiale în raport cu scopul, chiar cînd aceste fapte ies puțin în evidență, se numește spirit de observație.

O observație bună trebuie să îndeplinească următoarele condiții :

Scopul observației să fie *cît mai clar*. Cu cît știm mai precis ce urmărim, cu atît sînt mai mari șansele să remarcăm faptele de care avem nevoie. Este necesar să formulăm cît mai detaliat aspectele pe care ne propunem să le urmărim în cadrul problemei.

Observația să fie *planificată*. Nu se poate observa cu folos sărînd de la un aspect la altul. Este necesar, de aceea, să ne facem un plan prealabil, eșalonînd în timp etapele observării noastre.

Să dispunem de anumite *cunoștințe prealabile*. Vizitînd un monument istoric, dacă nu avem cunoștințe de istorie privitoare la epoca în care a fost clădit, dacă nu cunoaștem viața și obiceiurile poporului din acea perioadă, dacă nu avem oarecare cunoștințe privitoare la arta arhitecturală etc., nu vom vedea decît o simplă clădire veche, înnegrită de vreme. Nenumărate detalii nu numai că nu vor fi reținute, memorate, dar nu vor fi nici măcar remarcate.

Să folosim *comparația*. Faptele ies în evidență și ne atrag atenția, mai ales, prin contrast. Observația este de aceea mai eficientă cînd comparăm obiectul observat cu altele din aceeași categorie. Comparația va scoate în evidență mai bine ceea ce este caracteristic pentru lucrul pe care-l observăm. Reluînd exemplul de mai sus, stilul epocii va fi mai clar subliniat dacă vom avea posibilitatea să comparăm clădirea cu altele avînd aceeași destinație, ridicate în alte perioade și în alt stil.

Să formulăm verbal cele observate. În timp ce observăm, este foarte important să transpunem în cuvinte cele ce am constatat. Lucrul acesta nu este întotdeauna ușor, pentru că vocabularul de care dispunem este de obicei sărac; față de diversitatea faptelor întâlnite. Dar străduința de a reda verbal cele observate ne ajută să observăm cu mai multă claritate și precizie, ne ajută să ne dăm seama mai bine de diferențe, de asemănări, de aspecte particulare, de aspecte generale.

Formularea verbală fixează mai bine în memorie cele observate și ne ajută să le punem în legătură cu ansamblul cunoștințelor noastre.

Să avem o atitudine activă, interes față de faptele cercetate. Cine n-are interes pentru un lucru îl poate privi oricât și nu va reține aproape nimic. Pregătirea prealabilă necesară observației se referă și la stimularea interesului pentru domeniul respectiv.

CAPITOLUL III. ATENȚIA

I. NOȚIUNI GENERALE DESPRE ATENȚIE

Fenomenul de atenție intervine în orice activitate conștientă. Lectura unei cărți, rezolvarea unei probleme, învățarea, munca de orice fel nu s-ar putea desfășura fără atenție. Ceea ce caracterizează, în primul rînd, atenția este concentrarea activității psihice într-o direcție determinată.

Atenția poate fi definită ca fiind *fenomenul de concentrare a activității psihice în raport cu un anumit obiectiv*.

Acest fenomen de concentrare se manifestă prin următoarele :

a) Prezența unei *orientări* relativ stabile a activității psihice în raport cu un fapt anumit (devenit obiect al atenției). Orientarea înseamnă și *selecție*. De pildă, cînd rezolvăm o problemă, ceea ce poate servi la rezolvarea problemei este reținut, ne preocupă, restul este dat deoparte.

b) Dar activitatea aceasta nu se reduce la o simplă separare a informațiilor folosite de cele nefolositoare în momentul respectiv. Este vorba de o adevărată acțiune de mobilizare în serviciul temei respective a informațiilor dinafară, a amintirilor, a cunoștințelor. Toate acestea sînt grupate, organizate și cuprinse într-o viziune unică, sintetică.

Să ne gîndim tot la o acțiune de rezolvare a unei probleme : ca să înțelegem

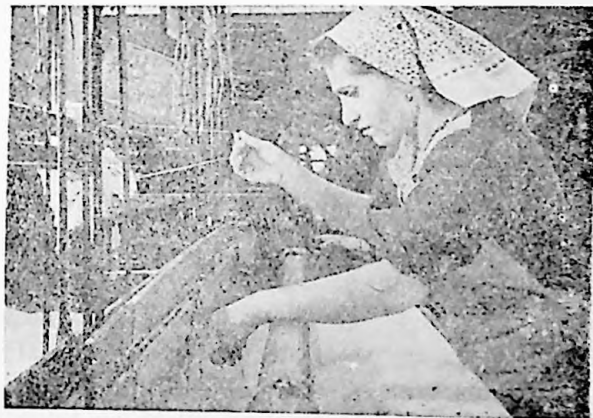

Fig. 9. *Atenția vizuală* în timpul lucrului la războiul de țesut.

Fig. 10. *Atenția vizuală* în privirea unui obiect. (Șt. Ciubotărașu, artist al poporului, în rolul lui Sbiera, din piesa *Răzvan și Vidra* de B. P. Hasdeu.)

Fig. 11. *Atenția auditivă*. (George Demetru, artist emerit, în rolul lui *Despot-vodă* din piesa cu același nume de V. Alecsandri.)

problema și să putem întrezări soluția, trebuie să prindem într-o organizare unică, într-o sinteză, ansamblul de date ale problemei.

c) În al treilea rând, concentrarea se manifestă printr-o *intensificare a activității psihice în raport cu obiectivul fixat*. În urma acestei intensificări, faptul de care ne preocupăm se desprinde mai clar din ambianță, dobândește, în reflectarea noastră, o mai mare vivacitate.

Putem fi atenți asupra unor obiecte sau fenomene care se găsesc în afara noastră. În acest caz, atenția este însoțită și de o punere la punct a receptorilor pentru o cit mai bună recepționare: întoarcerea capului spre faptul în cauză, acomodarea și convergența ochilor spre a obține o imagine vizuală cât mai clară etc. Ceea ce am numit în capitolul precedent „obiectul percepției” este de fapt obiectul atenției noastre îndreptate asupra unui lucru dinafară.

Atenția poate fi îndreptată spre o activitate motorie. În acest caz este vorba de un control cât mai exact și mai fin al mișcărilor, de eliminarea oricăror mișcări care ar putea tulbura rezultatul acțiunii.

Atenția poate avea ca obiect o activitate mintală: rezolvarea unei probleme, străduința de a ne aminti ceva, planificarea unei acțiuni viitoare

etc. În acest caz, căutăm să eliminăm pe cât posibil influențele externe care ne-ar putea deranja : zgomotul, excitanții vizuali etc., închizînd ochii sau, dacă acest lucru ne este posibil, căutînd un loc liniștit.

2. ATENȚIA DIN PUNCT DE VEDERE FIZIOLOGIC

Studiul fiziologic al atenției a fost făcut, în special, prin cercetarea *reflexului de orientare*. Acesta constă în dirijarea receptorilor spre orice fapt nou, spre orice modificare a ambianței. O asemenea dirijare este extrem de importantă, întrucît, datorită ei, animalul sau omul va fi pus „în gardă“, fie în caz de pericol, fie în prezența unui stimul folositor. În cazul în care excitantul nou se va repeta fără a aduce după sine ceva important pentru organism, reacția de orientare se va slinge.

Cercetările au dovedit că reacțiile de orientare în forma lor primară sînt legate, în primul rînd, de activitatea centrilor subcorticali. Scoarța cerebrală controlează și reglează însă reacțiile de orientare. Un rol extrem de important revine formației reticulate a trunchiului cerebral. S-a stabilit că orice stimul nou, orice modificare a mediului activează formația reticulată.

În funcție de experiența individului, reacția de orientare se include în activități complexe pe baza legăturilor condiționate. Astfel se ajunge ca orientarea să fie declanșată nu numai de stimuli noi, ci și de stimuli care au dobîndit o anumită semnificație pentru animalul sau omul respectiv. De aceea, rolul scoarței este hotărîtor în fenomenul de atenție.

Totodată, concentrarea atenției implică formarea în scoarța cerebrală a unui *focus de excitabilitate optimă*, care dobîndește un rol dominant și care determină, prin inducție negativă, inhibarea altor zone.

3. FELURILE ATENȚIEI

a) *Atenția involuntară.* Să pornim de la un exemplu. Mergem pe stradă. La un moment dat se aude o bubuitură puternică, o explozie. Tresărim speriați și întoarcem capul să vedem ce s-a întîmplat. Începînd din clipa aceea, activitatea noastră mintală și-a schimbat cursul pe care-l avusese pînă atunci. Sîntem preocupați să aflăm care a fost cauza exploziei.

Îndreptarea atenției spre faptul respectiv n-a avut loc în urma unei hotărîri luate de noi înainte, ci involuntar, atenția fiindu-ne impusă de întîmplarea petrecută.

Cînd atenția este declanșată fără o hotărîre prealabilă, fiind impusă de anumite condiții de moment, este vorba de atenție involuntară.

Există două categorii de excitanți care declanșează atenția involuntară :

În prima categorie intră excitanții care declanșează atenția involuntară datorită *insușirilor lor proprii*. În această situație putem avea diferite cazuri :

Apariția neașteptată a unui excitant puternic sau nouitatea excitantului, o bubuitura, o lumină vie, o începătură, un obiect care se pune dintr-o dată în mișcare etc.

Dispariția excitantului. Dacă se stinge lumina în timp ce lucrăm, faptul acesta ne atrage atenția. Dacă ceasul începează să bată (bătăse pe care n-o mai remarcam cu mult înainte), faptul acesta ne atrage atenția. În genere, orice modificare importantă a ambianței ne suscită atenția. Dacă locul catedrei a fost schimbat în absența noastră, schimbarea aceasta ne va atrage atenția.

Este clar că, în aceste cazuri, mecanismul principal al atenției îl constituie reflexul de orientare.

O a doua categorie este formată din excitanții care ne declanșează atenția involuntară datorită *semnificației* pe care o au pentru noi. Aceștia sînt excitanții (lucruri, împliniri etc.) care prezintă pentru noi un anumit interes.

În primul rînd, tot ce s-a dovedit a fi în stare să ne satisfacă o trebuință ne va declanșa atenția — cît timp trebuința nu este satisfăcută. O prăjitură ne atrage atenția dacă ne este foame și ne lasă indiferenți dacă sîntem sătui.

Trebuințelor de natură materială, biologică, li se adaugă la om trebuințele spirituale : culturale, sociale etc. O înștiințare anunțînd organizarea unei excursii ne va atrage atenția.

Variatatea intereselor noastre este foarte mare. Ne interesează și deci ne suscită atenția tot ce e legal de activitatea noastră, de perspectivele noastre de viitor, de năzuințele noastre. Anunțarea la radio a unor succese românești în știință și tehnică, în sport etc. ne va atrage imediat atenția și ne va produce o mare bucurie.

În toate aceste cazuri nu mai este vorba doar de reflexul înnăscut de orientare, ci de forme de orientare superioară, condiționate de experiența noastră și de influențele mediului social.

b) *Atenția voluntară. Atenția voluntară este acea formă de atenție în care concentrarea activității psihice asupra unui anumit obiect se realizează în urma unei hotărîri prealabile. Pentru menținerea concentrării se*

cere în acest caz un anumit efort din partea noastră, așa cum se cere, în genere, în orice acțiune voluntară.

Avem de rezolvat o problemă la matematici, care cere calcule migăloase. Calculele respective sînt greoaie, obositoare și deci nu sînt interesante prin ele însele. Ele nu ne suscită atenția involuntar, cum se întîmplă în cazul unei acțiuni plăcute sau al unui film interesant. Pentru a fi atenți este nevoie să ne propunem, să ne hotărîm să fim atenți și să depunem pentru aceasta un anumit efort.

S-ar părea deci că, în cazul atenției voluntare, este vorba de lucruri de acțiune care nu prezintă pentru noi vreun interes.

În realitate însă, un interes există și în acest caz. Dar acesta este stimulat nu de activitatea în sine, ci de scopul, de urmările ei (în cazul calculelor: găsirea soluției, aprecierea profesorului etc.).

Tocmai de aceea este necesar efortul în cazul atenției voluntare. Atenția, nefiind declarată direct de faptul însuși de care ne ocupăm, are nevoie să fie susținută printr-un efort.

În cursul aceleiași activități pot alterna momente dificile și lipsite de un interes direct cu momente în care interesul nostru este stimulat direct.

Așa, de pildă, într-o lecție de geografie putem găsi enunțuri de numiri și date geografice care prin sine n-au nimic captivant, alternînd cu descrieri de regiuni pitorești din țara noastră sau din colțuri îndepărtate ale lumii, care ne stîrnesc interesul.

4. CALITĂȚILE ATENȚIEI

a) **Stabilitatea.** Intrucît atenția reprezintă o concentrare mai mult sau mai puțin stabilă asupra unui obiectiv anumit, se ridică problema: cît timp se poate menține îndreptată atenția asupra aceluiași obiectiv?

Trebuie să deosebim aici două situații:

Dacă faptul de care ne ocupăm nu prezintă nici o variație (de exemplu, cînd privim un obiect nemișcat), durata menținerii atenției este scurtă. Cercetările arată că această durată nu trece de 1—2 secunde.

Dacă însă atenția noastră este îndreptată spre fapte care oferă o anumită variație (lucruri în mișcare, o activitate pe care o deslușurăm), atunci stabilitatea este mult mai mare. Atenția poate, în aceste cazuri, să nu prezinte nici o fluctuație timp de 30—40 de minute sau chiar mai mult. Durata menținerii atenției depinde, în acest caz, și de interesul pentru activitatea respectivă.

Stabilitatea atenției reprezintă o calitate foarte importantă, care trebuie cultivată cu grijă. Din cauza fluctuațiilor atenției facem erori în calcule, se pot produce accidente de muncă, accidente de circulație etc.

b) Volumul. O altă problemă care se ridică este următoarea: cât de larg este câmpul atenției noastre? Dacă este vorba de percepția vizuală (cazurile cele mai frecvente), problema capătă următoarea formă: cite obiecte deosebite poate cuprinde atenția în același timp, cu destulă claritate?

Cercetările arată că, în general, putem cuprinde simultan în câmpul atenției noastre aproximativ 3—4 obiecte.

Volumul atenției este în funcție de următoarele:

Mai întâi de natura elementelor. Dacă se prezintă, de pildă, litere fără legătură între ele, subiectul poate cuprinde și reține dintr-o privire 5—6 litere. Dacă se prezintă figuri geometrice, atunci poate reține dintr-o dată 3—4 figuri.

Apoi, de gruparea elementelor. Dacă elementele prezentate pot forma un ansamblu cu o semnificație unică, atunci numărul celor reținute este mult mai mare. Pot fi cuprinse dintr-o dată chiar 15—16 litere, dacă ele sînt grupate în cuvinte, legate, la rîndul lor, într-o propoziție. Faptul acesta dovedește tendința către organizare și sintetizare a activității psihice, caracteristică în atenție.

În sfîrșit, volumul atenției este în funcție de persoana cercetată. Volumul atenției nu este același la toți oamenii și chiar la același om. El depinde de experiența anterioară, de un anumit exercițiu prealabil, de starea omului. La omul obosit, volumul atenției se reduce.

c) Mobilitatea. Această calitate se referă la capacitatea de a putea urmări, în cursul aceleiași activități, alternativ, diverse fapte care se desfășoară independent, dar care sînt toate importante pentru activitatea respectivă.

De pildă, șoferul, conducîndu-și mașina, se preocupă de viteză, de volan, de pietonii care traversează, de mișcarea altor vehicule, de semnalele stopului etc.

Toate acestea cer posibilitatea deplasării rapide a atenției de la un obiectiv la altul.

d) Gradul de concentrare (rezistența față de excitanții perturbatori). Gradul de concentrare este o calitate înrudită cu stabilitatea atenției, dar nu se reduce la aceasta. Stabilitatea atenției se constată atunci cînd se elimină, pe cît posibil, influența unor excitanți dinafară, care ar putea deranja activitatea (zgomote, discuții etc.).

Se ridică însă și următoarea problemă: în ce măsură ne putem menține atenția asupra unei activități în condițiile acțiunii simultane a unor excitanți perturbatori, adică a unor excitanți care ne pot distra atenția?

S-a constatat că, în condițiile acțiunii unor excitanți perturbatori fără vreo semnificație (de pildă, zgomote etc.), este posibilă menținerea atenției, depunând însă pentru aceasta un efort în plus.

Dacă însă excitanții perturbatori au o anumită semnificație pentru cel care trebuie să se concentreze (de exemplu, istorisirea unor evenimente care-l interesează), atunci menținerea atenției devine mult mai dificilă și randamentul scade.

În viața de toate zilele avem de făcut față adeseori și unor astfel de împrejurări. Prin ce mijloace izbutim să ne ducem activitatea la bun sfârșit?

Un rol principal joacă în acest sens atitudinea pe care o avem față de excitanții perturbatori, și anume:

Conștiința importanței activității pe care o depunem. Dacă sîntem convinși că ceea ce facem prezintă o importanță deosebită, că greșelile noastre ar putea avea urmări, faptul acesta contribuie la menținerea atenției.

Păstrarea calmului. Adeseori, mai mult decît excitantul însuși, ne tulbură enervarea pe care acesta ne-o produce (un clacson insistent, plîsul unui copil mic etc.).

Să evităm pe cît posibil urmărirea sensului celor auzite. După ce am auzit o parte dintr-o anecdolă, adică am început prin a urmări sensul, devine aproape imposibil să nu ascultăm și restul.

De asemenea, un rol important îl are și antrenamentul. Experiența arată că ne putem obișnui să lucrăm în condiții dificile. Așa, de exemplu, persoanele care lucrează în redacții au de efectuat o muncă ce le cere o atenție deosebit de stabilă (controlul textelor din punct de vedere al conținutului științific și ideologic, al corectitudinii ideilor etc.). Totuși, aceste persoane trebuie să facă uneori munca respectivă în timp ce alți redactori discută cu autorii.

Se vorbește adeseori despre *oameni distrați*, adică despre oameni care nu bagă de seamă lucruri relativ importante, pe care ceilalți le remarcă.

Este însă important să reținem că există două categorii de oameni distrați:

Unii care sînt distrați datorită slăbiciunii atenției lor, adică datorită *incapacității lor de concentrare*. Atenția lor este risipită, fie pentru că este instabilă, fugind mereu de la una la alta, fie pentru că este inertă,

răspunzînd încet sau de loc unor fapte asupra cărora ar trebui să se oprească.

Alții sînt distrați, dimpotrivă, datorită *marii lor capacități de concentrare*. Un om de știință, un filozof, un artist, trebuie să poată cuprinde cu mintea în același timp un număr imens de fapte într-o sinteză unică, nouă. Acest lucru le cere o mare putere de concentrare. Se înțelege că această concentrare deosebită, duce, ca efect al inducției negative, la o puternică distragere față de tot ce se petrece în jur.

Unii tineri, confundînd cele două categorii de oameni distrați, pozează în oameni superiori, făcînd pe „distrații”: dezordine în comportare și îmbrăcăminte, dezinteres față de cele ce se petrec în jur etc. Se înțelege că asemenea manifestări nu denotă decît lipsa unor mijloace mai laudabile pentru a se impune în cercul de cunoșcuți.

e) *Distribuția*. Această calitate a atenției se referă la posibilitatea de a desfășura simultan două sau mai multe activități.

Este necesar să nu confundăm distribuția cu volumul atenției. În cazul volumului, după cum știm, este vorba de numărul de obiecte care pot fi prinse simultan în cîmpul atenției, în timp ce în cazul distribuției, este vorba de posibilitatea de a *desfășura simultan* două sau mai multe activități.

Este posibil să ne îndreptăm atenția simultan în două direcții diferite? Răspunsul este categoric: nu. Direcția atenției noastre este întotdeauna unică. Ea exprimă orientarea dominantă a conștiinței noastre în fiecare clipă. De aceea, două activități deosebite, care cer fiecare în parte atenție, nu se pot desfășura simultan. O adevărată distribuție a atenției nu este deci posibilă.

Sînt totuși împrejurări în care noi facem două (sau mai multe) lucruri în același timp. Mergem pe stradă (o acțiune), stăm de vorbă cu un coleg (altă acțiune) și tot în același timp îndoim ziarul cumpărat înainte și-l vîrim în servietă (a treia acțiune). Trei acțiuni desfășurate simultan. În realitate numai una din aceste acțiuni ne solicită în acest caz atenția (convorbirea cu colegul). Celelalte se realizează mai mult sau mai puțin automat.

5. EDUCAREA ATENȚIEI

Așa cum s-a arătat, nu există activitate care să se poată desfășura fără atenție. Reușita unei activități depinde în bună măsură de atenția cu care o realizăm. Marii conducători, marii oameni de știință, marii artiști au fost întotdeauna oameni cu o mare capacitate de concentrare.

Educarea atenției se referă, în special, la educarea următoarelor calități ale ei: stabilitatea, mobilitatea, capacitatea de a rezista la acțiunea excitanților perturbatori.

În ceea ce privește atenția involuntară, educarea acesteia este legată, în primul rînd, de dezvoltarea intereselor.

Interesele noastre trebuie să fie astfel educate, încît să ne atragă forme de activitate utile pentru dezvoltarea multilaterală a personalității noastre, forme de activitate utile societății, patriei noastre socialiste.

Și educarea atenției voluntare depinde de formarea intereselor, căci, după cum am văzut, atenția voluntară este necesară atunci cînd ne interesează scopul unei acțiuni și nu acțiunea însăși.

Dar în cazul atenției voluntare se ridică și problema educării voinței. Nu este suficient să dorim obținerea unui rezultat care cere o activitate dificilă, plicicoasă chiar. Trebuie să avem și puterea de voință necesară pentru a ne putea menține atenția în timpul activității.

Desfășurînd o activitate de durată, care cere o atenție stabilă, nepermițîndu-ne în acest timp fluctuații ale atenției, schimbarea preocupărilor, contribuim la formarea unei atenții stabile (de exemplu, calcule matematice mai lungi, supravegherea funcționării unor aparate etc.).

Lucrînd în condiții care cer schimbarea rapidă a orientării atenției, ne educăm mobilitatea atenției (lucrul la mai multe mașini, conducerea unor vehicule, arbitrajul sportiv la fotbal, rugby etc.).

Lucrînd în condiții dificile (zgomote, mișcare în jur etc.), învățăm treptat să ne sustragem influenței perturbatoare a excitanților respectivi.

Atenția poate fi, așadar, educată în condițiile depunerii unui efort perseverent din partea noastră.

CAPITOLUL IV. MEMORIA

1. CARACTERIZAREA GENERALA A MEMORIEI

Știm din viața de toate zilele că cele percepute de noi în trecut, cele citite sau gândite etc. nu dispar după ce faptul s-a consumat. În mod obișnuit, reproducem în minte chipurile oamenilor pe care i-am cunoscut, înfățișarea locurilor prin care am trecut, gânduri, lucruri spuse, auzite sau citite ș.a.m.d. Un obiect pe care l-am mai văzut, o melodie pe care am mai auzit-o etc., ne apar, când le percepem din nou, ca ceva familiar, adică le *recunoaștem*.

În toate aceste cazuri este vorba de procesul psihic denumit *memorie*.

Și memoria este o formă de reflectare a realității. Specific pentru memorie este însă faptul că reflectă aspecte ale experienței noastre anterioare.

Din exemplele de mai sus rezultă că putem defini memoria ca fiind *procesul psihic ce constă în memorarea (întipărirea), păstrarea și reproducerea sau recunoașterea a ceea ce a făcut parte din experiența noastră trecută*.

Memoria nu se manifestă numai în anumite momente ale vieții. Ea se manifestă în permanență, în întreaga noastră viață psihică. Lucrurile pe care le percepem au pentru noi un înțeles și ne putem servi de ele, pentru că experiența anterioară, actualizată de memorie, ne ajută la aceasta.

Gîndurile noastre au un șir, o continuitate pentru că în fiecare clipă ținem minte ce am gîndit înainte cu o secundă, cu un minut, cu o oră. Memoria dă continuitate vieții noastre sufletești.

Datorită memoriei, experiența individului se lărgeste și se îmbogățește neconținut.

Memoria se bazează în special pe formarea și actualizarea legăturilor nervoase temporare. Legile formării și slingerii reflexului condiționat explică în mare măsură fenomenele de memorare și uitare.

Cercetările moderne au scos în evidență existența unor procese fiziologice elementare care pot de asemenea contribui la elucidarea problemelor memoriei. Astfel, s-a stabilit că anumite celule corticale (celulele stelate cu axon scurt) au rolul unor condensatori de energie nervoasă, care-și continuă descărcarea citva timp după încetarea stimulului.

S-a putut stabili existența unor așa-zise circuite reverberante, în care influxul nervos poate circula printr-un lanț închis, facilitându-se astfel traseul respectiv (traseul poate fi mai ușor parcurs de procesele nervoase).

În general, prin structura sa, creierul este capabil de fenomene *de remanență*: anumite fenomene bioelectrice produse de un stimul pot continua sau reapărea și după dispariția stimulului inițial.

2. PROCESELE MEMORIEI

După cum rezultă din cele de mai sus, principalele procese (sau momente) ale memoriei sînt: memorarea (sau întipărirea), păstrarea și actualizarea (recunoașterea sau reproducerea). Ne vom ocupa pe rînd de aceste procese.

a) **Memorarea.** Memorarea este primul moment al memoriei, cel în care are loc întipărirea, fixarea experienței noastre.

În procesul memorării, legăturile nervoase se sistematizează și se constituie în *stereotipuri dinamice*. După cum ne amintim, într-un stereotip dinamic e vorba de un șir de acte integrate într-un ansamblu cu sens unitar. Cuvintele unei poezii nu se înșiră, pur și simplu, în memoria noastră, cum se înșiră mărgelile unui șirag. Fiecare cuvînt o dată rostit îl declanșează pe cel următor, dar aceasia în funcție de locul pe care-l ocupă cuvîntul în ansamblul poeziei.

Să luăm un exemplu.

În cîteva versuri din *Scrisoarea III*, de M. Eminescu :

— Orice gînd ai, împărate, și oricum vei fi sosit,
Cîl sîntem încă pe pace, eu îți zic : Bine-ai venit !

De-o fi una, de-o fi alta ... Ce e scris și pentru noi,
Bucuroși le-om duce toate, de e pace, de-i război ...

cuvîntul *pace* apare în două versuri, în două momente deosebite ale poeziei. Dacă știm poezia pe de rost, cuvintele se succed parcă de la sine ; fiecare cuvînt o dată rostit devine excitant pentru cuvîntul următor.

Dar iată că același cuvânt „pace“ declanșează în primele versuri cuvintele „... eu îți zic“ etc., și în celelalte, cuvintele : „... de-i război“. Și aceasta automat, fără să ne încurcăm. Ceea ce a declansat cuvântul „pace“ se schimbă, deci, în funcție de cuvintele care l-au precedat, adică de locul pe care-l ocupă în ansamblul poeziei. Așadar, în cursul memorării, legăturile temporare formate se organizează, se sistematizează, constituindu-se în stereotipuri dinamice, astfel încât efectul fiecărui excitant nu depinde numai de el însuși, ci și de locul pe care acesta îl ocupă în cadrul sistemului.

După criteriul înțelegerii sensului celor memorate, memorarea poate fi logică sau mecanică.

În *memorarea logică*, întipărirea are loc pe baza înțelegerii sensului materialului respectiv. De pildă, citind o lecție la istorie, la chimie, la fizică etc., noi o reținem, în primul rând, pentru că o înțelegem.

În *memorarea mecanică*, întipărirea are loc fără sprijinul unui înțeles, ci doar prin simplă repetare. Este nevoie de memorare mecanică atunci când trebuie să reținem date istorice, geografice, numere de telefon, denumiri în științele naturale etc.

De fapt, între cele două forme de memorare demarcarea nu este netă. Și pentru a reține un material înțeles este nevoie de repetare spre a-l fixa (mai ales dacă se cere să reținem cuvânt cu cuvânt), după cum și pentru memorarea unor date aride apelăm adeseori la construcții logice. (De exemplu, când memorăm date istorice, le punem în legătură cu datele mai bine cunoscute ale altor evenimente.)

Intreaga experiență educativă și cercetările psihologice speciale au demonstrat superioritatea memorării logice. Memorarea logică permite păstrarea mai trainică a cunoștințelor și dă posibilitatea utilizării lor mai eficiente, mai sigure, mai suple în diferite împrejurări.

După criteriul prezenței sau absenței intenției de a memora, memorarea poate fi *neintenționată* sau *intenționată*.

Întipărirea se produce uneori prin simplul fapt că am perceput sau am trăit un anumit fenomen fără să fi avut intenția de a-l reține. Citind un roman, îi reținem conținutul chiar fără să ne fi propus acest lucru, doar pentru că ne-a interesat, ne-a captivat. Trecând pe o stradă, necunoscută nouă pînă atunci, ni se întipăresc în minte, fără să vrem, diferite lucruri: anumite firme, aspectul unor clădiri, o grădină frumoasă etc. Asemenea imagini ne vor servi mai târziu la recunoașterea străzii. În aceste cazuri este vorba de *memorarea neintenționată*.

În cazul *memorării intenționate* este vorba de reținerea anumitor cunoștințe, idei, chipuri de oameni sau de lucruri, ca urmare a intenției

noastre de a reține. De pildă, dacă știm că vom mai reveni pe strada de care vorbeam mai sus, atunci, în timp ce o străbatem, căutăm să ne întipărim în minte anumite amănunte care ne vor servi la recunoașterea străzii.

Cînd ne pregătim lemele, noi memorăm intenționat, căci știm că va trebui să răspundem de conținutul celor citite.

Așadar, memoria poate reține diferite fapte din experiența noastră, chiar dacă nu ne-am propus să reținem, adică neintenționat.

Memorarea intenționată este însă superioară. Prezența intenției de a memora face ca memorarea să se producă mai repede și să fie mai trainică.

b) *Păstrarea.* O dată memorate, faptele sînt păstrate un timp mai scurt sau mai îndelungat, pînă cînd vor fi reproduse sau vor servi la un act de recunoaștere. Păstrarea este deci a doua etapă a memoriei și este cuprinsă în intervalul dintre memorarea și actualizarea celor memorate. În timpul păstrării, cunoștințele noastre trec printr-un proces de prelucrare și sistematizare. Din punct de vedere fiziologic, trăinicia cu care memoria păstrează cele reținute exprimă stabilitatea legăturilor nervoase temporare formate.

c) *Actualizarea.* Actualizarea este a treia etapă a memoriei, etapă în care cele păstrate în memoria noastră un timp oarecare sînt scoase la iveală și folosite, valorificate. Actualizarea se poate face prin *recunoaștere* sau *reproducere*.

Întîlnind un obiect, un fapt cunoscut în trecut, noi îl *recunoaștem*, adică ne dăm seama că am mai avut de-a face cu el în experiența noastră anterioară.

Recunoașterea poate fi mai vagă sau mai precisă. Întîlnim uneori oameni care ne apar ca figuri cunoscute. Nu avem însă decît sentimentul acesta de ceva cunoscut, familiar, fără să putem să relatăm altceva despre persoana respectivă (cine e, unde am cunoscut-o etc.). Aceasta este o *recunoaștere vagă* sau *generică*.

Alteori recunoașterea este mai precisă, persoana sau obiectul respectiv este identificat, adică ne amintim și o serie de fapte cu ajutorul cărora se realizează o încadrare în timp, în spațiu, în sistemul de relații sociale.

Memorînd idei, imagini ale unor lucruri, acțiuni etc., noi le putem reproduce, cînd faptul acesta este necesar sau sub acțiunea unui stimul oarecare. Cînd auzim cuvîntul „trandafir“, ne apare în minte imaginea acestei flori, ne amintim mirosul ei, poate și locurile unde am văzut trandafiri frumoși. Imaginea aceasta a florii ne apare fără ca floarea

să fie prezentă. Este doar o reproducere a imaginii pe care am văzut-o altădată când floarea, fiind prezentă, a fost percepută de noi efectiv.

Reproducerea (ca și memorarea) poate avea loc neintenționat sau intenționat.

Cînd, auzindu-i numele, ne vine în minte imaginea florii, reproducerea este neintenționată. Neintenționat, fără să ne fi propus, ne vine în minte imaginea mării cu valurile ei înspumate, cu plaja ei însorită etc. numai la auzul cuvîntului „Constanța”, localitatea în care ne-am petrecut, într-o vară, vacanța.

Se înțelege însă că atunci cînd răspundem la lecție reproducem intenționat cele învățate. Tot intenționat își amintește și inginerul anumite cunoștințe de care are nevoie într-un calcul etc.

3. REPREZENTARILE

Reprezentările sînt imagini intuitive ale obiectelor și fenomenelor, care apar în absența acestora. Reprezentările se formează, în special, pe baza percepțiilor.

Fără să avem înaintea noastră o floare, putem să ne amintim imaginea ei, parfumul ei, netezimea petalelor ei catifelate. Toate acestea sînt reprezentări: vizuale, olfactive, tactile.

Reprezentările au următoarele particularități:

a) **Caracter generalizat.** Noi întîlnim aceleași obiecte, persoane etc. în diferite ocazii, în poziții și în situații diverse. Pe același om l-am văzut șezînd la masă, mergînd pe stradă, citind, punindu-și pălăria etc. Noi nu păstrăm însă, de obicei, în urma fiecărei întîlniri cu un obiect sau cu o persoană cîte o imagine distinctă, cîte un „instantaneu” (cum ar face, de pildă, un aparat fotografic).

Din imaginile acestea rezultă o reprezentare unică, în care apar mai cu seamă trăsăturile mai vii, mai stabile, mai caracteristice, iar celelalte se estompează. Reprezentările au de aceea un caracter generalizat, căci reflectă, cu precădere, trăsături generale, comune, puse în evidență prin confruntarea diferitelor situații în care obiectul a fost perceput.

b) **Caracter intuitiv.** Așa cum am văzut, reprezentările sînt imagini care își au originea în percepțiile noastre anterioare.

Reprezentările, ca și percepțiile din care provin, sînt imagini cu un pronunțat caracter intuitiv. Aceasta înseamnă că, în reprezentarea unui lucru, noi reproducem mintal înfățișarea concretă a lucrului respectiv,

forma sa, culorile sale, impresiile olfactive sau gustative pe care le produce etc.

Prin acest caracter intuitiv, reprezentarea se deosebește de noțiune, adică de ideea generală pe care o avem despre un lucru sau despre o categorie de lucruri. Putem folosi corect cuvântul apă (de pildă, în propoziția: „Apa este un corp care are formula H_2O “), fără să avem neapărat în minte înfățișarea acestui lichid. Cuvântul „apă“ exprimă aici numai o reflectare generalizată a substanței respective.

Adeseori însă, noțiunea despre un lucru poate fi însoțită în mintea noastră și de imaginea intuitivă a acestuia, adică de reprezentare.

c) **Vivacitate redusă.** Reprezentările, păstrînd caracterul intuitiv al percepțiilor, se deosebesc totuși de ele prin cîteva particularități. Deosebirea dintre aceste două categorii de imagini se explică tocmai prin modul lor de apariție: percepția reflectă un obiect prezent, în timp ce reprezentarea nu se formează sub acțiunea unui obiect prezent, ci pe baza urmelor unor excitații anterioare. De aici rezultă, în primul rînd, o deosebire de vivacitate. Reprezentările, nefiînd decît urme, vestigii ale unei experiențe anterioare, sînt de obicei mai palide, mai șterse, mai puțin vii decît percepțiile. Ele sînt și mai sărace în amănunte decît percepțiile. Comparați reprezentarea mintală a unui copac cu copacul văzut efectiv și veți constata deosebirea.

d) **Stabilitate și coeziune redusă.** Să privim în jur. Ne apar o mulțime de lucruri: masa, scaunul, dulapul etc. Imaginile corespunzătoare ni se impun, ele au parcă un caracter obligatoriu pentru noi, tocmai pentru că aceste imagini apar sub acțiunea efectivă a unor obiecte prezente. Aceste imagini sînt stabile, bine închegate.

Reprezentările însă sînt, în general, fluctuante, deformabile. Ele apar și dispar.

Atît vivacitatea cît și stabilitatea reprezentărilor sînt calități educabile. Ele pot atinge un grad înalt în profesiunile care cer astfel de calități, mai cu seamă la artiști, muzicieni, pictori, sculptori, poeți.

4. ASOCIAȚIILE

Cele memorate nu se păstrează izolate în amintire, ci se înlănțuie, se asociază potrivit cu experiența noastră. Această asociere poate avea loc în mai multe moduri.

a) **Asociații prin contiguitate** (prin alăturare): dacă două sau mai multe fapte au fost trăite împreună, ele tind să se actualizeze în memorie

tot împreună. Poate fi vorba de o alăturare prin *simultaneitate* sau prin *succesiune*. Văzînd un măr și mușcind din el, îi simțim gustul. Imaginea mărului și gustul său, trăite în același timp, se leagă între ele, se asociază, astfel încît va fi suficient să vedem mărul ca să ne amintim gustul său, să simțim gustul fructului, ca să ne amintim înfățișarea sa (alăturare prin simultaneitate).

Este de ajuns ca cineva să pronunțe cuvintele: ianuarie, februarie, pentru ca să ne vină în minte continuarea — martie, aprilie etc. Pronunțarea unuia dintre aceste cuvinte le declanșează în minte și pe cele următoare (alăturare prin succesiune). La fel se întîmplă cu sunetele unei melodii, cu cuvintele unei poezii, cu operația de numărare etc.

Este evident că asociația prin contiguitate nu este altceva decît rezultatul formării unor legături nervoase temporare în urma acțiunii unor excitanți simultani sau succesivi, ceea ce înseamnă că asociațiile noastre reflectă relații care există în mod obiectiv între obiecte și fenomene.

Fenomenele care sînt numai întîmplător alăturate nu dau naștere unor asociații mintale sau formează asociații ce dispar repede. Fenomenele care sînt legate în mod constant în realitate dau naștere unor asociații trainice. *Asemenea asociații mintale trainice care reflectă relații obiective stabile între fenomenele realității stau la baza formării cunoștințelor noastre.*

b) *Asociații prin asemănare.* În cazul cînd două lucruri sînt asemănătoare, prezența unuia îl amintește și pe celălalt. Asociația prin asemănare se poate referi la proprietăți concrete (culoare, formă, substanță etc.), la proprietăți abstracte (valoare, funcție, origine), la idei, stări afective.

c) *Asociații prin contrast.* Un lucru poate aminti contrariul său. Un om cu un caracter urît ne face să ne gîndim la un om cu un caracter superior. Un om neobișnuit de mic ca statură ne face să ne amintim de un altul foarte înalt etc.

Asociațiile joacă un rol principal în desfășurarea diferitelor momente ale memoriei. Ele joacă un rol important și în operațiile gîndirii.

5. MEMORAREA ȘI ÎNVAȚAREA

Cum putem memora mai bine, adică mai repede și mai trainic ?

Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să ținem seama de o serie de reguli.

a) *Un material este cu atât mai bine reținut cu cât este mai intensă activitatea pe care o efectuăm în raport cu el.*

Acest fenomen psihologic este rezultatul unei legi fiziologice. Formarea legăturilor temporare depinde de starea de activitate (de excitabilitate) a emisferelor cerebrale. Memorarea, bazându-se în fond pe un proces de formare a unor legături nervoase temporare, nu poate avea loc decât dacă creierul este în stare de activitate. Tocmai de aceea temele care se dau la diferite discipline și care au ca scop să ajute la fixarea unor cunoștințe, țin seama de acest lucru.

În învățarea unei limbi străine, de pildă, nu ne mulțumim să repetăm cuvintele noi și regulile gramaticale. Pentru a le fixa mai bine, noi lucrăm cu ele. Exercițiile sînt astfel date, încît să solicite într-o măsură din mai mare activitatea noastră în raport cu aceste cuvinte și reguli (traduceri, retroversiuni, compoziții etc.). Retroversiunea este superioară traducerii, ca metodă de fixare a cunoștințelor de limbă, deoarece ea solici- tază într-o măsură mai mare activitatea noastră, în raport cu aceste cunoștințe.

Cînd avem de învățat o demonstrație (la fizică, la matematică etc.), nu ne mulțumim s-o citim de două, trei ori. Pentru a o înțelege mai bine și pentru a o reține mai bine, noi încercăm, cunoscînd în general demonstrația, s-o reconstituim singuri. Faptul acesta ne cere un efort deosebit, dar care tocmai de aceea duce la o excelentă fixare în memorie a demonstrației respective. Pentru a nu învăța formal, ci temeinic, profund, e nevoie să depunem o activitate mentală intensă.

Toate acestea arată importanța interesului pentru reținerea celor învățate. Simpla repetare fără interes, fără o trebuință orientată spre materialul de învățat, nu duce la rezultate pozitive. *Memoria este un fenomen selectiv*, selecția efectuîndu-se în special în raport cu orientarea și profunzimea intereselor noastre.

b) *Un material este reținut cu atât mai repede și mai temeinic cu cât este mai bine înțeles. Memorarea logică este superioară memorării mecanice.*

Această lege, fundamentală pentru învățare, este cunoscută de fiecare din propria sa experiență și totuși elevii nu țin întoldeauna scama de ea.

Se întîmplă uneori ca, neînțelegînd un text la prima lectură, elevul să-și spună: „Toi nu înțeleg, de ce să-mi bat capul? învăț pe dinafară”.

Elevul acesta și-a făcut însă o socoteală greșită.

Cercetările au dovedit că *memorarea mecanică cere mult mai multe repetiții decît memorarea logică.*

Tot cercetările au arătat că memorarea logică este mai trainică. Ținem minte mult mai mult timp un lucru pe care l-am înțeles decît unul pe care nu l-am înțeles.

Nu învățăm ca să ne mobilăm mintea cu fraze, formule, date, ci ca să dobîndim cunoștințele necesare activității pe care o desfășurăm. Un lucru învățat mecanic rămîne izolat în mintea noastră, neangrenat în ansamblul cunoștințelor și deci nu ne este de folos. E ca un obiect găsit, a cărui întrebuințare n-o cunoaștem și pe care-l lăsăm, din cauza aceasta, să rugînească în magazie.

Înțelegerea materialului este ea însăși o activitate de calitate superioară, care contribuie la o mai bună fixare.

În vederea memorării logice, procedăm în felul următor : citim întîi tot textul, o dată, de două ori, pentru a prînde ideea generală, ideea de ansamblu ; încercăm apoi să desprindem momentele principale, adică să înțelegem organizarea internă a materialului (cum se succede, cum se înlănțuie logic ideile) ; în sfîrșit, recurgem la o schemă vizuală care ne dă un tablou succint, intuitiv, mai ușor de reținut asupra aspectelor esențiale ale materialului.

c) Prin aceste mijloace realizăm o altă condiție a memorării, strîns legată de înțelegere : *sistematizarea*.

Pentru ca un ansamblu de cunoștințe să fie cît mai trainic păstrat în memorie, el trebuie să fie cît mai bine, mai limpede structurat, organizat. Este necesar ca fiecare cunoștință să-și aibă un loc bine stabilit în ansamblul respectiv.

Există elevi care învață dezorganizat, la întîmplare. În mintea noastră e nevoie de ordine, ca să putem găsi repede ce căutăm și pentru ca cele învățate să nu se piardă, să nu se uite. Și este absolut firesc să fie astfel, din moment ce memoria se bazează nu pe legături temporare izolate, ci pe sisteme de legături temporare organizate în stereotipuri dinamice.

d) Legată de regula sistematizării este și *regula multiplicității asociațiilor*. *Un lucru este reținut cu atît mai repede și mai temeinic cu cît intră în asociații mai multe și mai variate cu celelalte cunoștințe*. Cu cît avem mai multe cunoștințe într-un domeniu, cu atît reținem mai repede și mai temeinic alte cunoștințe noi în domeniul respectiv ; posibilitatea formării de asociații este mai mare.

e) Se zice că „repetiția este mama învățării“. Acest lucru este adevărat numai dacă *știm să repetăm*.

Repetițiile au, după cum știm, rolul de a întări și fixa cunoștințele. Din punct de vedere fiziologic, folosul repetițiilor se explică prin fenomenul creșterii accesibilității căilor nervoase pentru excitație, dacă aceste

căi sînt străbătute de mai multe ori de excitația respectivă („bătătorirea“ căilor nervoase prin repetiție). Cum să repetăm cu mai mult folos? Iată, în continuare, o serie de reguli. Întii, este necesar să *eșalonăm repetițiile*. Cercetările au dovedit că între repetiții trebuie lăsate anumite intervale, pentru ca memorarea să se facă suficient de repede și pentru ca păstrarea să fie suficient de trainică.

Cu cît pauzele între repetiții sînt mai mari, cu atît este nevoie de repetiții mai puține pentru a învăța același material. Dar creșterea folosului repetițiilor, pe măsura creșterii intervalelor, inmerge numai pînă la o anumită limită. Dacă mărim intervalele dincolo de această limită, efectul începe să scadă. De aceea, putem vorbi de un interval optim (nici prea mic, nici prea mare) între repetiții. Se înțelege că acest interval optim poate varia în funcție de materialul care trebuie învățat.

În al doilea rînd, trebuie să arătăm că *repetiția independentă (adică pe dinafară) este superioară repetiției pasive* (prin recitirea textului).

Unii elevi, mai ales dintre cei mici, învață în felul următor: citește de mai multe ori materialul și socotesc că, repetînd astfel de 2—3 ori, au făcut suficient pentru a-și însuși lecția. Asemenea repetiții pasive au însă o valoare mică.

Elevii care procedează în acest fel confundă recunoașterea cu capacitatea de a reproduce. Or, faptul că recunoaștem un text nu garantează posibilitatea de a-l reproduce.

De aceea, este mult mai folositor să se procedeze astfel: după ce textul a fost parcurs și înțeles, să încercăm să-l reproducem pe dinafară. Efortul făcut este mult mai mare, dar și rezultatul unei astfel de repetiții este mult mai bun. Chiar și primele încercări, în care mai avem nevoie să recurgem din cînd în cînd la text, nu sînt mai puțin rodnice.

În sîrșit, *repetițiile variate sînt superioare repetițiilor uniforme, monotone*.

Uneori, materialul este de așa natură încît trebuie să-l repetăm mereu în același fel. Acesta este, de pildă, cazul poeziilor.

Alteori însă, materialul care trebuie reținut se poate prezenta în diferite forme și combinații. Cuvintele și regulile gramaticale ale unei limbi străine pot fi întilnite în texte diferite. Aceleași legi din fizică pot servi pentru rezolvarea unor probleme diferite etc.

În aceste cazuri, este recomandabil ca repetarea materialului (reguli, teoreme, definiții, formule) să se facă apelîndu-se la exerciții variate. Prin aceasta se menține interesul, se asigură o anumită suplețe în întrebuintarea ulterioară a cunoștințelor respective și se pot forma asociații variate între diferite cunoștințe.

6. UITAREA

Uitarea se manifestă în două forme principale :

a) *Pierderea, dispariția* unora dintre faptele memorate. Din cele învățate (de pildă, la istorie, la geografie) uităm treptat unele date, unele denumiri, unele evenimente mai puțin semnificative.

În această formă, uitarea este în primul rând rezultatul unei *inhibiții*. În ceea ce privește felul în care cunoștințele se pierd prin uitare cu trecerea timpului, psihologia a dezvăluit următoarea lege :

Uitarea este masivă la început, după învățare, și scade în intensitate cu trecerea timpului. Sau, altfel spus, cu cât un fapt memorat a rezistat mai multă vreme, cu atât are șanse mai mari să reziste și mai departe.

Iată datele unei cercetări care ilustrează cele spuse mai înainte. Dintr-un material învățat de o serie de subiecți, a fost uitată pînă a doua zi o parte egală cu 23%. După trecerea a încă patru zile, s-a mai constatat o pierdere de 11%. După 30 de zile, pierderea înregistrată a fost de încă 8% ș.a.m.d.

Reprezentînd grafic mersul uitării, obținem următoarea curbă :

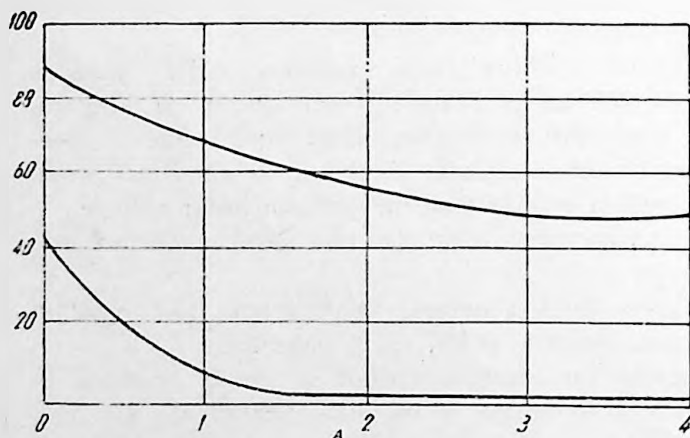

Fig. 12. Curba uitării. Pe abscisă este notat timpul (în săptămîni). Pe ordonată este notat numărul de cuvinte (în procente). Curba de sus arată câte cuvinte au putut fi *recunoscute* de subiecți după 1, 2, 3, 4 săptămîni. Curba de jos arată câte cuvinte au putut fi *reproduce* după aceleași intervale.

Pe abscisă se reprezintă timpul scurs de la memorare pînă la reproducere și, pe ordonată, cantitatea de cunoștințe care a putut fi produsă.

b) Uitarea se poate manifesta printr-o *deformare* a cunoștințelor sau reprezentărilor.

Uneori, după trecerea unui timp oarecare de la memorare, constatăm că nu mai putem reproduce exact unele date, denumiri, formule etc.

Reprezentările obiectelor și fenomenelor percepute suferă și ele influența uitării, deformându-se.

Cercetările au stabilit următoarele modificări pe care le suferă reprezentările cu trecerea timpului.

Schematizare : se uită detaliile și nu rămân decât contururi generale.

Reducere la forme bine cunoscute : s-a cerut unor elevi să memoreze imaginile unor pești (de exemplu, crap, biban, caracandă, știucă, plătică, somn, lin etc.). După citiva timp, li s-a propus să deseneze peștii pe care-i văzuseră. S-a constatat că desenele tuturor peștilor semănau între ele și amineau toate de pești mai des întâlniți (de pildă, crapul).

Modificare în sensul dorințelor : dacă dorim ca un lucru să se prezinte într-un anumit fel, cu vremea începem să ni-l imaginăm (lucrul nemăștiind de față) așa cum am dorit (de exemplu, înfățișarea unor locuri, a unor oameni ș.a.).

Uitarea are și un rol pozitiv. Dacă am memorat logic, punând accentul pe aspectele esențiale, uitarea va afecta în special amănunțele, aspectele lipsite de importanță. În felul acesta, scăpăm de un balast inutil și reținem numai ceea ce este semnificativ și important.

Aceasta nu înseamnă însă că în general nu trebuie să luptăm împotriva uitării, care împiedică reținerea cunoștințelor.

Cauzele uitării. Uitarea se datorește mai întâi nerespectării condițiilor de bază ale învățării (învățare pasivă, fără interes, neînțelegerea sensului, absența corelațiilor între cunoștințe etc.).

Apoi, după ce un material a fost însușit, el trebuie repetat din când în când, spre a se preveni uitarea. Absența unor astfel de repetiții „de menținere” a cunoștințelor constituie un factor important al uitării.

Uitarea este influențată și de activitatea la care trecem după învățarea unui material. Dacă această activitate este dificilă sau dacă are elemente asemănătoare cu ceea ce am învățat, uitarea se produce mai repede. De exemplu, un elev și-a pregătit temele la limba franceză ; după aceea rezolvă niște probleme grele de matematică (activitate dificilă) ; el riscă să uite ce a învățat la franceză. Sau, după pregătirea temelor la franceză, elevul trece la pregătirea temelor la limba rusă (activitate care cuprinde elemente asemănătoare cu cea precedentă) ; și în acest caz este exercitată o influență negativă asupra a ceea ce a învățat prima dată.

Este deci necesar ca în programul nostru de lucru să ne distribuim astfel activitatea, încât să evităm asemenea situații. O activitate care pre-

supune un grad de concentrare mai mare să fie directată înaintea altelei mai ușoare. Între două activități asemănătoare (de pildă, învățarea la două limbi străine) să existe un interval în care să ne odihnim sau să ne ocupăm de altceva.

7. EDUCAREA MEMORIEI

Principalele calități ale memoriei care trebuie dezvoltate sînt: *rapiditatea* memorării, *trăinicia* păstrării, *exactitatea* și *promptitudinea* recunoașterii sau reproducerii.

Aceste calități ale memoriei se pot dezvolta prin exercițiu. Dar dezvoltarea memoriei nu constă într-o simplă creștere a capacității de a reține un număr mare de cunoștințe. Dezvoltarea memoriei nu trebuie comparată cu dezvoltarea unor mușchi, care, prin exercițiu, devin uneori capabili să depună eforturi din ce în ce mai mari.

În realitate, *progresul memoriei este rezultatul selectării judicioase a mijloacelor, a procedurilor de memorare pe care le folosește o persoană.*

a) Pentru că memoria este selectivă, omul reținînd mai bine ceea ce-l interesează, înseamnă că educarea ei se bazează, în primul rînd, pe formarea intereselor. Omul lipsit de interese temeinice, stabile, profunde nu va izbuti să asimileze un fond de cunoștințe temeinice în nici un domeniu.

b) Deoarece posibilitatea de achiziție a unor cunoștințe noi depinde de varietatea și temeinicia cunoștințelor existente (cu care să poată fi stabilite corelații), înseamnă că memoria omului se dezvoltă în funcție de îmbogățirea cunoștințelor sale.

c) Întrucît rapiditatea și trăinicia învățării depind de profunzimea înțelegerii materialului, înseamnă că educarea memoriei depinde de dezvoltarea calităților gîndirii (desprinderea esențialului, capacitatea de generalizare, de sintetizare etc.).

d) Avînd în vedere că memoria se bazează pe un proces de sistematizare (stereotip dinamic), înseamnă că un om memorează cu atît mai bine cu cît are o minte mai organizată, fiecare cunoștință găsindu-și locul ei anumit în minte, în corelație cu celelalte cunoștințe.

Pentru a se obține rezultate bune în memorare, trebuie aplicate toate condițiile arătate mai sus.

O memorie bună este un factor de bază al reușitei noastre în orice domeniu de activitate.

CAPITOLUL V. IMAGINAȚIA

I. CARACTERIZAREA GENERALĂ A IMAGINAȚIEI

Imaginația este procesul psihic prin care se elaborează imagini noi — pe baza prelucrării și transformării datelor cognitive (reprezentări și idei) fixate în memorie.

În fața unei sarcini practice, ne punem întotdeauna întrebarea : Cum să fac ? Experiența noastră nu se potrivește întrutotul cu noua situație și de aceea vom încerca mai întâi să pregătim în minte executarea practică, să ne facem un plan în legătură cu ea. Sintem nevoiți să combinăm, în forme noi, ideile și reprezentările, pentru a găsi soluția, a proiecta în minte acțiunea și a-i prevedea urmările posibile. K. Marx subliniază această particularitate, născută în procesul muncii, care îl deosebește esențial pe om de animal : „Păianjenul efectuează operații care seamănă cu cele ale țesătorului, iar albina, prin construcția celulelor ei de ceară, face de rușine pe mulți arhitecți din rindurile oamenilor. Ceea ce distinge însă din capul locului pe cel mai prost arhitect de albina cea mai perfectă, este faptul că el a construit celula în capul său, înainte de a o construi din ceară. La sfârșitul procesului de producție apare un rezultat, care încă la începutul acestui proces exista *în mod ideal*, în *închipuirea muncitorului...*“.

Cu ajutorul imaginației omul poate să reconstituie prin imagini vii trecutul pînă la epocile cele mai îndepărtate, poate să parcurgă cu mintea și să plămuiască tablouri ale unor locuri pe care nu le-a văzut niciodată, poate să încerce o viziune asupra viitorului.

Așadar, prin imaginație se constituie *imagini noi*, pe care nu le-am mai avut în experiența noastră anterioară. Pentru noi este nouă imaginea pădurilor ecuatoriale sau a ghețurilor polare sugerată de lecții și lecturi, pentru simplul motiv că nu am fost niciodată în acele locuri ca să le percepem direct.

Dar, oare aceste imagini noi sînt cu totul străine de experiența noastră anterioară? Care este originea lor? În oricare din exemplele luate imaginația pleacă de la experiența anterioară, de la imaginile pe care le avem dinaintea. La fel se întîmplă și în cazul celei mai fanteziste plămăduri, pentru că materialul de la care pornește imaginația este furnizat întotdeauna de senzații, percepții, memorie și gîndire. În procesul imaginației acest material este recombinat în imagini noi.

De exemplu, înainte de a fi folosită la mașini, presiunea aburului a fost observată în viața de fiecare zi, la fierberea apei. Păsările au slujit de model pentru construirea avionului ș.a.m.d. Trebuie să reținem deci că experiența anterioară, realitatea obiectivă constituie sursa proceselor imaginației.

Combinarea materialului furnizat imaginației nu este aproape niciodată întîmplătoare, ea are întotdeauna un sens; în ea se poate descoperi o idee. Chiar copilul care udă cu stropitoarea călelușul „pentru ca să crească” a pus la baza orientării lui fanteziste o idee. Gîndirea intervine în orice proces de imaginație. Artistul meditează și imaginează, el exprimă idei prin imagini. Inovatorul, inginerul-proiectant raționează uneori cu totul abstract, pentru ca apoi să imagineze un dispozitiv nou. Lenin arăta că pînă și în domeniul foarte abstract al gîndirii matematice, imaginația este necesară. *Nu este posibilă imaginație fără gîndire, după cum nu este posibilă nici gîndire fără imaginație.*

Procedeele de combinare a imaginilor sînt legate de procedeele de judecăță și raționament. Astfel, metafora, comparația, hiperbola, personificarea și celelalte procedee ale creației literare presupun asocierea de imagini, dar și anumite înțelesuri la care se ajunge prin gîndire.

Deosebirea dintre aceste două procese psihice apare mai mult în produsele lor finale: imaginația se exprimă în imagini *intuitive-concrete*, pe cînd gîndirea se exprimă în idei, dezvoltînd în obiecte și fenomene *relații generale, abstracte*.

Imaginația are o strînsă legătură și cu procesele afective. Emoțiile, de exemplu, stîrnesc activitatea imaginativă, o susțin și o colorează într-un anumit fel.

Dorințele noastre își găsesc o expresie imediată în imaginație. Dorînd să participăm la o excursie, începem prin a ne imagina peisajele pe care le vom vedea, întîmplările la care vom participa.

Bucuria trecerii cu succes a examenului de maturitate va trezi în mintea noastră imagini vii privind perspectivele, activitatea pe care urmează să o desfășurăm în viitor.

În sfârșit, imaginația este strins legată de interese, de aptitudini, de cunoștințe, de voință, de deprinderi. Într-un cuvânt, de toate însușirile psihice ale personalității.

2. FELURILE IMAGINAȚIEI

Procesul de creare a unor imagini noi se desfășoară în două forme : în mod neintenționat și în mod intenționat.

a) Atunci cînd fără să ne propunem, deci *independent de voință*, în mod spontan, apar în mintea noastră imagini noi, vorbim de **imaginație neintenționată**.

Din sfera imaginației neintenționate fac parte, în primul rînd, visele, apoi asociațiile imaginative spontane.

Visele (care apar în timpul somnului) constituie o formă neintenționată și rudimentară a imaginației. Combinarea de imagini ce apare în vis este întîmplătoare, deseori haotică și de aceea nu are însemnătate pentru activitatea oamenilor. Visele reprezintă o reactivare parțială și de scurtă durată, în condițiile somnului, a unor imagini, emoții și idei, îmbinate în forme uneori surprinzătoare.

Somnul se datorește iradierii generale a procesului de inhibiție în scoarța cerebrală, îndeplinind un rol important în restabilirea capacității de lucru a celulelor nervoase. Dar această inhibiție generalizată nu cuprinde totalitatea celulelor nervoase ale scoarței cerebrale. Rămîn active anumite celule, anumite puncte „de veghe”. Mai ales în condițiile somnului superficial aceste puncte de excitație, izolate în ansamblul scoarței cerebrale cuprinse în inhibiție, permit reactualizarea unor legături condiționate, crearea de legături noi. Întrucît funcționează numai aceste puncte izolate și nu scoarța cerebrală în întregime ei, imaginile din vis vor fi neobișnuite și se vor desfășura mai mult sau mai puțin haotic, pentru că nu vor beneficia de o selecție și o apreciere critică, nu vor fi riguros sistematizate.

Cauzele care declanșează visul, care pun deci în funcțiune aceste puncte izolate sînt de trei feluri : excitanți dinăuntru organismului, excitanți externi și puncte de excitație dominante, foarte puternice, ale activității scoarței cerebrale dinainte de somn. Dintre excitanții interni menționăm : diferite dureri organice care generează coșmaruri (tulburările în funcția inimii pot duce în vis la dominarea spaimei, alarmei, reținerea respirației se traduce prin imaginea unor căderi în gol). Un asemenea excitant extern, ca frigul din camera în care omul doarme, poate să genereze vise cu peisaje de iarnă, ghețuri polare. În sfârșit, o preocupare dominantă, intensă din preajma unui examen poate determina în somn vise în legătură cu examenul respectiv.

Se observă că în vis nu se semnalizează direct fenomenul ce se produce în organism sau în ambianță, ci apare o imagine care este înrudită prin conținutul ei cu fenomenul respectiv. Acest lucru se explică prin faptul că în scoarța cerebrală impulsurile de același fel sînt conduse în aceeași zonă, iar legăturile temporare sînt grupate sistematic după semnificații apropiate.

Dezvoltarea și conținutul viselor depind, după cum se vede, de o sumă de factori accidentali. De aceea visele nu prezintă o valoare de cunoaștere și cu atât mai puțin de previziune.

Unele persoane sînt preocupate de problemele lor sau de situația altcuiva au vise în care le apare împlinirea unor speranțe sau temeri. De multe ori, desfășurarea ulterioară a evenimentelor nu coincide cu visul. Dacă însă realitatea confirmă cele văzute în vis, acele persoane ar putea să creadă că visul a adus un mesaj miraculos sau a exprimat o presimțire. Aici se trece peste faptul real că cel ce a visat știa ceva, era, în starea de veghe, frământat de un anumit lucru, iar visul nu a făcut decît să dea frîu liber imaginilor ce exprima preocupările lui conștiente.

Asociațiile imaginative spontane sînt de asemenea neintenționate. Acestea apar în anumite momente ale activității noastre de cunoaștere. Este posibil ca dintr-o dată, independent de voință, în capul nostru *cunoștințele să se îmbine în mod neașteptat și să apară imagini noi.*

Ascultăm o lecție de geologie. Ni se vorbește despre pirosfera, despre nucleul de metale topite al planetei noastre. Printr-o asociație rapidă, ne va veni în minte imaginea unui foraj adînc de zeci și sute de kilometri, prin care metalul topit este proiectat la suprafață într-un loc de pe dealurile Moldovei. O dată apărută, imaginea va fi supusă unei examinări, va constitui obiect de meditație. Asemenea asociații spontane au fost punctul de pornire al multor descoperiri.

b) Formele imaginației intenționate. Spre deosebire de imaginația neintenționată, imaginația intenționată presupune *un scop, o intenție.* Dorim să ne imaginăm ceva pentru a ajunge la un anumit rezultat. Din imaginația intenționată fac parte: imaginația reproductivă, imaginația creatoare și visul de perspectivă.

Imaginația reproductivă slujește pentru reconstituirea prin informații indirecte (descrieri, ilustrații, schițe) a imaginii concrete a unui obiect pe care nu l-am perceput direct. Imaginația reproductivă este mijlocită de experiența noastră personală. Propunîndu-ne să ne reprezentăm modul de viață al poporului nostru în secolele al XV-lea și al XVI-lea, vom utiliza unele date de care dispunem de la lecțiile de istorie, ne vom aminti de cele relatate de cronicari, vom readuce în minte momente din romanele istorice, ne vom călăuzi după cele știute despre monumentele medievale, în sfîrșit vom căuta să folosim alte informații mai generale cu privire la organizarea socială, precum și la mijloacele de trai de care dispuneau oamenii în evul mediu.

Lectura operelor beletristice solicită, în largă măsură, imaginația noastră reproductivă. Citînd o nuvelă sau un roman, în același timp în mintea noastră apare un „film“ imaginativ. Cuvintele trezesc diverse imagini, care se însumează și se succedă, făcîndu-ne să ne închipuim obiectul, scena, personajul respectiv.

În procesul de învățămînt, imaginația reproductivă îndeplinește un rol însemnat. Diferitele manuale ne oferă cunoștințe generale despre lume cu ajutorul cuvintelor, al desenelor, schemelor. Pentru a sesiza semnificația concretă a acestor cunoștințe, în fiecare moment ne imaginăm, transpunem în imagini cele citite. Chiar la discipline foarte abstracte, cum este geometria, va fi necesar să imaginăm figurile, să le „vedem” în corelație. Mari eforturi de imaginație reproductivă necesită însușirea cunoștințelor de fiziologie a plantelor, a animalelor și a omului.

Imaginația nu este aproape niciodată pur reproductivă. Chiar atunci cînd această caracteristică este dominantă, intervin și elemente originale adăugate de noi.

Imaginația creatoare este forma superioară a imaginației intenționate, voluntare, deoarece duce la *imagini noi și originale*. Imaginația creatoare exprimă poziția noastră independentă și activă în căutarea de *noi soluții, în exprimarea originală și vie, concretă, a unor noi adevăruri*. Într-o deplină și înaltă realizare, imaginația creatoare se întîlnește la savant, la inventator, la artist, la inovator. Elemente ale acestei imaginații se dezvoltă însă la toți oamenii și încă din timpul copilăriei. Imaginația creatoare necesită, spre a deveni rodnică, născă pasionată și tenace. Eforturile sînt necesare chiar și atunci cînd forța creatoare a imaginației a ajuns să se afirme.

Desecori, desfășurarea procesului de imaginație creatoare este foarte largă, evoluînd pe faze. În *prima fază* se face pregătirea, culegerea materialului. Aici este importantă orientarea observației noastre conform unei atitudini creatoare.

Al. Vlahuța relevă cu mult spirit de pătrundere atitudinea creatoare în observație ca punct de plecare al fanteziei: „Te plimbi bunăoară pe stradă. În calitatea ta de spion al sufletelor omezești, fără îndoială că nu treci nepăsător pe lângă „clienții” tăi. Un hohot de ris, un cuvînt, un gest, toate găsesc un răsunset mai adînc, mai intensiv, provoacă undulații mai largi în sufletul tău, decît în al celorlalți muritori. Presupun e-a trecut repede pe lângă tine un om îmbrăcat în doliu. O clipă te-ai uitat la el și ai văzut dintr-o singură aruncătură de ochi atîtea lucruri care încep să se dezvolte, să se lumineze treptat, să ia sens și proporții însemnate în închipuirea ta și să te preocupe”.

Observația nu se oprește însă la o simplă constatare: ea caută să treacă dincolo de aparențe, să descifreze sensul unor fapte, să afle lucruri noi și de aceea întervin presupuneri, se încearcă noi legături.

Cea de-a *doua fază* marchează trecerea la înfăptuirea intenției. Deslășurîndu-se în strînsă legătură cu o anumită activitate, acum imaginația va trebui să facă față unor noi cerințe, conturînd un plan de ansamblu și totodată linia principală a creației. Scriitorul își definește tema și maniera de tratare. Cercetătorul se oprește asupra unei ipoteze și își imaginează metodele de lucru. Inventatorul formulează principiul rezolvării noi

și își alege mijloacele tehnice. De îndată se manifestă și necesitatea precizării detaliilor. Creatorul va trebui să efectueze corecturi în proiectul său inițial, și la nevoie să imagineze noi soluții.

În cea de-a *treia fază*, imaginația creatoare este exprimată într-un produs (practic, tehnic, științific, artistic). Ea se poate întoarce înapoi, pentru a reconstitui drumul parcurs, pentru a descoperi și alte căi de realizare și a întrevădea noi perspective. Încheierea unei acțiuni imaginative înseamnă totodată și începutul altuia noi, mai cutozătoare, mai valoroase.

Visul de perspectivă este o formă a imaginației creatoare, în care își găsesc o exprimare intuitivă *scopul și idealul de viață* ale omului. Este un plan de realizare a celor mai importante năzuințe personale, proiectat de-a lungul întregii vieți și concretizat în imagini.

Fiecare avem un vis al nostru, dorim să îndeplinim un anumit rol în viața societății, să dobândim o specializare profesională, să ne legăm de unele înfăptuiri. În forul nostru interior, acest vis capătă forme pline de strălucire, îl întrezărim realizat în cele mai bune și interesante condiții. Visul poate întrece cu mult posibilitățile de care dispunem, poate fi prea cutozător și optimist, dar îl vedem aievea și credem în realizarea lui. Cineva speră să facă invenții însemnate, să lucreze în electronică sau la instalații atomice, altul visează mari realizări în biologie, agrotelnică, chimie. Multe din visele de perspectivă privesc creația artistică: scriitoricească, muzicală, plastică, teatrală.

Visul de perspectivă este determinat de experiența pe care o avem, de felul cum ne angajăm în raporturile sociale și are o strânsă legătură cu concepția noastră despre lume și viață. Perspectivele personale nu pot fi despărțite de perspectivele reale ale societății. Mai mult decât atât, visăm la viitorul patriei ca la un viitor al nostru, pentru că și noi ne integrăm în perspectiva generală.

Imaginarea desfășurării propriei vieți în raport cu anumite obiective reprezintă o necesitate. Scopurile înalte nase mari energii — este un adevăr cunoscut încă din antichitate. Un finăr lipsit de astfel de visuri este inert, pasiv. Deosebit de importantă este conștiința eforturilor pe care trebuie să le faci pentru a-ți traduce în viață năzuințele.

În romanul *Dunărea revărsată*, al lui Radu Tudoran, există un moment în care comunistul Matei, fire romantică și avîntată, expune activistului de partid Stoian proiectele lui îndrăznețe de modernizare a șantierului pe care-l conducea. Stoian vrea să-l vadă raportînd totul la realitate, dar nu-i taie elanul, îl tratează cu multă simpatie și-i vorbește astfel încît să-l ajute ca înainte de a se avînta mai departe să-și consolideze pozițiile pe care le-a cucerit, să se confrunte cu colectivul în planurile lui, păstrîndu-și capacitatea de visare.

Studiînd visul de perspectivă al unui om și totodată activitatea pe care o desfășoară, ne putem da seama de valoarea lui morală.

3. EDUCAREA IMAGINAȚIEI

Imaginația nu este un dar înăscut, o zestre naturală, ci un proces psihic care se dezvoltă în cursul vieții. Pentru a educa și autoeduca imaginația, este nevoie să ținem seama de o serie de condiții.

În primul rând trebuie să se asigure, prin observații continue, prin studii și lecturi, prin activitate practică, un *fond bogat de reprezentări și cunoștințe*

Bogăția și varietatea experienței de cunoaștere este o premisă obligatorie a imaginației. Fără reprezentări și cunoștințe nu avem ce transforma imaginativ.

Dar bogăția de cunoștințe încă nu duce, de la sine, la o imaginație puternică. Este necesară și trebuința activă de a imagina. Această trebuință de imaginare reproductivă și creatoare nu apare spontan, ci se naște în activitate.

Antrenarea observației conform unei intenții, unui scop, astfel încât întotdeauna să reușești să treci dincolo de datele percepției, încercând felurite presupuneri, este extrem de importantă. Exersarea continuă în desen, audierea și compunerea de povestiri, modelajul, compoziția literară, lecturile beletristice, lecturile științifice, rezolvarea de probleme de geometrie, de fizică, de chimie, încercarea de a construi unele dispozitive tehnice — toate acestea determină dezvoltarea imaginației.

În același timp este necesar să *ne formăm tehnica sau procedeele de imaginare*. La fiecare din marii creatori ai științei, ai tehnicii, ai artei, vom descoperi o manieră proprie de lucru, un ansamblu de procedee care merită o deosebită atenție, nu pentru a fi imitate orbește, ci pentru a învăța din experiența muncii lor creatoare. Elaborarea conștientă și voluntară a unor procedee de imaginare este secretul imaginației creatoare, care întotdeauna se subordonează unui scop.

Controlul critic al imaginației proprii și confruntarea ei cu realitatea și cu posibilul constituie o altă condiție a progresului imaginației creatoare. Pentru ca exuberanța tinerească a imaginației să devină eficientă, este necesar să nu se uite că și imaginarea este o componentă a muncii și că ea trebuie să se subordoneze tuturor criteriilor acesteia.

CAPITOLUL VI. GINDIREA ȘI LIMBAJUL

1. GINDIREA. CUNOAȘTERE MIIJLOCITĂ

Cunoașterea umană nu rămâne la nivelul reflecției senzoriale. Datorită gândirii, omul poate depăși informațiile oferite de simțuri, poate pătrunde în esența fenomenelor, poate prevedea desfășurarea lor viitoare.

Să luăm un exemplu.

Am pornit dintr-o localitate, pe jos, mergând pe șoseaua principală spre o altă localitate apropiată. La un moment dat, ne gândim să scurtăm drumul și s-o apucăm prin pădure. Nu cunoaștem însă cărările pădurii și ne dăm seama, după citva timp, că nu mai știm în ce direcție trebuie s-o luăm. Am vrea să ne întoarcem la șosea, dar șoseaua nu se mai vede și nu știm în ce parte vine.

În această situație, cunoașterea nemijlocită, prin simpla percepție, nu ne mai ajută: șoseaua nu se mai vede și deci nu putem stabili în ce direcție se află șoseaua în raport cu noi. Atunci apelăm la o altă cale de cunoaștere, ocolită, indirectă, cunoașterea prin gândire. Încercăm să ne imaginăm poziția pe hartă a șoselei și a pădurii. Ne dăm seama, de pildă, că șoseaua merge spre nord-vest, iar pădurea se află la stînga ei. Ceea ce înseamnă că trebuie să ne îndreptăm spre sud-vest, pe o direcție perpendiculară față de șosea ca să putem ajunge la ea. Este însă necesar să stabilim întii punctele cardinale în locul în care ne aflăm. O busolă ar rezolva problema perfect. În lipsa ei, ne orientăm după așezarea mușchiului pe copaci sau după poziția soarelui.

Pe baza acestui șir de operații mintale ajungem deci să stabilim în ce parte se află șoseaua. Știm unde se află șoseaua, dar nu printr-o simplă oglindire directă, căci n-o vedem, ci indirect, printr-o construcție mentală — întemeiată însă și aceasta pe o anumită experiență anterioară.

Această activitate mentală constructivă, cu ajutorul căreia, în baza experienței anterioare, ajungem la cunoașterea indirectă a unor fapte din lumea înconjurătoare poartă numele de gândire.

Gîndirea ne permite să cunoaștem mijlocii ceea ce simțurile, ne-mijlocit, nu ne pot dezvălui : lucruri de care ne despart obstacole sau sînt situate la mari depărtări, lucruri care au existat altădată și de la care au rămas numai vestigii.

Dar gîndirea ne permite să cunoaștem indirect, tot printr-o construcție mintală, și ceea ce încă nu este, dar va fi, *adică viitoarea desfășurare a fenomenelor*. Faptul acesta este extrem de important pentru activitatea noastră.

Astronomul poate arăta cu precizie cînd va avea loc o eclipsă de Lună sau de Soare. El poate arăta exact cum se vor desfășura aceste fenomene cu zeci, cu sute de ani mai tîrziu. Fizicianul, cunoscînd construcția unui generator electric, poate determina dinainte energia pe care acesta o va produce. Chimistul, cunoscînd formulele corpurilor care participă la o reacție, poate prevedea diferite moduri posibile de combinare a corpurilor respective.

Avînd posibilitatea să cunoaștem, mai mult sau mai puțin exact, prin gîndire viitoarea desfășurare a fenomenelor, *adică posibilitatea de a prevedea*, noi putem să și influențăm desfășurarea unora dintre fenomene. Inginerul proiectează generatorul electric de care are nevoie, chimistul combină substanțele necesare pentru a obține un anumit produs, agronomul indică un anumit mod de însămînțare, pentru a se obține roade bogate etc. Tocmai în această putere de a influența activ cursul fenomenelor naturii, prin capacitatea de a le *prevedea desfășurarea*, stă, în primul rînd, superioritatea omului.

2. GINDIREA CA REFLECTARE GENERALIZATĂ A REALITĂȚII OBIECTIVE

Cum este posibil ca în cunoașterea realității să depășim sfera experienței directe, să trecem dincolo de informațiile simțurilor ?

Să revenim la exemplul de mai înainte. Cum ne-am dat seama în ce parte se află șoseaua ? Pentru aceasta am apela la anumite legături, stabile între lucruri, între fenomene. Așa, de pildă, ne-am bizuit pe faptul că pe trunchi, în pădure, mușchiul crește în special pe partea dinspre nord, pe faptul că soarele apune întotdeauna într-o anumită parte a orizontului etc. Am ținut seama că sudul este în partea opusă nordului, că pe pămînt poziția relativă a diferitelor puncte în spațiu nu se schimbă etc. Am putut deci să trecem de la un fapt la altul, mergînd din relație în relație, și astfel să ajungem să aflăm și ceea ce direct nu percepeam. Aceste

relații: dintre direcția acului busolei și un anumit punct cardinal, dintre locul în care apune soarele și alt punct cardinal etc., au un caracter constant, general. Ele reprezintă legi ale naturii. Tocmai de aceea ne putem bizui pe ele, indiferent în ce situație ne aflăm. Ele au fost valabile, au putut fi aplicate și în cazul concret la care ne-am referit mai sus.

Așadar, noi putem ajunge să cunoaștem indirect ceea ce direct simțurile nu ne dezvăluie în momentul respectiv, datorită acestei însușiri fundamentale a gândirii de a reflecta ceea ce este general, stabil, esențial în fenomenele realității. Aceste relații generale, esențiale, dintre fenomenele realității constituie *legi obiective*, care se reflectă în mintea noastră datorită gândirii. Orice știință (deci și psihologia) se străduiește să dezvăluie tocmai aceste relații generale, constante dintre fenomene, adică legile domeniului respectiv.

Putem deci defini gândirea astfel: *Gândirea este procesul psihic care reflectă, pe baza experienței directe, însușiri și relații esențiale, generale din lumea obiectivă și care ne permite astfel să cunoaștem indirect anumite fapte reale.*

3. CARACTERUL ABSTRACT AL CUNOAȘTERII PRIN GÎNDIRE. LEGATURA GÎNDIRII CU PRACTICA

Cunoașterea prin gândire a realității reprezintă astfel o treaptă superioară a procesului de cunoaștere, constând în reflectarea aspectelor generale, esențiale ale obiectelor și fenomenelor lumii materiale. Cunoașterea prin gândire reprezintă *treapta logică a cunoașterii*.

Cunoașterea senzorială — prin senzații și percepții — are un caracter intuitiv, căci oglindește aspectele particulare, concrete ale lucrurilor, așa cum se prezintă ele simțurilor.

Cunoașterea prin gândire, reflectând ceea ce este general și esențial în fenomene, are un caracter abstract.

Noi putem urmări cu privirea zborul unei păsări, mișcarea unui automobil, zborul unui avion și astfel să avem imaginea concretă a deplasării în spațiu. Dar noi ne putem gândi la mișcarea ca atare, neglijând celelalte aspecte percepute. Ne putem gândi la *spațiul* parcurs, la *timpul* care a trecut, la *viteză*, la *acelerație*, desprinzând mintal toate aceste însușiri și preocupându-ne de ele separat. Ideile de mișcare, viteză, accelerație sînt abstracții, ele nu oglesc împliniri concrete în toată complexitatea lor, ci numai anumite aspecte generale.

Caracterul abstract nu presupune ruperea gândirii de cunoașterea senzorială și de activitatea practică. Dimpotrivă, ca să putem dezvălui relațiile generale dintre fenomenele naturii — adică legile obiective —, trebuie să cunoaștem întâi nemijlocit pe calea simțurilor, prin intuire vie (Lenin), o serie întreagă de fapte concrete de la care să pornim. Legile electricității nu s-au putut afla decât urmărind direct o serie de manifestări ale ei, cum sînt fenomenele de atracție, respingere, legături cu fenomenele magnetice etc.

Gîndirea este generată și stimulată de nevoile activității practice a omului. Lucrul acesta este valabil și pentru munca obișnuită, și pentru cercetarea științifică. În istoria științelor, în cele mai multe cazuri, preocupările teoretice ale savanților au avut ca izvor diferite probleme practice (de exemplu, în fizică, în chimie, în medicină, în biologie, în psihologie etc.). Practica reprezintă, pe de altă parte, și terenul de aplicare a rezultatelor obținute prin gîndire.

Prin aplicarea în practică, aceste rezultate sînt verificate (la fel ca în cunoașterea senzorială). Construcțiile mentale false, greșite sînt respinse în ultimă instanță de insuccesul constatat de practică.

Așadar, gîndirea, deși este un proces de reflectare abstractă, păstrează o legătură (chiar dacă uneori această legătură nu este directă) cu cunoașterea senzorială și cu activitatea practică. *Gîndirea reprezintă astfel unul dintre momentele principale ale activității psihice în relațiile dintre om și mediu.*

„De la intuirea vie — arată Lenin — la gîndirea abstractă și de la ea la practică, — aceasta este calea dialectică a cunoașterii adevărului, a cunoașterii realității obiective.“

4. ROLUL LIMBAJULUI ÎN PROCESUL GINDIRII

Șirul de operații prin care căutăm, încercăm, punem faptele în legătură se desfășoară mintal. Numai după ce un răspuns ni se pare just, trecem la o acțiune efectivă.

Tot acest șir de operații mentale ale gîndirii se desfășoară pe baza limbajului. În loc să operăm, de la început, direct cu lucrurile, operăm întâi în minte, cu simbolurile lucrurilor, cu cuvintele.

În exemplul de mai înainte, dîndu-ne seama că ne-am rătăcit, nu ne-am apucat să încercăm toate direcțiile posibile mergînd ore întregi la sud, la nord, la est, la vest. Am fi cheltuit extrem de mult timp și energie. Înainte de a fi apucat pe o cale anumită, am încercat mintal și

am rezolvat problema mintal. Aceasta pentru că am dispus de limbaj. Cunoștințele la care am apelat (poziția soarelui, legătura dintre punctele cardinale, creșterea mușchiului etc.) erau fixate în minte, în primul rînd, sub formă verbală. Pe baza acestor cunoștințe am putut face diferite încercări, diferite presupuneri (S-o luăm la dreapta? S-o luăm la stînga? Unde este apusul? etc.), tot sub formă verbală.

Așadar, gîndirea se desfășoară pe baza limbajului, cu ajutorul limbajului. Gîndirea constituie o acțiune mintală care pregătește acțiunea efectivă.

a) Caracterizarea generală a limbajului. *Limbajul (sau vorbirea) este activitatea de comunicare între oameni realizată cu ajutorul limbii.*

Între aceste două noțiuni: limbaj și limbă, trebuie să facem o deosebire.

Limba este un fenomen social. Ea este un produs obiectiv al vieții sociale, născut din nevoia oamenilor de a comunica între ei în procesul muncii și, în genere, în relațiile pe care le au unii cu alții.

Fiecare om găsește acest mijloc de comunicare, limba, gata constituit. Pentru a se putea înțelege cu semenii săi, el trebuie să-și însușească limba vorbită de cei din jur.

Limbajul, așa cum am arătat, reprezintă activitatea de comunicare a oamenilor între ei și se realizează cu ajutorul limbii. *Limbajul (vorbirea) este de aceea un fenomen individual, de natură fiziologică și psihologică* (condiționat, bineînțeles, de existența socială a individului). Un om își poate însuși vorbirea mai repede sau mai încet. El poate avea un vocabular mai bogat sau mai sărac, o pronunțare mai corectă sau mai puțin corectă. Toate acestea sînt variații individuale în ceea ce privește limbajul, adică variații individuale în ceea ce privește modul în care omul întrebuițează limba pe care societatea i-a pus-o la dispoziție. Limba însă este aceeași.

Cuvîntul este format dintr-un grup de sunete. De exemplu, cuvîntul *foc* este format din sunetele *f-o-c*. Grupul acesta de sunete nu are vreo influență directă importantă asupra organismului. Grupul acesta de sunete însă se asociază cu un anumit fenomen (în exemplul nostru, arderea cu flacără) și devine *semnalul* său. Cînd cineva strigă: „foc!” sau „nu te atinge că e foc!”, nu avem nevoie să vedem flacăra pentru a ne feri. Cuvîntul „foc!”, ca un adevărat excitant condițional, declanșează reacția noastră de apărare fără să avem direct de-a face cu focul însuși.

Copilul mic care atinge cu mîna flacăra luminării, arzîndu-se, își retrage brusc mîna. Acesta este un *reflex necondiționat*.

A doua oară el nu va mai încerca să atingă flacăra. Forma, culoarea flăcării au devenit semnale (prin asocierea lor cu arsura) care, de la distanță, vestesc prezența primejdiei. A intrai în joc *primul sistem de semnalizare* — *semnalizarea prin excitanți concreți*, datorită acestui fapt: copilul cunoaște flacăra și primejdia pe care o reprezintă.

Mai târziu, el va învăța denumirea acestui fenomen: cuvântul „foc”. Atunci nu va mai fi nevoie nici măcar să vadă focul spre a se apăra de el. Va fi de ajuns cuvântul „foc” pronunțat de altă persoană. În acest caz intră în joc *al doilea sistem de semnalizare, semnalizarea prin excitanți verbali*.

Cuvântul este deci un excitant condițional. Dar el se deosebește, în mod esențial, de ceilalți excitanți condiționali.

Așa cum am văzut, semnificația cuvântului este stabilită de societate. Ea este aceeași pentru toți membrii unei colectivități (în genere, pentru toți membrii unei națiuni care vorbesc aceeași limbă). Pentru ca acest lucru să fie posibil, trebuie ca un cuvânt să nu se refere la un singur obiect (cunoscut numai de unul sau de altul), ci la orice obiect care aparține unei anumite categorii.

De aceea, cuvântul, ca excitant condițional, este un *excitant generalizat*, care reprezintă, semnalizează orice obiect aparținând unei anumite categorii, iar felul în care obiectele sînt grupate în categorii cu denumire unică reflectă experiența socială. Cuvântul este deci purtătorul unui înțeles care, așa cum vom vedea, corespunde cu *noțiunea*.

În ceea ce privește localizarea cerebrală a funcțiilor limbajului, cele două zone, cea auditivă — a recepționării vorbirii —, și cea motorie — a conducerii mișcărilor organelor vorbirii—, se află de o parte și de alta a scizurii lui Sylvius, în emisfera stîngă a creierului. Între ele se stabilește o comunicare strînsă, pe bază de legături temporare, formînd la un loc *regiunea limbajului din scoarța cerebrală*.

De fapt însă, limbajul nu se poate realiza numai prin activitatea unor zone limitate, specializate. *Limbajul cere cooperarea întregii scoarțe cerebrale*. Zona specializată a limbajului are îndeosebi rolul de a pune în legătură excitațiile kinestezice și auditive (corespunzătoare cuvintelor pronunțate și auzite) cu procesele corticale prin care percepem și ne reprezentăm obiectele și fenomenele desemnate de aceste cuvinte.

Cum obiectul desemnat de un cuvînt interesează mai mulți analizatori (mîngea, de exemplu, este văzută, auzită, strînsă în mîna, azvîrlită etc.), înscamnă că pentru fiecare cuvînt vom avea un mare număr de legături temporare între zonele specializate ale limbajului și *ceilalți anali-*

zatori. Tocmai datorită acestor legături temporare cuvîntul dobîndește un sens, reprezintă o noțiune.

b) *Formele limbajului*. Limbajul ca activitate de comunicare. Limbajul poate servi oamenilor ca să se înțeleagă între ei, în primul rînd, datorită faptului că, așa cum am văzut, cuvintele au semnificații generale și aceste semnificații sînt aceleași pentru toți cei care vorbesc aceeași limbă.

Dar, atîta nu este destul. Nu este suficient, de pildă, ca, oprind pe cineva, să-i adresăm cuvinte ca : „stradă“, „sfat popular“, „raion“, „instituție“, „tovarăș“, pentru ca să știe la ce ne referim și să ne îndrumeze. Aceasta, tocmai datorită faptului că fiecare cuvînt are un sens general și se poate referi la multe lucruri. Pentru ca oamenii să poată comunica între ei cu ajutorul cuvintelor, este necesar ca sensul acestora să se precizeze, să se particularizeze în raport cu împrejurarea concretă.

Această precizare a înțelesului o face *contextul*, adică modul în care cuvintele se înlănțuie în propoziții și fraze. Cînd punem, de pildă, întrebarea : „Pe ce stradă se află sfatul popular raional ?“, interlocutorul va ști la ce ne referim. Tot așa, vom înțelege cînd el ne va da răspunsul : „Sfatul popular raional se află pe Strada Republicii“. Înăuntrul propoziției, cuvintele : sfat popular, raion, stradă, republică își delimitează reciproc înțelesul și astfel pot comunica o indicație precisă. Există mai multe raioane, străzi, sfaturi populare etc., dar există un singur sfat popular raional pe strada respectivă.

Limbajul oral și limbajul scris. Oamenii pot comunica între ei fie oral — prin viu grai —, fie în scris. Limba de care se servesc oamenii pentru aceste forme de comunicare rămîne aceeași, dar condițiile psihologice diferă. În vorbirea orală, avem, în general, de-a face cu un interlocutor prezent, căruia ne adresăm direct (lăsăm la o parte transmisia prin radio). În cazul scrisului, așternem cuvintele pe hîrtie, adresîndu-ne (de obicei) unei persoane absente. De aici decurg o serie de deosebiri în structura limbajului însuși și în activitatea mintală prin care se realizează.

Limbajul vorbit cere un ritm mai rapid al gîndirii, un control prompt al expresiei. Limbajul vorbit este adeseori mai puțin precis, cuprinde mai multe imperfecțiuni și ocoluri în exprimare.

Limbajul scris oferă posibilitatea unei cizelări atente a frazei. Cel care scrie poate reveni asupra textului ori de cîte ori este necesar pentru a găsi formularea cea mai concisă, cea mai elegantă și cea mai clară. Aceste calități ale textului scris sînt posibile, dar sînt și necesare, căci și cititorul poate reveni asupra frazei pe care o citește.

O altă deosebire între limbajul oral și limbajul scris constă în aceea că în limbajul scris omul este lipsit de o serie întreagă de mijloace de exprimare de care se poate folosi în limbajul oral. Acestea sînt: mimica, gesturile și, mai ales, mimica vocală: intonația, variații ale timbrului, pauzele, accentele.

În scris nu dispunem decît de un număr extrem de redus de semne care să înlocuiască mijloacele indicate mai sus: semnul de întrebare, semnul exclamării, punctele de suspensie. De aceea, cel care scrie trebuie să înlocuiască ansamblul mijloacelor intonațional-mimice ale limbajului oral cu mijloacele mai rafinate, mai subtile, mult mai greu de minuit, care țin de însăși structura frazei.

Limbajul dialogat și limbajul monologat. În ceea ce privește limbajul oral, acesta poate fi folosit în două moduri: sub forma *dialogului* — adică o convorbire între două sau mai multe persoane — sau sub forma *monologului*, în care numai o persoană vorbește, adresîndu-se altora.

Și aici apar deosebiri psihologice importante. Fiecare dintre cei care participă la convorbire o susține activ, intervenind din cînd în cînd cu observații, adăugiri, nedumeriri. În felul acesta, exprimarea nu cere o organizare amplă a ideilor, o înlănțuire coerentă a unui sistem larg de idei. Participarea verbală a fiecăruia este mai mult sau mai puțin scurtă și simplă.

Altfel se petrec lucrurile în limbajul monologat (de exemplu, o conferință, o lecție, o expunere într-o ședință etc.). Cel care vorbește trebuie să-și organizeze ideile pe un plan mai mult sau mai puțin vast. Acest fapt mărește și dificultatea consecvenței logice a exprimării: ansamblul celor expuse trebuie să se prezinte ca un tot coerent, încheșat. Nu sînt posibile întreruperi mai lungi. Limbajul monologat trebuie să se apropie de fraza scrisă prin caracterul său concentrat, prin claritatea și precizia exprimării.

Limbajul interior. Limbajul și gîndirea. Limbajul poate fi exterior, formă sub care servește în special comunicării între oameni (și la care ne-am referit pînă aici) și interior, formă sub care servește ca instrument al gîndirii.

La om, limbajul (în forma sa interiorizată) devine *instrumentul* gîndirii. Faptul că omul se servește de limbaj în gîndirea sa are consecințe excepțional de importante și determină superioritatea gîndirii umane.

Nu mai sîntem nevoiți să încercăm rînd pe rînd efectiv soluțiile posibile care ni se prezintă. Șirul de încercări se desfășoară, în mare măsură, sub forma unor operații mintale, tocmai datorită faptului că

noi putem opera mintal cu sistemul de simboluri al limbii, adică cu cuvintele — semnalele celui de-al doilea sistem de semnalizare. De aici rezultă evident, o imensă economie de timp și energie.

Limbaajul este rezultatul unei vaste experiențe sociale.

Gîndind cu ajutorul cuvintelor, omul se folosește implicit de un admirabil sistem de clasificare elaborat de societate. *Gîndirea însăși este, de aceea, în esența ei, socială.*

Dar limbaajul este și un instrument extrem de suplu, datorită *structurilor sale gramaticale*. Gramatica este și ea produsul experienței sociale. Intre obiectele și fenomenele realității există o mare diversitate de relații spațiale, temporale, cauzale, de apartenență etc. Pentru ca limbaajul să poată servi la oglindirea fenomenelor realității, el trebuie să poată reda și toată această diversitate de relații, în modul cel mai simplu.

Structura gramaticală a limbii realizează acest lucru printr-o serie întreagă de mijloace (de exemplu, la verbe: diateza, modul, timpul, persoana, numărul; la substantive: cazul, numărul etc.). Structura gramaticală a frazei dispune de o serie de mijloace pentru exprimarea structurii logice a gîndului. Conjunțiile (cum sînt: „pentru că“, „deși“, „sau“ etc.), apoi relațiile dintre propoziții (de subordonare, coordonare cu diverse variante etc.) nu sînt decît mijloace de exprimare a unor relații obiective reflectate în gîndire.

Ca instrument de comunicare, limba permite oamenilor să-și transmită unii altora experiența și astfel să acumuleze un vast volum de cunoștințe de care fiecare poate beneficia.

Gîndind, căutînd soluții, omul nu se bizuie numai pe propria sa experiență anterioară, ci și pe experiența vastă a milioane de semenii săi, transmisă lui cu ajutorul limbaajului (sub formă de îndrumări, cunoștințe empirice, cunoștințe științifice).

Datorită acestor avantaje oferite de limbaaj, gîndirea verbală, noțională a omului poate obține rezultatele excepționale pe care le cunoaștem.

Legătura dintre limbaaj și gîndire este deci indisolubilă.

Unitatea dintre gîndire și limbaaj nu înseamnă însă identitatea dintre aceste două procese. Limbaajul nu este decît instrumentul de care se servește activitatea noastră mintală în oglindirea realității și în rezolvarea problemelor.

Aceleași gînduri pot fi exprimate prin mijloace verbale diferite. Aceasta se referă nu numai la limbi diferite, ci chiar la aceeași limbă. Propozițiile „Ion este tatăl lui Vasile“ și „Vasile este fiul lui Ion“ exprimă de fapt același lucru. Pe de altă parte, aceleași cuvinte, aceleași fraze pot avea înțelesuri diferite, pot exprima gînduri diferite, în funcție de împre-

jurări. Când cineva își spune: „Eh! s-a topit gheața“, el se poate gândi chiar la o bucată de gheață care s-a topit, la faptul că patinoarul nu mai este utilizabil sau la cu totul altceva, la niște persoane care au devenit mai apropiate. Pentru aceasta nu este nevoie și de alte cuvinte. Aceleași cuvinte exprimă diferite gânduri, în funcție de împrejurările concrete la care se raportează.

5. OPERAȚIILE GINDIRII

• În procesul gândirii putem distinge următoarele operații principale:

a) **Analiza și sinteza.** Analiza constă în *separarea mintală* dintr-un întreg a însușirilor sau părților sale. Sinteza este operația inversă analizei, constind în *unificarea mintală*, într-un întreg, a unor părți sau însușiri.

În orice proces de gândire întâlnim atât analiza cât și sinteza. Când meteorologul cercetează cauzele care influențează mersul vremii într-o anumită perioadă, el trebuie să țină seama de o serie întreagă de factori, pe care-i separă din complexul de fenomene ce se petrec pe pământ și în atmosferă. El face deci o *analiză*. Formarea unor centre de maximă și minimă în presiunea atmosferică, apariția unor curenți de aer cald sau rece, întâlnirea unor astfel de curenți, prezența unor anumite forme de relief (lanțuri de munți, apropierea mării) etc., toți acești factori pot influența mersul vremii. Evident, însă, că simpla înșirare a factorilor care ar putea influența mersul vremii nu duce la rezolvarea problemei. Meteorologul trebuie să știe să combine prin calcule în mintea sa acești factori, să-și dea seama cum se influențează reciproc, pentru a putea stabili cauzele unor fenomene de climă sau să prevadă mersul vremii. Cu alte cuvinte, el trebuie să recurgă și la *sinteză*.

Analiza și sinteza sînt operații mintale opuse. Totuși, numai prin unitatea lor dialectică este posibil progresul gândirii în rezolvarea problemelor.

b) **Comparația.** Comparația este operația mintală de *stabilire a asemănărilor și deosebitorilor* dintre lucruri. Nu putem gândi despre un lucru dacă nu-l punem în corelație cu altele, dacă nu-l comparăm cu altele. Referindu-ne la exemplul de mai sus meteorologul compară tot timpul felul în care se prezintă fenomenele atmosferice în regiunea care-l interesează la un moment dat cu felul în care se prezintă ele, în același timp, în alte regiuni ale globului sau cu felul în care s-au prezentat în aceeași regiune în alți ani, în perioada corespunzătoare.

Cînd comparăm două lucruri, ne putem opri mai mult asupra asemănrilor sau mai mult asupra deosebirilor. Dar întotdeauna comparația presupune ambele operații, chiar dacă numai una iese în evidență.

Orice comparație se face pe baza unui criteriu, adică prin raportarea termenilor comparației la aceeași categorie de fenomene. Putem, de pildă, compara elevii după criteriul silinței la învățătură. Dar îi putem compara și după criteriul calităților sportive, al activității obștești etc.

Cînd facem o comparație este important să ne dăm seama clar care este criteriul folosit.

c) **Abstractizarea.** Operația mintală prin care *desprindem o anumită însușire a unui obiect sau fenomen* (fără să mai ținem seama, în momentul respectiv, de celelalte însușiri) *poartă numele de abstractizare.* În ceea ce privește celelalte însușiri ale obiectului (care nu ne preocupă în momentul respectiv), spunem că *facem abstracție de ele.* Operația de abstractizare comportă deci două aspecte: unul pozitiv, de reliefare și reținere a unor însușiri, și un altul negativ, de neglijare, de omitere a altora.

Cînd în rezolvarea unei probleme de geometrie întîlnim un triunghi dreptunghic, este posibil să nu ne intereseze decît faptul că triunghiul este dreptunghic. În momentul acela deci, mintea noastră abstractizează însușirile: triunghiular și dreptunghic (prezența unghiului drept), pe care le reține și face abstracție de alte însușiri, de care nu ține seama (dimensiunile laturilor, mărimea unghiurilor, poziția figurii pe hîrtie etc.).

d) **Generalizarea.** Abstractizarea ne conduce la o altă operație mintală strîns înrudită cu ea. În momentul în care am desprins mintal o anumită însușire din complexitatea de însușiri ale obiectului concret, este posibil să ne dăm seama că tot prin abstractizare putem desprinde aceeași însușire și din alte obiecte concrete. Diferitele obiecte care au această însușire ne apar deci ca *înrudite* (prin însușirea respectivă) și ca putînd forma astfel o *categorie unică.*

Ne plimbăm pe o cărare de-a lungul unui rîu de munte. Zărim la un moment dat o piatră ciudată, formată din anumite straturi. Mai încolo, vedem o piatră asemănătoare, avînd aceeași însușire. Apoi mai zărim altele. Ne dăm seama că nu este vorba de un aspect întîmplător, ci de o proprietate comună, rezultînd din anumite împrejurări, din anumite cauze. Insușirea respectivă ne apare deci ca fiind *generală*, ca indicînd apartenența pietrelor respective la o anumită categorie.

Această operație mintală prin care ne ridicăm de la un obiect sau un grup limitat de obiecte la o categorie, pe baza unor însușiri comune, constante, poartă denumirea de generalizare.

e) **Concretizarea.** Concretizarea este operația mintală prin care trecem de la abstracții, de la reflectarea însușirilor generale separate, la reflectarea prin gândire a obiectului *în unitatea sa*. Pe această cale, scria Marx, „determinările abstracte duc la reproducerea concretului pe calea gândirii”. Oamenii de știință, după ce află prin cercetare diferite proprietăți ale fenomenelor, se străduiesc să reconstituie mintal întregul, fenomenul unitar, dar de astă dată, înțeles *multilateral*.

Concretizarea prin gândire poate fi continuată cu o concretizare materială practică, fie prin realizarea unui model al fenomenului studiat, fie realizându-se efectiv substanța sau obiectul în cauză (ca în cazul sintezelor chimice sau în realizarea în laborator a unor fenomene fizice, electrice, radioactive etc.).

6. NOȚIUNEA

Noțiunile sînt forme de reflectare a realității obiective. Ele reprezintă elemente componente ale treptei logice de cunoaștere a realității.

a) *Orice noțiune este reflectarea esențialului unei clase de obiecte și, ca urmare, o reflectare generalizată.* Să luăm, de pildă, noțiunea de metal. Fierul, cuprul, cositorul, sodiul, mercurul se deosebesc mult prin: înfățișarea lor exterioară, prin culoarea, duritatea, densitatea lor. Totuși, o cunoaștere amănunțită le-a arătat oamenilor că aceste corpuri au anumite însușiri esențiale comune, ca, de pildă, faptul de a fi bune conducătoare de căldură și electricitate, faptul de a avea o formă bază, faptul de a avea o anumită strălucire caracteristică etc. Toate acestea reprezintă *notele* noțiunii de metal.

b) *Noțiunile se fixează și se exprimă prin cuvinte.* Pentru a exprima ideea generală de metal, noțiunea de metal, folosim tocmai cuvîntul respectiv: „metal”. Pronunțînd sau gîndind acest cuvînt, noi ne gîndim la grupul de corpuri cu însușirile respective. Cuvîntul nu este deci numai un grup de sunete, ci unitatea dintre acest grup de sunete și un înțeles, care este tocmai noțiunea. Nu este posibil să avem în minte, în mod distinct, o noțiune, să gîndim o noțiune fără sprijinul material al unui cuvînt, adică fără s-o exprimăm sub forma unui cuvînt (în gînd sau cu voce tare).

Așadar, noțiunile se exprimă întotdeauna prin cuvinte. Nu toate cuvintele însă exprimă noțiuni. Exprimă noțiuni: substantivele, adjectivele, verbele, adverbele, numeralele. În aceste cazuri, noțiunea este chiar *înțelesul* cuvîntului.

În toate cazurile, cuvintele exprimă nemijlocit stări afective, de pildă, interjecțiile. Cuvântul „Vai!” nu este decât exprimarea nemijlocită a unei senzații de durere sau a unei emoții puternice, și nu reflectarea generalizată a unei categorii de fenomene (ca, de pildă, cuvântul „durere”).

Nu exprimă noțiuni nici cuvintele de legătură, cum sînt prepozițiile sau conjuncțiile. Rolul acestora este de a pune în legătură în fraze cuvintele care exprimă noțiuni, permițînd astfel redarea diferitelor fapte pe care mintea noastră le reflectă.

c) Noțiunea este o reflectare *abstractă*, spre deosebire de reprezentări, care, așa cum am văzut, sînt reflectări intuitive. Noțiunea de metal înseamnă ideea generală, abstractă despre metale, formată din totalitatea notelor esențiale corespunzătoare acestei categorii de obiecte.

Totuși între noțiuni și reprezentări este o strînsă legătură. Reprezentările au un rol foarte important în formarea noțiunilor și în folosirea lor.

Ne amintim că reprezentările sînt imagini reînviată, actualizate ale unor obiecte sau fenomene percepute anterior. Ne amintim că, deoarece înținem același obiect în diferite situații și exemplare deosebite din aceeași categorie de obiecte, reprezentările păstrează în special aspectele comune, generale, ale obiectelor percepute. Ele devin imagini mai mult sau mai puțin schematice, mai mult sau mai puțin generalizate.

Datorită acestui proces de schematizare și generalizare pe care-l suferă, reprezentările contribuie la ridicarea reflectării realității de către mintea noastră pe treapta mai înaltă a noțiunilor.

Așadar, *noțiunile se sprijină, în general, pe un fond de reprezentări.*

Ce se întîmplă însă cu noțiunea după ce a fost elaborată? Mai păstrează ca vreo legătură cu reprezentările din care provine?

Cercetările arată că noțiunile, chiar după ce au fost elaborate, rămîn, în general, asociate cu reprezentări corespunzătoare.

Așa, de exemplu, deși avem foarte bine elaborate noțiuni ca : arbore, animal, metal etc. sau noțiuni mai puțin generale, ca : plop, cal, aur etc., atunci cînd întrebăm aceste noțiuni, atunci cînd gîndim cu ajutorul lor ne vin în minte și reprezentările unor obiecte corespunzătoare (mai mult sau mai puțin estompat).

În procesul gîndirii noi nu operăm numai cu noțiuni, cu idei abstracte, ci și cu imagini intuitive, cu reprezentări. În încercările pe care le facem mental pentru a găsi soluția unei probleme, noi ne imaginăm lucrurile, persoanele, situațiile care trebuie luate în considerație.

În gîndirea științifică, reprezentările suferă un proces de schematizare și generalizare care le face apte să se insereze în structura unui

raționament logic. Un botanist, de pildă, reprezentîndu-și o floare, își imaginează cu claritate, în special, ceea ce din punct de vedere biologic este important.

În anumite cazuri, oamenii de știință își făuresc imagini despre fenomenele studiate, fenomene pe care însă nu le pot percepe direct. Asemenea reprezentări joacă rolul unor *modele intuitive* pe care gîndirea abstractă se sprijină în cunoașterea realității.

De pildă, fizicienii și-au imaginat inițial curentul electric asemenea unui fluid curgînd prin tuburi subțiri. Pe această bază s-a ajuns la celebra lege a lui Ohm $I = \frac{U}{R}$. Dar modelul intuitiv inițial s-a dovedit la un moment dat insuficient și s-a trecut la reprezentarea curentului electric sub forma unui transport de particule (de electroni liberi). Modelele intuitive de care ne servim în gîndire joacă un rol foarte important, întrucît *gîndirea productivă nu poate opera cu abstracții pure*. Dar aceste modele și ideile pe care le sugerează trebuie să fie neconținut controlate pentru a nu ne conduce la raționamente greșite.

7. EDUCAREA GÎNDIRII ȘI LIMBAJULUI

Dezvoltarea gîndirii și dezvoltarea limbajului nu pot fi separate. Calitățile exprimării: bogăția vocabularului, corectitudinea gramaticală, precizia și claritatea frazei, sînt condiții de care depinde însuși modul de desfășurare a gîndurilor noastre. Nu este posibil să avem o gîndire bogată, rodnică, limpede, cu un vocabular sărac, cu o frază încilcită, rău construită.

În același timp, însă, o exprimare corectă, coerentă, nuanțată este ea însăși condiționată de o gîndire bine dezvoltată.

Așadar, aceste două procese psihice — gîndirea și limbajul — se întrepătrund atît de intim, încît dezvoltarea lor se condiționează întotdeauna reciproc.

Pentru a putea vorbi și gîndi corect, este necesar să avem noțiuni clare, bine precizate, corecte, folosind pentru exprimarea lor întotdeauna termenii corespunzători. Dacă vom admite să folosim în vorbire termeni de care nu sîntem siguri, al căror înțeles este pentru noi îndoielnic, nici gîndurile noastre nu vor putea avea o desfășurare corectă. Să căutăm să ne lămurim cît mai bine înțelesul cuvintelor întîlnite.

Pe de altă parte, numai dispunînd de un vocabular bogat (pe care însă să-l stăpînim bine) putem gîndi și ne putem exprima cu suficientă precizie, suficient de nuanțat și corect.

Dar vocabularul este numai o parte a mijloacelor limbii. Trebuie să ne străduim să ne formăm o frază concisă, coerentă, bine construită logic și gramatical. Corectitudinea gramaticală nu trebuie niciodată neglijată, căci neglijența aceasta o plătim cu însăși calitatea gândurilor noastre. Acordurile, înlănțuirile sintactice, dependențele dintre propoziții (și conjuncțiile care le indică) cer toată atenția. Trebuie dezvoltate o serie de calități importante ale activității mintale, ca : supletea, capacitatea de sesizare rapidă a esențialului, capacitatea de generalizare și sintetizare, inventivitatea, originalitatea în găsirea unor căi noi de rezolvare a problemelor.

Cum putem realiza toate acestea ?

a) O condiție de bază pentru educarea gândirii și limbajului este *îmbogățirea culturii noastre*. O cultură bogată, variată și temeinică, ne asigură, în primul rând, un vocabular bogat, stăpânirea cit mai completă a sensului cuvintelor folosite.

Cultura bogată ne oferă și material, „substanță“ pentru gândurile noastre.

Diversitatea și bogăția cunoștințelor ne permit să putem considera problemele întâlnite în mod multilateral și să le găsim rezolvarea corespunzătoare.

b) Gândirea trebuie să fie exercitată. *Gândirea noastră se dezvoltă întru trebuință la rezolvarea problemelor* : probleme de viață, probleme științifice, filozofice etc.

Prin exercițiu, gândirea își formează deprinderile de care are nevoie ca să se poată mișca liber și cu folos, capacitatea de a stabili repede legătura, de a sesiza esențialul într-o împrejurare, de a generaliza corect și de a aplica corect, în împrejurări concrete, cunoștințele generale etc.

c) Educarea gândirii se bazează pe *dezvoltarea intereselor de cunoaștere*. Gândim bine, cu folos, mai ales, despre lucruri care ne atrag, care ne interesează. Bogăția, varietatea, profunzimea intereselor noastre constituie, așadar, condiții pentru desfășurarea rodnică a proceselor gândirii.

d) Dar educarea gândirii nu poate fi separată de educarea nici uneia dintre însușirile activității noastre psihice. O gândire bună cere un spirit de observație ascuțit, o memorie bună, o atenție bună etc.

Gândirea este dependentă de dezvoltarea întregii noastre personalități.

CAPITOLUL VII. GINDIREA LOGICĂ ȘI LEGILE EI

I. CARACTERIZAREA GENERALĂ A GÎNDIRII LOGICE

a) Ce este logica? Din lecțiile anterioare am văzut că prin senzații și percepții noi obținem cunoștințe nemijlocite despre însușirile *concrete* ale obiectelor și fenomenelor; am văzut, de asemenea, că gîndirea noastră constă în reflectarea *mijlocită* și *generalizată* a realității și că prin aceasta se deosebește *calitativ* de treapta senzorială, constituind o treaptă superioară de cunoaștere.

Reflectarea realității obiective la nivelul acestei trepte se realizează prin trei forme logice ale gîndirii: *noțiunea*, *judicata* și *raționamentul*.

Aceste forme logice reprezintă modalități diferite de reflectare mijlocită și generalizată a realității.

Cu studiul lor se ocupă logica.

Logica este un sistem unitar de noțiuni și legi științifice privind gîndirea omenescă. Acest corp de adevăruri a fost stabilit de Aristotel, filozof grec din secolul al IV-lea dinaintea erei noastre (384—322). Lucrările sale de logică, grupate sub numele de *Organon*, — un monument al geniului uman — sînt traduse în limba română sub același nume. Pînă în prezent *Organon*-ul a fost tradus numai în cîteva țări.

În decursul timpului, formelor logice studiate de Aristotel li s-au adăugat și altele.

În zilele noastre logica formală *deductivă* aristotelică a luat o dezvoltare considerabilă sub forma matematizată, denumită *logica simbolică*. Paralel cu logica simbolică s-a dezvoltat *logica inductivă*, care își are originile tot în *Organon*-ul aristotelic, dar a fost fundamentată și teoretic ca instrument de cunoaștere diferit de logica deductivă de către Francis Bacon (1561—1626), în opera sa celebră *Novum Organum*.

În țara noastră, știința logicii are o veche tradiție care începe de la Dimitrie Cantemir. În anii regimului nostru logica a cunoscut o mare dezvoltare. Un rol important în acest proces de dezvoltare îl are activitatea acad. *Athanasie Joja* (în domeniul istoriei logicii și al problemelor filozofice ale logicii) și activitatea acad. *Grigore Moisil* (în domeniul logicii simbolice). Avem, de asemenea, și o revistă de logică, *Acta logica*.

Logica studiază gândirea dar nu ca proces psihic, legat de procesele fiziologice care-i stau la bază, ci sub aspectul *corectitudinii*. Cu alte cuvinte, logica studiază condițiile în care gândirea ne poate conduce la obținerea de noi cunoștințe adevărate, pornind de la cunoștințe, de asemenea, adevărate.

b) **Legile cele mai generale ale gândirii.** Gândirea noastră, ca activitate de reflectare a realității, formează unul din cele trei domenii care compun existența, lumea, alături de natură și societate.

Ca și natura și societatea, gândirea este cîrmuită de anumite legi. Mai mult decît atît, fiecare formă de gândire are legi proprii, specifice.

Între numeroasele legi care acționează în domeniul gândirii, patru prezintă o însemnătate deosebită, fiindcă ele se manifestă în toate cele trei forme ale gândirii și stau astfel la baza oricărui act mental.

Aceste legi generale ale gândirii sînt: *legea identității*, *legea non-contradicției*, *legea terțiului exclus* și *legea rațiunii suficiente*.

Pentru a înțelege esența acestor legi este necesar să ne reamintim că gândirea, prin natura ei, este reflectare a realității, și atunci și aceste legi generale, ca și legile specifice celor trei forme ale gândirii, sînt reflectare a realității, și anume a unor trăsături generale ale obiectelor și fenomenelor.

Astfel, fapful că toate obiectele care compun lumea au o determinare calitativă, au însușiri datorită cărora ele sînt ceea ce sînt (de exemplu, grîul este o plantă monocotiledonată, cu tulpină pai, cu inflorescență în formă de spic etc. și prin aceste însușiri se deosebește de salcîm, de piatră, de fier), se reflectă în gândire ca o cerință de a da ideilor înțeles precis și de a păstra ideilor noastre același înțeles în cursul diferitelor acte mentale (cînd scriem ceva, cînd discutăm, cînd expunem oral).

Această cerință, fără de care gândirea n-ar avea nici precizie, nici consecvență, nici ordine interioară și fără de care nu ne-am putea înțelege unii cu alții, se numește *legea sau principiul identității*. Se obișnuiește ca această lege să se enunțe: *A este A*, adică o idee este identică cu ea însăși.

Aceeași lege ne constrînge ca, în cazul în care admitem că o judecată este adevărată (de pildă, că elevul x este silitor) s-o păstrăm ca adevărată în cursul aceleiași activități a gândirii noastre. De aceea, legea identității se mai poate formula și astfel: *dacă o judecată este adevărată, atunci ea este adevărată* (și nu poate fi considerată falsă).

Desigur, obiectele și fenomenele sînt în permanentă mișcare și transformare (elevul x poate să devină la un moment dat lenș; Zambia a încetat de a fi o colonie și a devenit țară independentă etc.). Dar, în etapele acestor transformări, lucrurile păstrează o relativă stabilitate și tocmai această relativă stabilitate, care constituie o trăsătură a lucrurilor,

este reflectată de legea identității. Legea identității asigură gândirii omenești precizia și claritatea datorită cărora toți înțelegem același lucru prin „atom“, „planetă“ etc. și recunoaștem un triunghi isoscel printre alte triunghiuri, un stejar printre alți arbori.

În conformitate cu legea sau principiul *noncontradicției* gândirea noastră nu admite ca adevărate în același timp două judecăți, de forma: „Pământul *este* sferoid“ și „Pământul *nu este* sferoid“, „Hidrogenul *este* element“ și „Hidrogenul *nu este* element“. Desigur, noi facem uneori judecăți de felul: „Sportivul *x* este bun“ și „Sportivul *x* nu este bun“, și le admitem pe amândouă ca adevărate. În cazul acesta însă gândim că *x* este bun ca tehnician și nu este bun ca atitudine față de colegii de echipă. E vorba deci de *aspecte diferite*.

Penru gândirea omenească două judecăți dintre care una neagă ceea ce afirmă cealaltă nu pot fi împreună adevărate, în același timp, și sub același raport, sau *A* și *non A* nu pot fi împreună adevărate. Aceasta este formularea *legii noncontradicției*.

Legea noncontradicției reflectă trăsătura obiectivă a lucrurilor, și anume imposibilitatea de a avea și a nu avea în același timp o anumită însușire.

Legea noncontradicției dă gândirii noastre consecvența necesară pentru a ne face înțeleși de către alții și a-i înțelege la rândul nostru. Cu un om care susține că planeta Marte este locuită și că planeta Marte nu este locuită nu putem discuta, nu-l putem nici aproba și nici combate, fiindcă nu susține nimic.

Pământul nu este în același timp sferoid și nesferoid, hidrogenul nu este în același timp și element și non-element.

Legea terțiului exclus constrânge gândirea să admită că, din două judecăți, dintre care una afirmă ceva, iar alta neagă ceea ce prima afirmă, una din ele este cu necesitate adevărată. Pe scurt: *A* sau *non A*.

Asfel judecățile: „Pământul este sferoid“ și „Pământul nu este sferoid“ nu pot fi false împreună; una trebuie să fie adevărată, fiindcă a treia posibilitate nu există, *tertium non datur*.

Pământul, fiind o planetă, trebuie să aibă o formă: dacă nu este adevărat că e sferoid, atunci trebuie să fie adevărat că are o formă oarecare — nesferoidă. Între a fi ceva și a nu fi aceasta, nu există nici un intermediar. De aceea, judecățile pe care le fac oamenii despre diferite lucruri sînt ori adevărate ori false.

În sfîrșit, *principiul sau legea rațiunii suficiente* cere gândirii ca, pentru a accepta o judecată ca adevărată, să aibă un temei.

În virtutea acestei legi, nimeni dintre noi nu ar admite judecata: „Acest copil este educabil“ ca adevărată, dacă nu ar avea convingerea că „Toți copiii sînt educabili“, sau dacă nu ar fi văzut cazuri de copii care au fost îndreptați printr-o muncă pedagogică pricepută.

Temeiul admiterii unei judecări ca adevărată poate fi o altă judecată sau un fapt perceput. Fără un fapt perceptibil sau fără un argument rațional care să servească de temei, de justificare, gîndirea noastră nu admite nimic ca adevărat.

Și această lege are o bază obiectivă, adică reflectă ceva din realitatea obiectivă, și anume faptul că în natură și societate tot ce se împlințe are o *cauză*. Legea obiectivă a cauzalității, care cirmuește toate fenomenele lumii, se reflectă în gîndire ca lege a rațiunii suficiente: în natură și societate totul are o cauză, iar în gîndire, pentru orice judecată socolită ca adevărată trebuie să existe un temei ca s-o considerăm astfel.

Dat fiind că legile cele mai generale ale gîndirii reflectă trăsături generale ale obiectelor și fenomenelor lumii, care este una și aceeași pentru toți oamenii, se înțelege că sînt *universale*, că aparțin gîndirii tuturor oamenilor. Pentru același considerent se manifestă *spontan* în gîndirea noastră, adică fără a ne da seama de ele ca legi logice și fără să fie necesară studiarea lor prealabilă.

Așa cum am văzut, legile gîndirii reflectă realitatea, dar o reflectă în *relativa ei stabilitate* și în unele trăsături elementare, care sînt sesizabile prin simțurile noastre. De aceea, pe baza acestor legi nu putem avea o înțelegere profundă a realității, adică în mișcarea și autodezvoltarea ei. O asemenea înțelegere ne-o dă *dialectica*.

Oricare ar fi însă aspectele realității pe care le gîndim, chiar și acelea care țin de transformarea continuă a naturii și societății și de natura contradictorie a lucrurilor și fenomenelor lumii, gîndirea noastră le exprimă totdeauna în conformitate cu legile expuse mai sus, fără de care nu poate exista nici gîndire și nici comunicare între oameni.

2. NOȚIUNEA

a) **Ce este și cum se formează noțiunea.** Percepțiile și reprezentările noastre reflectă în mod nemijlocit obiectele și fenomenele, în *unitatea* lor și în însușirile lor *concrete*: fila de hîrtie pe care scriu, cu forma ei dreptunghiulară, cu culoarea ei albă, cu luciul ei alunecos, cu șirurile de litere albastre; blocul pe care îl văd pe geam cu ferestrele lui care scînteiază în lumina soarelui, cu balcoanele albastre, încărcate de flori etc.

Pentru a putea folosi în interesul vieții noastre lucrurile și fenomenele lumii, însușirile reflectate prin percepții și reprezentări sînt insuficiente. Ca să putem produce hîrtie, de exemplu, în cantitatea de care avem nevoie trebuie să știm ce compoziție chimică are, cum este structurată molecula de hîrtie, ce corpuri din natură posedă elementele care intră în compoziția hîrtiei, prin ce procedee chimice și mecanice le putem extrage și dispune în forma cerută pentru a obține file de hîrtie.

Pentru a folosi și transforma natura în scopul îmbunătățirii vieții, este necesar să cunoaștem alte însușiri ale obiectelor și fenomenelor naturii, mai profunde, care scapă percepțiilor noastre: *însușirile lor esențiale*.

Astfel, datorită cunoașterii însușirilor esențiale ale hîrtiei și ale plantelor, precum și dezvoltării pe care a luat-o chimia macromoleculilor, s-a ajuns la fabricarea hîrtiei din anumite esențe de plante rășinoase, iar în ultimii ani la fabricarea ei din paie, ceea ce este extrem de economic. Așa se produce astăzi hîrtie în țara noastră la fabricile din Constanța, Călărași ș.a.m.d.

Activitatea practică îi cere omului și îl ajută în același timp să se ridice la cunoștințe care să reflecte ceea ce este esențial și general în lucruri.

Reflectarea însușirilor esențiale și generale se realizează prin *noțiunt*.

Cum se elaborează noțiunile de către gîndirea noastră?

La baza procesului de formare a noțiunilor stă capacitatea omului de a stabili asemănări și deosebiri între lucruri și fenomene, de *a compara*.

Comparînd între ele obiectele întâlnite în viața zilnică, oamenii au ajuns să constate că un număr dintre ele, deși se deosebesc foarte mult prin însușiri externe (culoare, formă, dimensiuni etc.) au totuși numeroase însușiri comune, identice: se nasc și mor, se hrănesc, cresc și se reproduc. Așa se formează ideea, noțiunea de *ființă*, în care se reflectă un număr înfinit de obiecte prin însușirile lor *esențiale*, și de aceea *comune* tuturor, *generale*.

Desigur, formarea noțiunii „ființă” presupune separarea, desprinderea însușirilor esențiale din noianul însușirilor cu care se găsește împreună la diferitele viețuitoare și chiar de viețuitoarele cărora aparțin. Această operație a gîndirii este, după cum știm, *abstractizarea*. Așa se explică de ce cînd ne gîndim la ceea ce sînt ființele, la noțiunea ființă, nu ne gîndim la însușirile concrete ale uneia sau alteia dintre viețuitoarele cunoscute, ci la ceea ce caracterizează *natura* tuturor viețuitoarelor, chiar dacã acest înțeles a ceea ce sînt ființele ar fi însoțit, de pildă, de reprezentarea ciinelui Bubico din schița lui Caragiolo etc.

Înseamnă aceasta că gîndind noțiunea „ființă”, nu gîndim nici într-un fel obiectele care posedă grupul de însușiri esențiale care le caracterizează? Nicidecum. Numai că prin noțiune nu gîndim o ființă sau alta, ci cuprindem *totalitatea ființelor* și nu numai a celor existente în prezent, dar și a celor care și-au imprimat forma în rocile geologice și a celor care se vor naște.

Orice noțiune presupune operația de cuprindere a unui număr indefinit de obiecte, pe baza însușirilor lor comune, adică o operație de *generalizare*.

Abstractizarea și generalizarea sînt cele mai importante operații prin care gîndirea noastră elaborează noțiuni, pornind de la perceperea sau de la reprezentarea lucrurilor.

Dacă comparăm noțiunea cu percepția și reprezentarea, apare și mai pregnant natura deosebită a noțiunii.

Intr-adevăr, percepția și reprezentarea reflectă totdeauna obiecte *individuale*, au caracter individual, pe cită vreme noțiunea reflectă o multitudine de obiecte, are caracter *general*¹. Percepția și reprezentarea sînt *variabile*, fiindcă și însușirile individuale diferă (nu există doi oameni exact la fel), pe cînd noțiunile sînt *constante*. Percepția și reprezentarea reflectă obiectele cu însușirile lor *concrete* — au caracter concret, pe cînd noțiunea reflectă însușirile generale abstrase din obiecte — are caracter *abstract*.

Desigur, în comparație cu percepțiile, noțiunile sînt constante. Aceasta nu trebuie însă să ne facă să credem că noțiunile cu care operează gîndirea omenească sînt formații mintale încrămite, care traversează secolele și epocile istorice, neschimbate, așa cum s-au conservat piramidele egiptene. Dacă cineva deschide un dicționar enciclopedic și urmărește la cuvîntul *atom* ce au înțeles prin atom Leucip și Democrit, Avogadro și Mendeleev și ce se înțelege astăzi în urma cercetărilor întreprinse de Irène și Frederic Joliot-Curie, W. Heisenberg și alți fizicieni emeriți, vede imediat că *noțiunile se transformă o dată cu progresul cunoștințelor omenești*.

În același timp, noțiunile se schimbă o dată cu schimbările care se petrec în obiectele pe care ele le reflectă. Este evident că noțiunea individuală „Algeria”, de exemplu, are alt conținut azi și alt conținut dacă ne raportăm la Algeria anului 1945. Obiectul însuși s-a transformat.

b) *Noțiunea și cuvîntul*. În formarea noțiunilor, cuvîntul are un rol hotărîtor. Noțiunea „ființă”, ca obiect al naturii care se naște, se hrănește, crește, se reproduce, moare, nu ar exista fără cuvîntul „ființă”, care nu desemnează un viețuitor determinat ci tocmai aceste însușiri. Cuvîntul este important nu numai prin faptul că *fixează* înțelesul noțiunilor, *păstrează* acest înțeles și-l transmite de la o generație la alta, ci și prin faptul că el *face posibilă elaborarea noțiunilor*, ca formă a gîndirii.

Noțiunea se formează *în* limbaj și *prin* limbaj. De aceea, fiecare noțiune *se exprimă* printr-un cuvînt sau prin mai multe (de exemplu : „atom”, „energie atomică”, „centrală atomo-electrică” etc.).

¹ În logică se admite că există și noțiuni individuale, de exemplu, Orașul Constanța, Petru Rareș, (romanul) Frații Jderi... Și în cazul noțiunilor individuale, conținutul lor reflectă însușirile care caracterizează obiectele și care se mențin de-a lungul existenței lor (de pildă : Constanța : port la Marea Neagră, situat în România etc.).

Cuvîntul nu este numai un ansamblu de sunete, ci posedă un *sens*, are o semnificație care constă tocmai în însușirile esențiale pe care le reflectă noțiunea. Gîndind cu *cuvînte*, gîndim *despre lucruri*.

c) **Conținut și sferă.** În orice noțiune se reflectă însușirile esențiale și generale pe care le posedă o categorie, o clasă de obiecte. Am stabilit însușirile reflectate în noțiunea „ființă”. Noțiunea „pătrat” reflectă însușirile pe care le posedă clasa patruleterelor care au fiecare patru laturi egale și patru unghiuri drepte ș.a.m.d. Orice noțiune are deci un *conținut*. *Prin conținutul noțiunii se înțelege reflectarea însușirilor esențiale pe care le posedă obiectele de o anumită categorie.*

Insușirile *reflectate* în gîndire poartă numele de *note*. Conținutul noțiunilor îl constituie deci *notele esențiale* ale obiectelor și fenomenelor reflectate.

Dar însușirile aparțin totdeauna unor lucruri. Insușirile de a se naște, de a se hrăni și a crește etc. le au caii, albinele, oamenii... Reflectarea în gîndirea noastră a tuturor obiectelor care posedă însușirile reflectate în conținutul noțiunii se numește *sfera noțiunii*. Se înțelege că noțiunea, fiind o formă a gîndirii nu poate cuprinde nici însușirile și nici obiectele existente în realitatea obiectivă în materialitatea lor, ci numai *reflectarea* lor.

Toate noțiunile noastre sînt abstracte, fiindcă se elaborează prin abstragerea notelor esențiale din șirul celor necesitățile. De asemenea, toate sînt generale, fiindcă în sfera lor se reflectă un număr mare — uneori infinit, de obiecte¹. Cu toate acestea, *gradul* de generalizare și de abstracție al noțiunilor diferă. Este evident că noțiunea „mamifer” este mai generală și mai abstractă decît noțiunea „om”, iar noțiunea „vertebrat” mai generală și mai abstractă decît noțiunea „mamifer” ș.a.m.d.

Dacă am reprezenta sîrele noțiunilor de mai înainte prin cercuri, atunci am obține următoarea figură (fig. 13) în care noțiunea „ființă” este cea mai generală și cea mai abstractă, iar noțiunea „om” — cea mai puțin generală și cea mai concretă. Față de noțiunea „mamifer”, noțiunea „om” este *specie*, deoarece sfera ei este cuprinsă în sfera noțiunii „mamifer”, iar noțiunea „mamifer”, care o cuprinde, este *gen*.

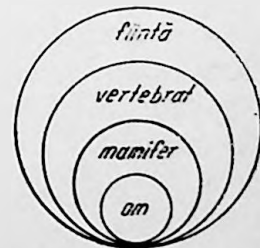

Fig. 13.

¹ Excepție fac noțiunile individuale în sfera cărora se cuprinde un singur obiect.

Noțiunea „mamifer“, la rindul ei, este o specie a genului „vertebrat“, care are și alte specii: pasăre, reptilă, batracian, pește.

După cum se vede, noțiunea gen cuprinde în sfera ei sferele noțiunilor specii: speciile sînt cuprinse în sfera genului.

Din punctul de vedere al conținutului, însă, genul este cuprins ca notă în conținutul speciilor. Dacă luăm ca exemplu noțiunea „vertebrat“, toate speciile ei — peștii, batracienii, reptilele, păsările și mamiferele — au ca notă în conținutul lor noțiunea vertebrat (fig. 14).

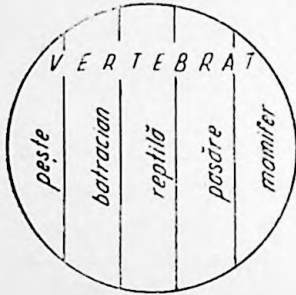

Fig. 14

Seria noțiunilor citate ne oferă posibilitatea să constatăm că, pornind de la noțiunea cea mai generală, în cazul de față, „ființă“, care are un anumit conținut (compus din notele: corp, se naște, se hrănește, se reproduce, moare) și mergînd spre noțiunile cu sfera mai restrînsă, „vertebrat“, „mamifer“, „om“, pe măsură ce sfera

noțiunilor devine mai mică, conținutul se îmbogățește. Într-adevăr, trecînd la noțiunea „vertebrat“, aceasta are în conținut, pe lângă notele din conținutul noțiunii „ființă“, și nota „posedă coloană vertebrală“: în schimb sfera noțiunii „ființă“ s-a restrîns, cuprinzînd numai animalele vertebrate. De asemenea, noțiunea „mamifer“, care posedă o sferă mai restrînsă decît aceea de „vertebrat“, are în schimb conținutul îmbogățit cu nota „alăptează puii“ ș.a.m.d.

Dacă parcurgem drumul în mod invers, pe măsură ce conținutul noțiunilor scade, sfera se extinde.

Această constatare simplă formează o lege de bază în logică, denumită *legea variației inverse a conținutului și sferei noțiunilor*, care se poate exprima: *conținutul și sfera noțiunilor variază în mod invers*.

d) **Definiția noțiunilor.** Pornind de la seria de noțiuni folosită în lecția precedentă se poate da definiția noțiunii de „om“ foarte precis și foarte concis. A defini o noțiune înseamnă a arăta notele esențiale din conținutul ei. Cunoștințele științifice exacte presupun definiții exacte ale noțiunilor. De aceea este foarte important să știm să definim corect noțiunile pe care le învățăm: latitudine, atom, electron, ereditate, nuvelă etc.

Să presupunem că vrem să definim noțiunea „om“, adică să arătăm notele din conținutul acestei noțiuni.

Penru aceasta, observăm că noțiunile mai generale în care se cuprinde sfera noțiunii „om”, sînt toate note în conținutul noțiunii „om” : omul este într-adevăr mamifer, vertebrat, ființă.

Observăm, de asemenea, că penru a arăta ce este omul, nu e necesar să enumerăm toate genurile superioare, ci este suficient să menționăm doar genul cel mai apropiat : „mamifer”. Cine spune „mamifer” spune și „vertebrat”, și „ființă”, fiindcă aceste genuri sînt totodată note în conținutul noțiunii „mamifer”. De aceea, *definiția se face prin genul cel mai apropiat (genul proxim)*.

Afirmînd că omul este mamifer, am arătat o notă esențială pe care însă o posedă și canidele și felidele și toate celelalte mamifere. N-am dezvoltat adică și ceea ce este specific omului și-l diferențiază de celelalte specii ale genului „mamifer”. Trebuie, cu alte cuvinte, să adăugăm *diferența specifică* : bimanitatea.

Definiția noțiunii „om” se poate da acum : *Omul este mamifer biman*.

Definind astfel, prin genul apropiat și diferența specifică, am pus în lumină notele esențiale din conținutul noțiunii om, și cu aceasta am dobîndit înțelegerea exactă a acestei noțiuni.

Se vede bine că, dacă cineva definește hectarul ca fiind o unitate de măsură, dovedește că nu știe precis ce este hectarul fiindcă n-a enunțat decît genul, lăsînd la o parte diferența specifică, și de asemenea dacă spune că atomul este o particulă materială înseamnă că nu are înțelesul precis a ceea ce este atomul. A ști să definești corect înseamnă a proba că ai cunoștințe exacte. Pregătirea științifică serioasă cere definiții precise.

Cînd deținem o noțiune, trebuie să avem în vedere două reguli deosebit de importante :

Prima regulă arată că definiția trebuie să convină *tuturor* obiectelor pe care le reflectă noțiunea și *numai* lor. Dacă, de exemplu, deținem noțiunea „pătrat” spunînd că pătratul este patrulaterul cu laturile paralele și unghiurile drepte, definiția este greșită fiindcă, deși convine *tuturor pătratelor*, nu convine *numai* lor, ci convine și dreptunghiurilor. Definiția nu a explicat ce este pătratul. De asemenea, dacă deținem dreptunghiul spunînd că este patrulaterul cu laturile egale și unghiurile drepte, definiția este greșită, fiindcă ea convine pătratelor dar nu convine și celorlalte patrulatere cu unghiurile drepte.

A doua regulă cere ca în definiție *noțiunea care se deținește să nu intre printre noțiunile care o deținesc*. De exemplu, dacă spunem că logica este știința care studiază gîndirea logică, este evident că n-am explicat ce este logica, deoarece penru a înțelege ce este gîndirea logică trebuie să știm dinainte ce este logica. Penru ca o definiție să explice ce este o

noțiune trebuie să se folosească noțiuni al căror înțeles este bine cunoscut mai dinainte.

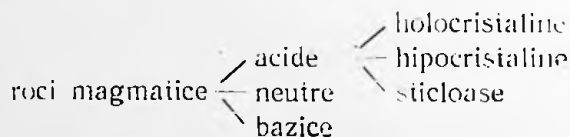
De același viciu suferă definiția „sommelui” ca „stare a organismului cind doarme”.

Alături de definițiile prin genul proxim și diferența specifică, în știință se întrebuințează și altfel de definiții, care sînt tot corecte. Astfel, în matematică se utilizează *definiția genetică*, prin care se arată cum se construiește un obiect matematic. Cine nu știe că cercul se definește ca „figura formată de un segment de dreaptă care se învîrte într-un plan în jurul uneia dintre *extremități*”? Este o definiție genetică.

e) **Diviziunea.** După cum am văzut, definiția dezvăluie *conținutul* noțiunilor.

Adeseori, din interes practic sau științific, este necesar să cunoaștem exact și speciile din care se compune *sfera* noțiunilor. În acest scop, folosim o altă operație logică: *diviziunea*.

Dacă, de exemplu, vrem să cunoaștem cu exactitate felurile rocilor magmatice pentru a folosi economic bogățiile lor, vom divide noțiunea „rocă magmatică”. Adoptînd ca *fundament al diviziunii* constituția lor chimică și mineralogică, sfera noțiunii „rocă magmatică” se împarte în roci acide, roci neutre și roci bazice. Vrînd să cunoaștem mai departe felurile rocilor acide și luînd drept criteriu, fundament al diviziunii, structura lor, ajungem la diviziunea:

(se înțelege că toate subdiviziunile de la rocile acide se repetă și la cele neutre și bazice).

Rezultă că *diviziunea este operația logică prin care deosebim, după un anumit criteriu, speciile care compun sfera unei noțiuni gen.*

În orice diviziune intră un număr de elemente care sînt caracteristice acestei operații logice:

O noțiune de divizat (roci magmatice, roci acide):

Membrii diviziunii, adică noțiunile specii la care ajungem prin diviziune (roci acide-neutre-bazice: holocristaline-hipocristaline-siicloase):

Fundamentul diviziunii, adică punctul de vedere după care s-au stabilit speciile noțiunii de divizat (constituția chimică și mineralogică, structura).

Pe fiecare treaptă a diviziunii, fundamentul diviziunii este altul. O aceeași noțiune se poate diviza în alte specii dacă adoptăm un alt fundament: de exemplu, dacă divizăm noțiunea „levi“ luând ca fundament sportul practicat, ajungem la anumite specii, dacă luăm ca fundament rezultatele la învățătură ajungem la alte specii.

Ceea ce caracterizează *structura logică* a diviziunii este faptul că în orice diviziune corectă *suma sferelor membrilor diviziunii este egală (identică) cu sfera noțiunii de divizat.*

Din structura logică a diviziunii corecte, rezultă și regulile diviziunii:

Întii, *diviziunea trebuie să fie adecvată*, adică suma sferelor membrilor diviziunii să fie egală cu sfera noțiunii de divizat. Este evident că, dacă împărțim triunghiurile în triunghiuri scalene și isoscele, diviziunea este incorectă, fiindcă am omis triunghiurile dreptunghice. Tot astfel dacă dividem noțiunea de „revoluție“ în revoluții burgheze, revoluții burghezodemocratice, revoluții socialiste și răscoale țărănești, diviziunea este incorectă, fiindcă am introdus o specie care nu face parte din genul „revoluție“.

În al doilea rând, *membrii diviziunii trebuie să se excludă între ei*, adică un obiect dintr-o specie să nu facă parte și din altă specie. Dacă am divizia noțiunea „munte“ în munți de încrețire, prăbușire și calcaroși, diviziunea nu ar fi corectă, deoarece munți calcaroși pot fi și cei de prăbușire și cei de încrețire. Pentru a nu încălca această regulă se cere *ca pe aceeași treaptă a diviziunii fundamentul să fie unic.*

3. JUDECATA

a) Ce este judecata. Noțiunile reflectă *ce sînt* lucrurile și fenomenele lumii, esența lor.

Între lucruri și fenomene există însă *legături*. Aceste legături, raporturi, care sînt de foarte multe feluri, se reflectă într-o altă formă a gîndirii noastre, și anume în *judecată*. Iată, de exemplu, judecățile:

Omul este mamifer — reflectă raportul dintre ființa om și însușirea de a fi mamifer, și anume raportul de apartenență a acestei însușiri la natura omului:

Arta noastră nu este decadentă — reflectă raportul de separație între arta din țara noastră și însușirea decadentă; această judecată neagă raportul de apartenență:

Clasa muncitoare din țara noastră este stăpîna mijloacelor de producție — această judecată reflectă apartenența însușirii de a fi stăpîni-toarea mijloacelor de producție la clasa muncitoare din România.

După cum se vede, *judecata este forma gândirii care reflectă raporturile existente în realitatea obiectivă între lucruri și însușiri.*

Și cum un lucru posedă o însușire sau nu o posedă, judecățile sînt totdeauna *afirmative* sau *negative*.

De aceea, judecata poate fi definită ca formă a gândirii care constă în *afirmarea sau negarea a ceva despre ceva.*

Comparînd judecata, ca formă a gândirii, cu noțiunea, rezultă că :

Noțiunea reflectă *esența* lucrurilor și fenomenelor : judecata reflectă *raporturile* dintre lucruri și însușirile lor.

Noțiunea nu neagă și nu afirmă : în judecată totdeauna sau se afirmă sau se neagă ceva despre ceva. De aici decurge și o altă deosebire importantă între judecată și noțiune :

Noțiunea, fiindcă nu afirmă și nu neagă, nu este nici adevărată și nici falsă ; judecata este totdeauna ori adevărată, ori falsă.

Cînd este o judecată adevărată și cînd este falsă ?

O judecată este adevărată cînd ceea ce unește este unit și în realitate și cînd ceea ce desparte este despărțit și în realitate. Astfel, judecata : „Omul este mamifer“, este adevărată, fiindcă ceea ce declară ca că este unit — omul și calitatea de mamifer — este și în realitate unit, iar judecata : „Arta noastră nu este decadentă“ este adevărată, fiindcă ceea ce ea desparte — aria noastră de însușirea „decadent“ — este confirmat de realitatea vieții noastre artistice.

Adevărul judecăților se verifică în practica social-istorică a oamenilor.

b) **Structura judecății.** Logica nu se interesează de însușirea care se afirmă sau se neagă în fiecare judecată și nici de natura obiectului despre care afirmă sau neagă. Logica se ocupă cu ceea ce este comun în diferitele judecăți, cu *structura lor logică.*

Din acest punct de vedere observăm că fiecare judecată oglindește obiectul despre care se afirmă ori se neagă ceva : *Noțiunea care oglindește obiectul despre care se afirmă sau se neagă ceva se numește subiectul logic al judecății* (în exemplele de mai sus, „Omul“, „Arta noastră“, „Clasa muncitoare din țara noastră“ sînt subiecte logice).

De asemenea, în fiecare judecată există *noțiunea care oglindește însușirea ce se afirmă sau se neagă* : această noțiune este *predicatul logic al judecății* (în exemplul nostru „stăpîna mijloacelor de producție“, „mamifer“, „decadentă“ sînt predicate logice).

Subiectul și predicatul se numesc *termenii judecății.*

În fiecare judecată figurează și cuvîntul care exprimă unirea sau separarea subiectului și predicatului, verbul *este*. Judecățile afirmă și neagă cu ajutorul acestui verb. (Se înțelege că, deoarece acest verb nu

intră în structura noțiunilor, noțiunile nici nu afirmă și nici nu neagă.) Acolo unde verbul *este* nu e explicit formulat el este implicit cuprins în predicat: în judecata „Elevul citește”, el e subînțeles în verbul *citește*.

Dacă notăm subiectul logic cu *S* și predicatul logic cu *P*, atunci analiza de mai sus ne oferă posibilitatea să exprimăm *structura judecății* ca formă a gândirii. Această structură arată astfel: *S este P*.

c) **Impărțirea judecăților.** Judecățile care reflectă *apartenența* însușirii la obiect se numesc *judecăți afirmative*. Iată un exemplu: „Tineretul nostru este optimist”.
Toți tinerii sunt optimiști

Judecățile care reflectă neapartenența sînt *negative*: „Arta noastră nu este decadentă”.

Insușirea judecăților de a fi *afirmative* sau *negative* se numește *calitatea* judecăților.

Cînd ceva se afirmă sau se neagă despre *fiecare* obiect din sfera subiectului, judecata este *universală*: „Toți oamenii sînt bimanii”.

Dacă afirmația sau negația se face despre *o parte* din obiectele din sfera subiectului, judecata este *particulară*: „Unii elevi sînt șahiști”.
 „Unii elevi nu sînt șahiști”.

Impărțirea judecăților în universale și particulare se consideră după *cantitate*.

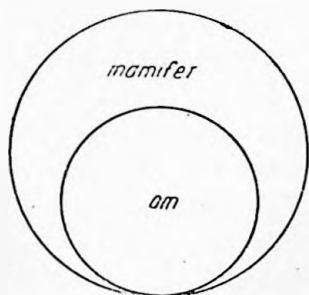

Fig. 15.

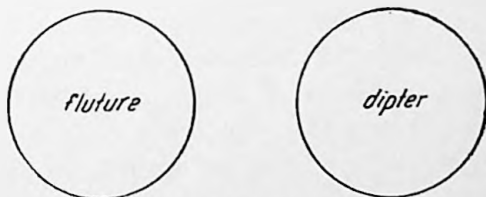

Fig. 16

Pornind de la felurile de judecată stabilite astfel, se ajunge la împărțirea judecăților în patru categorii:

- Universal-afirmative — *Toți S sînt P.*
- Universal-negative — *Nici un S nu este P.*
- Particular-afirmative — *Unii S sînt P.*
- Particular-negative — *Unii S nu sînt P.*

Se obișnuiește ca judecățile din prima categorie să se noteze cu litera *A*, cele din a doua categorie cu litera *E*, cele din a treia cu *I* și cele din a patra cu *O*.

Dacă ar fi să reprezentăm judecățile A , E , I , O prin raporturile dintre sferele subiectului și predicatului, folosind cercuri pentru a desemna sferele, atunci aceste raporturi ar fi următoarele :

Judecata A^1 : „Toți oamenii sînt mamifere” (fig. 15).

Judecata E : „Nici un fluture nu este dipter” (fig. 16).

Judecata I^2 : „Unii elevi sînt șahiști” (fig. 17).

Judecata O : „Unii elevi nu sînt șahiști” (fig. 18).

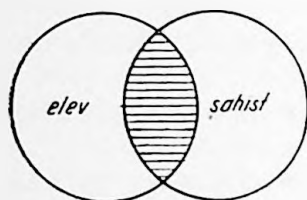

Fig. 17.

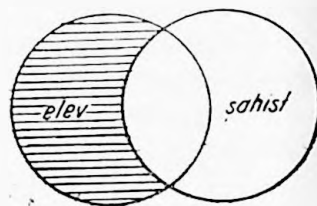

Fig. 18.

d) Raporturile dintre judecățile A , E , I și O . Dacă formăm patru judecăți care să aibă același subiect și același predicat, dar să difere între ele fie în ceea ce privește calitatea, fie în ceea ce privește cantitatea, fie în ceea ce privește ambele aspecte (adică judecățile A , E , I și O), atunci între aceste judecăți se stabilesc astfel de *raporturi logice* încît, pornind de la adevărul uneia, putem spune dacă celelalte sînt adevărate sau false.

Care sînt aceste raporturi :

Raportul de contrarietate se exprimă în felul următor : dacă pornim de la judecata A , pe care o considerăm adevărată : *Toți elevii sînt silitori*, atunci rezultă că judecata E , *Nici un elev nu este silitor*, este falsă, în virtutea legii noncontradicției. În schimb, ambele judecăți A și E pot fi false, urmînd să fie adevărate judecățile I și O („Unii elevi sînt silitori” și „Unii elevi nu sînt silitori”). În concluzie, judecățile A și E nu pot fi ambele adevărate, dar pot fi amîndouă false.

¹ Există și raportul, întîlnit în definiții, „Toți oamenii sînt mamifere bimate”.

Fig. 19

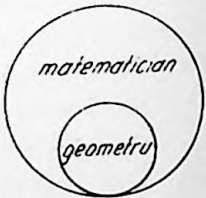
² Există și raportul mai puțin frecvent : „Unii matematicieni sînt geometri”.

Fig. 20.

Raportul de contradicție constă în următoarele: dacă admitem ca adevărată judecata A , *Toți elevii sînt silitori*, este evident că trebuie să spunem că judecata O , *Unii elevi nu sînt silitori*, e falsă. La fel stau lucrurile dacă pornim de la adevărul judecării O : aceasta în virtutea legii noncontradicției. Dacă admitem însă că judecata A e falsă, atunci e necesar să spunem: „Este adevărat că unii elevi nu sînt silitori”, fiindcă amîndouă judecățile nu pot fi false, în virtutea legii terțiului exclus.

Judecățile $A-O$ și $E-I$ se găsesc în raport de contradicție. Aceasta înseamnă că ele nu pot fi nici adevărate și nici false deodată. De la adevărul uneia putem ajunge la falsitatea celeilalte, iar de la falsitatea uneia — la adevărul celeilalte.

Pe acest raport se bazează *demonstratia prin absurd*, adeseori folosită în matematică.

Sînt și alte raporturi mai puțin importante. Contrarietatea și contradicția prezintă însă o deosebită însemnătate, atît în logică cît și ca noțiuni care intervin în viața intelectuală curentă.

Raporturile dintre judecări s-au reprezentat printr-o figură denumită „patratul logic”. Din figură se vede că între judecățile $A-I$ și $E-O$ este un raport de *subalternare*, care constă în aceea că, dacă universală este adevărată („Toți elevii sînt silitori”), atunci este adevărată și particulara („Unii elevi sînt silitori”), iar dacă respingem particulara ca falsă („Nu este adevărat că unii elevi sînt silitori”), atunci cu atît mai mult respingem și universală (care afirmă că toți sînt silitori). Din falsitatea judecării A nu se poate infera¹ nimic în mod necesar despre I și nici din adevărul judecării I despre A .

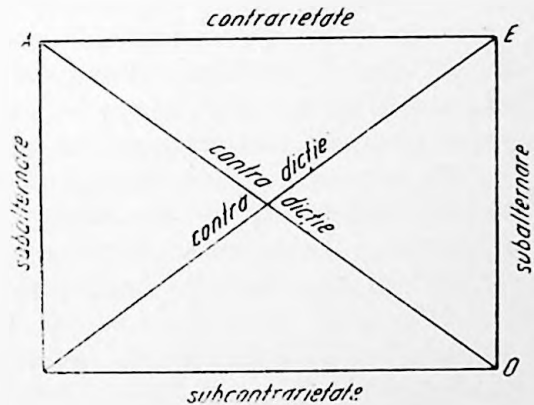

Fig. 21.

Raportul de *subcontrarietate* existent între judecățile I și O se caracterizează prin aceea că din *adevărul* uneia nu se poate infera nimic cu necesitate despre adevărul sau falsitatea celeilalte (astfel, *uneori*, fiind adevărată judecata I — de exemplu: *Unii elevi sînt silitori* —, este adevărată și judecata O — „Unii elevi nu sînt silitori”; *alteori*, însă, fiind adevărată judecata I — de pildă: „Unii oameni sînt bînani —, judecata O — „Unii oameni nu sînt bînani” — este falsă; deci, din adevărul judecării I nu decurge *cu necesitate* nici că judecata O e adevărată, nici că e falsă). Însă din *falsitatea* uneia dintre ele *decurge cu necesitate adevărul* celeilalte (dacă e fals că „Unii elevi nu sînt silitori”, înseamnă că „Toți elevii sînt silitori” și deci și că „Unii sînt silitori”).

¹ *Infera* = a trage o concluzie dintr-un fapt, dintr-un principiu.

4. RAȚIONAMENTUL

a) Lucrurile și faptele pe care le considerăm adevărate și formează convingerile noastre se exprimă prin judecăți: „Recolta este bună”, „Trece o mașină”, „Fierul se compune din atomi”, „Latexul de cauciuc este o hidrocarbură”. Noi nu admitem însă aceste judecăți ca adevărate decît în baza unui temei. Aceasta este o cerință logică a gîndirii noastre, legea rațiunii suficiente.

Pe cîte căi poate fi întemeiată o judecată pentru a fi convingi de adevărul ei?

O primă cale o constituie experiența *nemijlocită*, adică senzațiile și percepțiile. Este evident că judecata: „Recolta este bună” o admitem ca adevărată dacă se sprijină pe percepția grîului, porumbului etc. de pe ogoarele G.A.S.-urilor și cooperativelor agricole de producție. De asemenea, adevărul judecății: „Trece o mașină” este întemeiat pe mărturia auzului nostru. Judecățile de felul acesta se numesc *judecăți de experiență*, iar adevărurile exprimate prin ele — *intuitive*.

O a doua cale o reprezintă *raționamentul*. Raționamentul constă tocmai în întemeierea adevărului unei judecăți pe adevărul altei judecăți. Este evident că judecata: „Fierul se compune din atomi” nu se întemeiază pe senzații și percepții, ci pe o altă judecată, care exprimă adevărul că „toate corpurile sînt compuse din atomi”.

De asemenea, judecata: „Latexul de cauciuc este o hidrocarbură” nu este o judecată de experiență, ci o judecată care are drept temei judecățile: „Toate substanțele compuse numai din C și H sînt hidrocarburi” și „Latexul de cauciuc este o substanță compusă numai din C și H”.

Adevărurile obținute prin raționament se numesc adevăruri *discursive* sau *mijlocite*.

Din exemplele de mai înainte se vede că raționamentul se compune din două feluri de judecăți: judecățile care *întemeiază* și care constituie punctul de pornire al raționamentului — *premisele* — și judecata nouă, pe care o obținem prin raționament — *concluzia*.

Pentru ca premisele să întemeieze adevărul concluziei trebuie îndeplinite două condiții: întii premisele să fie adevărate, al doilea, între premise și concluzie să fie un astfel de raport încît concluzia să *rezulte*, să decurgă din premise.

Cînd concluzia decurge cu *necesitate* din premise, raționamentul se numește *deductiv*: cînd concluzia nu decurge cu necesitate din premise, raționamentul se numește *inductiv*.

Se înțelege că raționamentul este *forma gândirii prin care din două judecăți derivăm o nouă judecată, în baza raporturilor logice dintre ele.*

Ne vom ocupa mai întâi de *raționamentul deductiv.*

b) Tipul perieci de raționament deductiv, în care adevărul concluziei decurge cu necesitate din adevărul premiselor, este *silogismul.*

Să reluăm exemplul dat :

Toate substanțele compuse numai din C și H sint hidrocarburi.

Latexul de cauciuc este o substanță compusă numai din C și H.

Deci latexul de cauciuc este o hidrocarbură.

Este un silogism. Silogismul se compune din două premise și o concluzie. În silogism se înlanțuie trei noțiuni, fiecare intervenind de câte două ori. În silogismul nostru : „Substanța compusă numai din C și H“, „hidrocarbură“, „Latexul de cauciuc“. Aceste noțiuni ne numesc *termenii silogismului.*

Concluzia unește, după cum observăm, doi dintre acești termeni : „Latexul de cauciuc“ și „hidrocarbură“. Celălalt termen — „substanță compusă numai din C și H“ — figurează în fiecare din premise. Rolul lui este de a *mijloci* legătura dintre ceilalți doi termeni, care apar uniți în concluzie. Acest termen se și numește *termen mediu.*

Analiza *structurii* silogismului ne dă posibilitatea să înțelegem și mai bine că prin raționament dobîndim cunoștințe *mijlocite* : întâi, ajungem la judecata „Latexul de cauciuc este o hidrocarbură“ — pornind de la o judecată (prima premisă), prin mijlocirea unei a treia judecăți (cea de-a doua premisă) : în al doilea rînd, ajungem la concluzia care unește doi termeni pe baza raportului dintre aceștia cu termenul mediu.

Studiind silogismul, putem rămîne cu sentimentul că raționamentele de care se ocupă logica nu sînt cele pe care le folosesc oamenii în viața de toate zilele. Într-adevăr, sînt rare ocaziile să auzim pe cineva spunînd :

Toți elevii au datoria să învețe.

Tu ești elev.

Deci tu ai datoria să înveți.

Inseamnă aceasta însă că noi nu folosim silogisme ? Nicidecum. Aproape totdeauna cînd vrem să dovedim un lucru, o idee, să convingem pe cineva de justetea unei teze, întrebuițăm silogisme (aproape totdeauna, fiindcă sînt și alte feluri de raționamente, tot atît de riguroase). Numai că facem silogisme prescurtate, din care omitem una din premise sau chiar concluzia. Pentru a atrage cuiva atenția asupra datoriei sale de a învăța, e suficient să spunem doar : *Toți elevii au datoria să învețe, Tu ești elev* (concluzia se subînțelege) sau : *Tu ești elev, Deci tu ai datoria să înveți*

(se subînțelege premisa majoră). Aceste forme contrase de silogisme poartă numele de *entimeme*. În viața de toate zilele, silogismele noastre iau forma entimemelor.

c) Orice raționament constă dintr-o înlanțuire de judecăți și de noțiuni. Aceste înlanțuiri sînt foarte numeroase. Unele dintre ele sînt de așa natură încît pe baza lor obținem *totdeauna o concluzie adevărată, dacă premisele de la care am plecat sînt adevărate*. Aceste înlanțuiri de judecăți și noțiuni, pe baza cărora ajungem totdeauna la adevăr cînd pornim de la adevăr, se numesc *forme logice corecte*. Logica studiază *formele logice corecte*, deoarece este un lucru de cea mai mare importanță să știm ce forme logice să întrebuițăm pentru a fi siguri că, pornind de la premise adevărate, oricît ar fi de lung șirul raționamentelor, ajungem la o concluzie care să fie adevărată. Desigur, pînă la urmă practica ne arată dacă o concluzie este adevărată sau falsă, dar nu totdeauna o concluzie la care ajungem poate fi verificată de practică. Așa, de exemplu, pornind de la legile combinațiilor chimice, Dalton a ajuns prin raționament la ideea de atom. Verificarea existenței atomului s-a făcut doar în secolul nostru, cînd s-au descoperit elementele și structura lui lăuntrică.

Pentru a lămuri ideea de formă logică corectă să luăm următorul exemplu de silogism :

Toate mamiferele au sînge cald.

Toți oamenii au sînge cald.

Deci toți oamenii sînt mamifere.

Observăm că în acest silogism termenul mediu — sînge cald — nu mai este subiect în prima premisă și predicat în a doua, ca în exemplul de silogism de la punctul *b*, ci este predicat în ambele premise. Avem de-a face cu o altă organizare lăuntrică a silogismului, cu o altă *formă logică*. Este corectă aceeași formă ? Din fapți că premisele sînt adevărate și concluzia este, de asemenea, adevărată ar rezulta că da. Și totuși această formă logică este incorectă, fiindcă, în alte cazuri, pornind tot de la premise adevărate, ajungem pe baza ei la concluzii false.

Iată un caz :

Toate mamiferele au sînge cald.

Păsările au sînge cald.

Deci păsările sînt mamifere.

Dacă pe baza unei forme logice, pornind de la premise adevărate, ajungem uneori la adevăr, iar alteori la fals, forma logică respectivă este

incorectă. Specificul raționamentului, ca formă a gândirii, constă în faptul că el se desfășoară în forme logice care pot fi corecte sau incorecte¹.

Formele logice corecte, care s-au verificat în practica omenească și s-au repetat de miliarde de ori în aceeași practică, s-au fixat în gândirea noastră și de aceea noi gândim în mod obișnuit corect, fără să fi studiat logica. Folosirea conștientă a raționamentelor corecte și folosirea unor raționamente mai complexe cere însă studierea logicii.

Este foarte important pentru toate științele și pentru viața de toate zilele să se cunoască formele logice corecte, care asigură adevărul concluziilor la care ajungem prin raționamentele noastre.

Această misiune o îndeplinește logica.

d) Spuneam mai înainte că numai raționamentele deductive corecte au calitatea de a ne conduce în mod necesar la adevăr cind pornim de la premise adevărate și că există și raționamente care prin natura lor nu ne pot conduce decît la concluzii care sînt probabile, adică nu sînt adevărate.

Acestea sînt raționamentele *inductive*. Cîteva exemple ne vor arăta mai precis ce sînt raționamentele de genul acesta.

Știm cu toții că de numele lui Arhimede se leagă una dintre cele mai importante legi din fizică: orice corp cufundat într-un lichid este împins de jos în sus cu o forță egală cu greutatea volumului de lichid dezlocuit. Mai mult decît atît, știm și cum a procedat Arhimede: că a încercat diferite corpuri, bucăți de lemn, de diferite metale, pietre pe care le-a cufundat în apă, că a cîntărit apa care se vărsa din vas etc. Dacă am nota cu S_1 , S_2 , S_3 etc. diferitele obiecte pe care le-a cufundat în lichid, și cu P proprietatea pe care a constatat-o (că fiecare este împins în sus cu o forță egală cu greutatea lichidului dezlocuit), atunci raționamentul care a condus la formarea legii sale se poate schematiza astfel:

Obiectul S_1 are proprietatea P

Obiectul S_2 are proprietatea P

Obiectul S_3 are proprietatea P

Obiectul S_n are proprietatea P

Dar obiectul $S_1, S_2, S_3 \dots S_n$ sînt S (corpuri).

Deci *Toți S sînt P* .

¹ Forma logică de mai înainte devine corectă dacă una din premise este negativă. De aici legea: cînd într-un silogism termenul mediu este predicat în ambele premise, una din premise trebuie să fie negativă. Formele logice corecte sînt cirmuite de anumite legi. Se poate ușor constata corectitudinea formei: „Toate mamiferele au sînge cald”, „Peștii n-au sînge cald”, deci: „Peștii nu sînt mamifere”.

² În formă prescurtată: $S_1, S_2, S_3 \dots S_n$ sînt P .
 $S_1, S_2, S_3 \dots S_n$ sînt S .
 Deci *Toți S sînt P* .

Printr-un raționament asemănător au stabilit Boyle și Mariotte legea care le poartă numele și Galileo Galilei legile căderii corpurilor... Așa procedează și naturalistul când, observând un număr de exemplare dintr-o specie animală, conchide că toate viețuitoarele din specia respectivă au aceleași însușiri. Observând, de exemplu, că toți cărăbușii întâlنيți au 4 aripi, dintre care 2 membranoase, iar 2 chitinoase, se scoate concluzia că toți cărăbușii, de oriunde și de totdeauna, au aceste însușiri.

Putem acum defini raționamentul inductiv ca fiind *raționamentul în care scoatem o concluzie generală pe baza unor premise în care se stabilesc un număr limitat de cazuri individuale.*

Prin raționamente inductive gândirea noastră se ridică de la *fapte* individuale la *legi* generale și de la *obiecte* singulare la *noțiuni* generale.

Ideile noastre generale despre lucruri și fapte se formează în mod obișnuit pe această cale. Când în viața de toate zilele noi spunem despre ceva: „negru ca pana corbului“, „roșu ca macul“, „șiret ca vulpea“, „iare ca oțelul“ etc., exprimăm în mod implicit concluziile unor raționamente inductive, scoase din observarea corbilor, vulpilor etc., și anume: „Toți corbii sînt negri“, „Toate vulpile sînt șirete...“

Se înțelege că pentru a scoate o concluzie generală din observarea unor cazuri individuale se cer îndeplinite anumite condiții. Ele se respectă totdeauna în generalizările științifice și, de cele mai multe ori, și în generalizările obișnuite. Prima condiție este să fi observat un număr suficient de fapte individuale. Uneori, la baza generalizărilor noastre stă un număr enorm de fapte. Milioane de oameni au observat, de pildă, milioane de corbi.

A doua condiție este să nu fi întâlnit nici un caz care să contrazică concluzia generală: nici un corb care să nu fie negru, nici un cărăbuș care să nu aibă 4 aripi, dintre care 2 chitinoase și 2 membranoase ș.a.m.d.

e) Respectînd condițiile arătate, se poate oare obține prin raționamentul inductiv o concluzie absolut sigură, așa cum se obține prin raționamentul deductiv?

Din punct de vedere strict logic, prin inducție nu se poate obține o concluzie absolut certă. Numărul mare de fapte observate și împrejurarea că nu s-a întâlnit nici un caz care să contrazică observațiile anterioare nu constituie o garanție suficientă că un asemenea caz nu va apărea.

Timp de multe secole, europenii au crezut că toate lebedele sînt albe, pînă în ziua cînd s-au găsit în Australia lebede negre. Și concluzia

că toate lebedele sînt albe se sprijinea pe un foarte mare număr de observații! De asemenea, în toată istoria omenirii nu s-a consemnat, nici prin scris și nici prin tradiții orale, cazul nașterii a cinci gemeni. S-ar fi putut scoate o concluzie inductivă sprijinită pe multe zeci de milioane de cazuri. Și totuși, în secolul nostru s-au produs nașteri a cîte cinci gemeni.

Care este explicația unor erori de felul acesta?

Explicația stă în faptul că însușirile generalizate în exemplele de mai înainte (insușirea de a avea culoarea albă, pentru lebede, de a naște cel mult patru gemeni, pentru om) nu sînt esențiale, nu țin în mod necesar de natura lebedelor și de natura omului.

Dacă însușirea observată chiar la un număr mic de obiecte, chiar la unul singur, este *esențială*, atunci ea poate fi considerată ca *generală* fără nici un risc de a greși.

Legile și noțiunile care compun corpul de adevăruri al *științei* reflectă tocmai însușirile esențiale ale obiectelor și fenomenelor lumii obiective.

Raționamentul inductiv folosit în știință, care urmărește cu mijloace riguroase să desprindă dintre numeroasele însușiri ale obiectelor și fenomenelor pe acelea care sînt esențiale, se numește *inducție științifică*.

Dovada că noțiunile științei și legile ei reflectă exact esența obiectelor și legăturile dintre ele o avem în faptul că noțiunile științifice ne servesc pentru a folosi și transforma natura și societatea în interesul omului. Chiar dacă raționamentul inductiv, prin care se dobîndesc cunoștințele științifice generale bazate pe observarea unor cazuri individuale, nu îndeplinește condiția corectitudinii formale pe care o are raționamentul deductiv, cunoștințele noastre despre natură și societate, confirmate de *practica social-istorică*, sînt pe deplin sigure.

Tocmai de aceea în societatea contemporană, și în mod deosebit în țările socialiste, dezvoltarea științei ocupă un loc atît de important.

În țara noastră, în numeroasele laboratoare și stații experimentale noi, prevăzute cu utilaje și aparate moderne, mii de cercetători studiază diferitele fenomene și lucruri. Generalizările inductive la care ei ajung aduc o contribuție importantă la dezvoltarea industriei și agriculturii noastre socialiste și la dezvoltarea științei mondiale.

Concluziile raționamentelor inductive sînt totdeauna judecăți *universale*, pe cînd premisele enumeră cazuri individuale. În silogism, dimpotrivă, *premisele* și îndeosebi premisa majoră sînt *judecăți universale*, pe cînd concluzia este o judecată mai particulară. Și prin această trăsă-

tură deosebitoare s-ar părea că deducția și inducția sînt două tipuri de raționament rupte unul de altul, separate. Dacă ne întrebăm însă pe ce cale s-au stabilit premisele universale ale silogismului, atunci trebuie să constatăm că ele sînt concluziile unor raționamente inductive. În acest mod apare legătura dintre inducție și deducție: *inducția furnizează premisele silogismului. Pe calea deducției silogistice, din aceste premise se scot noi concluzii.*

Inducția și deducția, deși deosebite, comunică între ele; împreună formează cele două căi, inseparabile, prin care gîndirea omenească descoperă noi adevăruri pe drumul nesfîrșit al adîncirii cunoștințelor noastre despre natură și societate.

CAPITOLUL VIII. AFECTIVITATEA

1. NOȚIUNILE DE TREBUINȚĂ, MOTIV, INTERES, CONVINȘERE

Propria noastră experiență ne arată că acțiunile pe care le întreprindem sînt legate de imbolduri. Ne întoarcem grăbiți acasă pentru că simțim nevoia de a mânca. Din cînd în cînd simțim nevoia de a viziona un film, de a citi o carte. După o perioadă de repaus simțim nevoia să facem ceva, să stăm de vorbă cu cineva. Avem un prieten pe care nu l-am văzut de mai mult timp și, amintindu-ne de el, simțim nevoia de a-l reîntîlni. În toate aceste împrejurări a „simți nevoia“ înseamnă de fapt a avea o trebuință.

a) **Trebuința.** Trebuința este, după cum am văzut, o cerință activă a omului față de ambianță. De la început trebuie să arătăm că trebuințele prezintă o mare varietate și sînt calitativ diferite. În unele cazuri este vorba de apropierea unui obiect, de consumarea lui, în altele numai de contemplarea sau de cunoașterea obiectului, în altele tindem spre îndeplinirea unei activități (de exemplu, un joc, o plimbare, o convorbire, desenarea unui peisaj, construirea unui model de avion). Trebuințele se referă la toate laturile vieții noastre, la tot ceea ce privește existența noastră ca organisme vii, ființe conștiente, membri ai societății. Trebuința este întotdeauna eclectică, adică se adresează anumitor obiecte sau activități. Putem simți nevoia unui pahar cu apă, necesitatea audierii unei opere muzicale sau a practicării unui sport.

Există următoarele feluri de trebuințe: *organice* sau naturale (de hrană, de somn, de respirație, de mișcare), *materiale* specific umane (de îmbrăcăminte, locuință, igienă corporală) și *culturale* sau spirituale (de comunicare verbală, de cunoaștere, de muncă creatoare, de contemplare artistică, de participare la viața colectivă).

Toate trebuințele omului sînt condiționate social-istoric. Marx a arătat că producția creează noi obiecte de consum care generează noi trebuințe

pe scară largă, de unde noi și sporite cerințe față de producție. Trebuințele spirituale sînt, de asemenea, generate de viața spirituală a societății.

Încă din primii ani ai vieții, copilului i se cultivă diferite trebuințe. Întrebările copilului mic: „Ce e asta?” și „De ce?” sînt expresia cerinței de a afla, de a cunoaște și explica cele din jur. Povestindu-i basme, punindu-i la dispoziție cărți cu poze și jucării frumoase, îi creăm și trebuințele corespunzătoare. Școlarului i se cultivă trebuința de a învăța, de a contempla frumosul oferit de artă, de a merita o bună apreciere a colectivului ș.a. Cît privește pe tînar și adult, la aceștia trebuințele spirituale ajung la un înalt nivel de dezvoltare, expresie a cerințelor vieții sociale. Cerințele generale devin cerințele lor proprii, trebuințe ale lor. Tînarul absolvent al școlii simte nevoia să îndeplinească o sarcină socială, să se ducă acolo unde poate să-și satisfacă trebuința de muncă creatoare, cu o înaltă semnificație socială.

b) Motivul. Toate trebuințele reflectate în planul conștiinței se transformă în motive ale acțiunilor și faptelor noastre. Prin analiză conștientă, noi stabilim obiectul trebuinței noastre, precizăm *ce anume* dorim. Motivul exprimat printr-o imagine sau idee stimulează și orientează activitatea.

La întoarcerea spre casă un coleg ne povestește despre o nouă invenție: un automobil care se mișcă nu pe roți, ci alunecă pe o pernă de aer, putînd să circule în orice fel de locuri, chiar deasupra apei.

Nu înțelegem exact principiul după care este construit noul aparat. Simțim nevoia de a ne lămuri problema. Ne despărțim de colegul respectiv și parcă ne lipsește ceva. *Ne propunem* să aflăm în ce constă noua invenție. S-a născut deci un *motiv*. Ne aducem aminte că în revista *Știință și tehnică* este un articol pe tema respectivă. Este necesară citirea acestui articol. Ne propunem un scop: să procurăm revista. Apoi vom proceda în consecință. Este posibil ca după lectura articolului să se nască noi trebuințe, concretizate în noi motive: trebuința de a participa noi înșine la construirea unor mașini noi, de unde motivul care va determina începerea pregătirii noastre pentru specializarea în tehnică.

c) Interesul. Orientarea activă, constantă, spre cunoașterea unui anumit domeniu, spre o anumită activitate, se numește interes. Lumea înconjurătoare este extrem de complexă, de variată. La fiecare om se dezvoltă anumite trebuințe și motive, care-l orientează cu precădere spre cunoașterea anumitor domenii, anumitor laturi ale lumii înconjurătoare; i se dezvoltă, cu alte cuvinte, anumite *interese de cunoaștere*.

În școală, la fiecare pas întîlnim colegi care au interese pentru istorie, literatură, matematică sau tehnică; mulți au interese pentru sport; pe alții îi interesează filatelia sau sînt preocupați, de pildă, de științele naturale concentrîndu-și eforturile în această direcție, făcînd ierbare, observînd cu atenție animalele și plantele ș.a.m.d. În raport cu interesele pe care le avem, vom căuta să ne informăm suplimentar, depășind mijloacele pe care ni le pune la dispoziție școala, vom frecventa cercuri științifice, vom audia conferințe, vom căuta și citi reviste și cărți de specialitate.

d) *Convingerea.* În viața de toate zilele, deseori auzim vorbindu-se despre convingeri. Un om convins de ceva ține mult la părerea lui, o argumentează temeinic și o apără când este cazul; se străduiește, de asemenea, să o traducă în fapte. Ideea de care omul este convins este susținută printr-o trebuință adecvată ei.

Omul se comportă în viață și acționează în conformitate cu convingerile sale. Atunci când aceste convingeri sînt juste și raționale, ele asigură fermitatea, siguranța și în ultimă instanță succesul activității noastre.

Convingerile științifice superioare constituie un izvor al eroismului în muncă și luptă. Concepția comunistă nu trebuie înțeleasă numai ca un ansamblu de idei, numai ca o teorie care trebuie învățată. Concepția comunistă este un sistem de convingeri care orientează viața la fiecare pas.

Omul dispune, așadar, de o multitudine de trebuințe, motive, interese, convingeri. Prin acestea se deținește poziția lui activă față de realitate. De aceea, în cunoașterea unui fapt sau a altuia, omul nu rămîne indiferent, ci reacționează în raport cu poziția sa.

2. CARACTERIZAREA GENERALĂ A AFECTIVITAȚII

În fiecare situație prin care trece omul, se produce o confruntare între trebuințele, interesele, convingerile lui, pe de o parte, și faptele obiective, pe de altă parte.

Am aflat despre un film nou și ne ducem să-l vedem, dar ajunși la cinematograful aflăm că nu mai sînt bilete. Pentru un moment sîntem cuprinși de nemulțumire.

Umblăm de mai multe ceasuri prin pădure: ne este sete. Deodată ajungem la un izvor limpede. Încercăm o deosebită plăcere.

Am pierdut un obiect foarte necesar și nu reușim să-l găsim. Sîntem indispuși.

Asistăm la un meci de fotbal în care echipa favorită cîștigă. Sîntem bucușori, entuziasmați.

Citim în ziare despre monstruoșitățile politicii de apartheid în Africa de sud. Disprețuim și urim pe colonialiști și simpatizăm cu populația de culoare, nedreptățită.

În toate aceste situații, reacția noastră (de plăcere-nepăcare, bucurie-necaz, mulțumire-nemulțumire etc.) se explică prin aceea că faptele cu care am intrat în legătură corespund sau nu cerințelor noastre. Astfel, noi admirăm persoanele care dovedesc tărie de caracter, eroism, și disprețuim pe oamenii fără cuvînt, pe lași. Toate acestea nu sînt altceva decît *procesele afective*.

Procesele afective sînt trăite de noi direct, apar subiectiv ca stări care ne cuprind și ne stăpînesc un timp mai mult sau mai puțin îndelungat. Specificul și evoluția acestor stări depind de *însemnătatea* pe care o au pentru noi faptele, evenimentele la care participăm.

Absolvind școala, fiecare se îndreaptă spre domenii de activitate diferite. Absolventul va trece prin stări afective complexe: regretul provocat de despărțirea de colegi, de profesori, de locul unde a petrecut anii copilăriei și adolescenței; apoi însuflețirea și entuziasmul față de perspectivele noi ce i se deschid în față. *Fiecare stare afectivă izvorăște dintr-o împrejurare concretă a vieții noastre.*

Procesele afective reflectă, sub forma unor trăiri subiective, împrejurările de viață și mai ales însemnătatea pentru om a raportului dintre cerințele sale față de mediu și condițiile obiective oferite de acesta.

Concordanța dintre cerințele subiective și condițiile obiective duce la o stare afectivă pozitivă: satisfacție, bucurie, plăcere, atracție. Discordanța dintre acestea produce stări negative: nesatisfacția, indispoziția, neplăcerea, repulsia. În acest fel, procesele afective tind oarecum către unul din cei doi poli: pozitiv sau negativ. Indiferența este exclusă. În acest sens se vorbește despre *polaritatea afectivității*.

Dacă examinăm cu mai multă atenție stările afective, vom observa că ele sînt extrem de variate, uneori omul încercînd concomitent satisfacții și nesatisfacții, bucurii și părerii de rău.

Cum se explică această diversitate între nuanțele stărilor afective? Omul are o multitudine de cerințe față de ambianță și, în fiecare moment, unele îi sînt satisfăcute, altele nu. Satisfacerea (sau nesatisfacerea) cerințelor sale se realizează într-un anumit grad: între cerințe și realitate poate fi o concordanță (sau discordanță) mai mare sau mai mică. În toate aceste situații omul nu este pasiv, el acționează conform motivelor și scopurilor sale, intră în cele mai diverse raporturi, are succes sau nu, stările sale afective formîndu-se în condițiile concrete ale activității date. Experiența omului, dezvoltarea sa intelectuală îi permit să aprecieze profund și din diferite puncte de vedere situațiile, ceea ce contribuie, de asemenea, la nuanțarea și îmbogățirea proceselor afective. Din toate acestea rezultă cu claritate faptul că la om viața afectivă atinge un nivel excepțional de complex.

Afectivitatea îndeplinește un rol important în adaptarea la mediu. În tot ceea ce face omul, afectivitatea intervine ca o sursă de energie internă.

Prin stările afective ne pregătim pentru acțiune și susținem acțiunea. Atunci cînd spunem că o persoană lucrează „fără tragere de inimă” avem în vedere tocmai absența sau sărăcia unor procese afective pozitive care să tonifice, să susțină activitatea. Cînd vorbim despre munca des-

fășurată cu însușețire, cu elan, entuziasm, abnegație, exprimăm marele avantaj adus activității de starea afectivă.

În același timp trebuie să arătăm că, uneori, apar și procese afective care o subminează. Astfel, pot să apară demobilizarea, decepția cauzată de insuccese ca și „mulțumirea de sine”, lăudăroșenia, care pot diminua efortul depus în activitate, ducând la superficialitate.

Se înțelege că trebuie să cultivăm, în legătură cu fiecare formă de muncă, acele procese afective care stimulează activitatea și înlesnesc perfecționarea ei.

În activitatea de cunoaștere realizată prin observație, memorie, gândire, imaginație, atenție, afectivitatea intervine, de asemenea. Lenin arăta că fără emoții umane nu există și nu poate exista căutare a adevărului de către om. Într-adevăr, emoția este indispensabilă în declanșarea și susținerea efortului intelectual.

Procesele afective influențează puternic conduita, întreaga activitate a omului și pentru că ele se bazează pe o foarte largă și intensă mobilizare a funcțiilor organismului.

În concluzie, putem spune că afectivitatea este strâns legată de condițiile existenței omului; ea se formează ca o modalitate specifică de reflectare a împrejurărilor de viață. Procesele afective au un caracter social și reflectă condițiile de viață din societate.

3. PRINCIPALELE FORME ALE AFECTIVITAȚII

Din cele arătate mai sus, ne putem da seama că procesele afective sînt extrem de variate din punctul de vedere al conținutului, al intensității, al duratei și complexității lor. Chiar atunci cînd avem o senzație sau percepție, intervine și o componentă afectivă de plăcere-neplăcere ș.a.m.d. Astfel, ne place sau nu, ne atrage sau nu ceea ce vedem, auzim, gustăm. Tot așa o amintire, o idee trezesc un ecou afectiv, mai mult sau mai puțin intens. În acest sens, se vorbește despre *substratul afectiv al proceselor simple de cunoaștere*. Afectivitatea este întotdeauna prezentă, ea constituie fondul pe care se desfășoară întreaga noastră activitate.

Care sînt principalele forme ale afectivității? Acestea sînt: emoțiile, dispozițiile afective, sentimentele, pasiunile.

a) **Emoțiile.** În această categorie sînt cuprinse procese afective foarte variate din punctul de vedere al nivelului lor calitativ. Unele emoții sînt elementare, necvolvuate și se bazează mai mult pe reflexe necondiționate. Altele, exprimînd mai fidel condițiile specific umane de existență, au o

structură mai complexă și se bazează precumpănitor pe reflexe condiționate.

Incepem prin a distinge formele *relativ primitive și simple de emoții, cu apariție bruscă și desfășurare puternică, violentă și de scurtă durată, dar viu exprimate în conduită*. Exemple de asemenea emoții sînt: furia, mînia, spaima, explozia de bucurie, rîsul cu hohote, accesele de plîns zgomotos etc. Omul își poate stăpîni cu greu emoțiile acestea primitive care se desfășoară ca acte impulsive, ce tind să scape controlului rațional.

Intr-una din nucele lui Liviu Rebreanu găsim o astfel de descriere a dezvoltării furiei:

„Venind de grabă cu lozul, Marieta îl dojeni:

— Vezi, cit ți-am bătut eu capul, măi bărbate, să ținem numărul întreg...

Bărbatul îi dădea dreptate în gînd: „Vorbește bine femeia, ain făcut prostia, de... Acuma, s-a isprăvit...”

Dădură lacimurile la o parte și Mititelu întinse ziarul pe masă. În aceeași clipă însă simți o sîgeată în inimă. Își aruncase ochii acolo unde trebuia să fie numărul lor. Și parcă nu era. Îi bătea singele cumplit. Ceva începea să se dărîme în sufletul omului. Dar nu se mai agăța de carul nădejdi, înfricoșat să nu se prăbușească în prăpastia ce-l amenința...

Indoiala îl rodea și-și înfigea unghiile din ce în ce mai adînc în sufletul lui. O nădejde cîl un fir de păr însă tot îl mai îndemna să stăruie...

Îl podidiră sudorile în frunte și în palme.

Cu cit se apropia spre sfîrșitul listei, cu atît amărăciunea îi umplea gura și inima. Apoi deodată îl cuprinse o furie năpraznică.

— Dar ce, nu mai mîncăm? se răsti dînsul...

Marieta înțelese, îngălbeni, pe urmă într-o clipă o încinse mînia și pe ea...

— Ho! Ho! că uite-acu vezi pe dracul sări Mititelu cu ochii mari, cu pumnii strînși. Că numai tu m-ai făcut să-ni prăpădesc sudoarea pe lozuri, de umblu cu pantalonii peticiți ca o haimana...

Cearța mai urmă cîteva minute...

— Taci! gemu bărbatul schimonosit de fiere, taci, taci, că pe toți vă omor!

Omul, cuprins de furie oarbă, devine obsedat de o idee și caută cu energie mijloace pentru a comite acte care descori sînt apreciate ca „necumgetate”, nefiind gîndite lucid și critic. Totuși, controlul asupra emoțiilor primitive este posibil. Dacă omul amînă reacțiile spontane, dacă se angajează într-o altă activitate, dacă face unele mișcări preventive, atunci el își recapătă stăpînirea de sine.

În afară de un grup restrîns de emoții elementare, primitive, *la om apar și o serie întregă de emoții mai evolute, complexe și care sînt predominante în viața lui afectivă. Aceste emoții prezintă o mare varietate. Ele sînt bogate în nuanțe și sînt legate strîns de însușirile superioare ale personalității.*

Emoțiile umane evaluate se bazează pe o orientare conștientă clară și dispun de durată, intensitate și expresivitate variabile. În orice caz emoțiile nu pot să se mențină timp îndelungat în același stadiu, ele fiind dependente de împrejurările de viață ale omului.

Astfel, printre asemenea emoții amintim: simpatie — antipatie, admirație — dispreț, speranță — desnădejde, bucurie — tristețe, entuziasm — deprimare, atracție — repulsie, îndrăzneală — timiditate ș.a.m.d.

După cum vedem, cele mai multe dintre emoții pot fi asociate cu contrariul lor. Omul este cuprins de obicei în mod simultan de mai multe emoții, una dintre ele fiind dominantă. După influența pe care o exercită asupra noastră emoțiile pot fi pasive (sînt doar stări care nu obligă la acțiune) sau active (intrucît ne stimulează intens spre activitate).

Mai mult decît la alle procese psihice, în cazul emoțiilor se constată multe și evidente modificări fiziologice. Cînd încercăm o emoție puternică, ni se încetinește sau se accelerează bătăile inimii, se oprește sau se întărește respirația, parecî simțim un gol în stomac (inhibarea mișcărilor peristaltice), vasoconstricția provoacă paloare, vasodilatarea duce la înroșire, mușchii se încordează în mod deosebit, simțim uneori un tremur, pot să apară lacrimi excesive, transpirație.

S-a constatat, de asemenea, că starea de emoție este însoțită de modificări în chimismul organismului: sporește secreția de adrenalina, crește concentrarea zahărului în sînge, se modifică și schimbul de substanțe în celule.

Toate aceste procese fiziologice sînt declanșate și dirijate de sistemul nervos. S-a constatat că emoția apare în urma dezvoltării unor intense procese nervoase la toate nivelurile sistemului nervos, de la centrul nervos vegetativ pînă la scoarța cerebrală și îndeosebi în centrul subcortical care sînt deosebit de activi. Unele procese afective elementare au la bază mai multe mecanisme reflex necondiționale. La altele, mai evaluate, predomină mecanismul reflexelor condiționate. Procesul afectiv

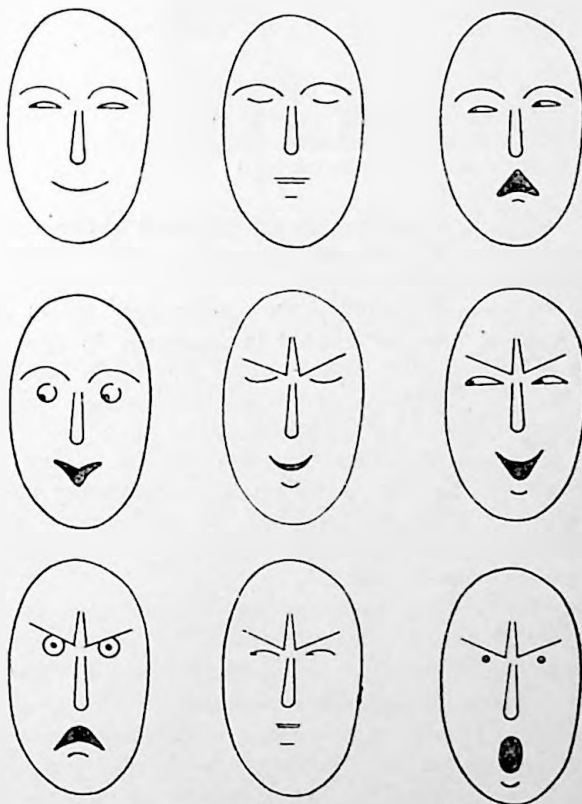

Fig. 22. Redarea prin desen a diferitelor expresii ale feții. Se observă că expresia este redată prin diferitele poziții ale buzelor, sprîncenelor și ochilor. (După P. M. Jakobson.)

presupune o interacțiune între scoarța cerebrală și centrul subcortical (indeosebi hipotalamusul), interacțiune care activează, în diferite forme, întregul organism.

În genere, procesele emoționale se bazează pe mecanisme fiziologice foarte variate ca structură. Sînt procese în care predomină reacțiile instinctive și controlul scoarței asupra lor este mai redus, sînt altele în care dominante sînt actele corticale.

Fig. 23. *Expresia satisfacției.* (Victor Antonescu, artist emerit, în rolul lui Gussi din piesa *Hagi Tudose* de B. Delavrancea.)

Fig. 24. *Expresia deprimării.* (Emil Bolea, artist emerit, în rolul lui Matei, din piesa *Citadela sfărîmată*, de H. Lovinescu.)

Reacțiile emotive se exteriorizează printr-o *mimică* și *pantomimică* speciale. Stările emoționale puternice și intense pot fi „citite” de pe fața cuiva, din poziția și mișcărilor lui.

La omul bucurios ochii „strălucesc”, la cel mîhnit parecă ar fi „stînși”; în caz de mirare, ochii se deschid la maximum, în alte stări (bucurie, meditație, amenințare) rămîn întredeschși; mușchii feței sînt foarte mobili, plastici; bombarea obrazilor, strîngerea frunții, mișcarea spincenelor, numeroasele configurații pe care le capătă buzele, toate acestea colaborează la obținerea unei game largi de expresii mimice. Pantomimica este, de asemenea, sugestivă. Inclinarea capului în față poate exprima amenințare; inclinarea în spate — apărare; pasul agale — supărarea; pasul sprinten, săltăreț — bucuria, buna dispoziție; aplecarea capului în jos se leagă de umilință sau supărare, ridicarea lui și inclinarea spre spate exprimă mîndrie, uneori aroganță. În sfîrșit, cu ajutorul mîinilor se fac nenumărate gesturi.

Fiecare expresie mimico-pantomimică presupune o anumită combinație a diverselor elemente exemplificate mai înainte. La acestea se adaugă intonația, variațiile de ritm, intensitate și înălțime ale sunetelor vorbirii. Cele mai mici modificări în configurația unei expresii îi schimbă semnificația.

Ch. Darwin a emis părerea că unele expresii emoționale elementare ale omului sînt comune cu ale animalelor. Astfel, omul furios scrișnește din dinți, respiră puternic, scurt, acumînd forță, agită brațele, își strînge ochii parecă pentru a-i proteja ș. a. Trebuie ținut însă seama de faptul că la om astfel de rămășițe sînt înglobate în conduita omenească, determinată de conviețuirea socială. Chiar furia, pînă la urmă, se exprimă în cuvinte și este mai mult sau mai puțin controlată conștient. Și apoi omului

ii sînt proprii foarte multe mijloace de expresie emoțională, care nu suportă nici o analogie cu raportarea biologică, fiind legate de existența socială. Așa este expresia admirației, a extazului, zimbetului ș.a.m.d. La om modalitățile superioare și subtile de expresie sînt dirijate voluntar și în multe cazuri sînt folosite convențional pentru a comunica ceva și aceasta chiar în absența unei stări emoționale. Trebuie subliniată

Fig. 25. *Expresia groazei.* (George Demetru, artist emerit, în rolul lui *Despot Vodă* din piesa cu același nume de V. Alecsandri.)

Fig. 26. *Expresia mirării.* (Gr. Vasiliu Birlic, artist al poporului, în rolul lui *Brinzovenescu*, din piesa *O scrisoare pierdută*, de I. L. Caragiale.)

varietatea semnificațiilor pe care le poate avea același tip de expresie. Surisul, de exemplu, poate fi binevoitor, disprețuitor, ironic, aprobativ, indiferent, răutăcios, vesel, trist etc. Cît despre intonație, renumitul dramaturg englez Bernard Shaw spunea că sînt o sută de feluri de a spune „nu” și o mie de feluri de a spune „da”. Uneori, după intonație „da” este mai negativ decît „nu”. Este interesant de menționat că formele de expresie emoțională se însușesc în cursul vieții prin imitație. La nevătăorii din naștere, fața este crispată, puțin expresivă, atîta timp cît nu se aplică unele măsuri speciale pentru ca aceștia să-și formeze mimica.

b) Dispozițiile afective. Dispozițiile afective se definesc ca stări afective *generalizate difuz, puțin intense, relativ discrete, dar durabile*, care comunică o tonalitate afectivă întregii noastre activități psihice.

În timp ce emoțiile au un obiect precis, de care omul este conștient, dispozițiile nu sînt raportate întotdeauna cu precizie la un anumit obiect, la o anumită situație etc. De pildă, omul poate fi bine dispus sau prost dispus, fără să știe exact din ce motiv, în legătură cu ce situație anume. Dar este posibilă și situația inversă: să fie bine dispus, de exemplu,

pentru că a avut o emoție pozitivă care s-a generalizat și s-a instalat ca dispoziție.

De asemenea, dispozițiile pot fi determinate de influențe puțin însemnate: ni se spune o vorbă bună, ascultăm o melodie preferată și putem fi bine dispuși toată ziua.

Dispozițiile au însă întotdeauna o cauză sau o serie de cauze; ele nu sînt întimplătoare. Principalele cauze trebuie căutate în lumea externă, îndeosebi în condițiile sociale. Condițiile naturale pot exercita, de asemenea, o oarecare influență asupra dispozițiilor. Alecsandri, Bacovia, Topîrceanu, de exemplu, au exprimat în versurile lor dispozițiile afective pe care le produc anotimpurile.

În decursul dezvoltării individuale, datorită unei anumite constante a împrejurărilor de viață, dispozițiile de același fel, repetîndu-se sau menținîndu-se o perioadă îndelungată, pot să se permanentizeze și să devină caracteristice pentru viața afectivă a unei anumite persoane. Așa se explică de ce unii oameni sînt în general veseli sau mohoriți, entuziaști sau plictisiți.

Cursul dezvoltării dispozițiilor afective la individ este dependent de concepția lui despre lume și viață și de caracteristica generală a vieții sociale.

Ideologia burgheză contemporană cultivă incertitudinea, vorbește despre desperare și destin tragic, vîntură obsesiv ideea morții și zădărniciii activității, dezvoltînd cu precădere dispoziții negative.

Dimpotrivă, concepția comunistă despre lume comunică încredere în viitor, în puterile omului. Societatea noastră socialistă generează optimism și dragoste de viață, dispoziții pozitive.

c) *Sentimentele.* Sentimentele se definesc ca *raporturi afective relativ statornice și de un anumit fel cu un anumit obiect.* Obiectul sentimentului poate fi o persoană, o colectivitate, o activitate, un lucru, propria persoană. Sentimentele au semnificația unor *atitudini* afective care se mențin mult timp (luni, ani, chiar toată viața) și care sînt caracteristice pentru omul respectiv. Cunoscînd sentimentele cuiva, îi determinăm „liniile” pe care evoluează conduita lui, putem să-i prevedem comportarea. Aici este vorba despre anumite direcții ale vieții afective a omului. Față de un tovarăș avem sentimentul de iubire sau de prietenie, față de dușmani, sentimentul de ură. Pentru cei care își consacră viața unei cauze nobile și ajung la mari înfăptuiri, nutrim constant sentimentul de respect, admirație; pentru cei pe care-i caracterizează meschinăria și egoismul nu putem avea decît un sentiment de dezaprobare, de antipatie, chiar de dispreț. *Sentimentele sînt relativ statornice, sînt mult mai complexe decît*

emoțiile, incluzând multe elemente de ordin intelectual și voluntar și fiind legate de cerințe (trebuințe, convingeri) deosebit de puternice.

Având o structură alii de complicată, sentimentul se formează și se definitivează printr-un proces care necesită timp. Orice sentiment trece printr-o fază de constituire, cunoaște, așa cum se spune, o perioadă de „gestație” și apoi se statornicește.

Ceea ce este caracteristic pentru sentimentul bine constituit este faptul că el încetează să mai fie oscilant, se echilibrează și are o desfășurare sigură și progresivă. Cu timpul se consolidează prin deprinderi și obișnuințe corespunzătoare.

Sentimentele se mai deosebesc prin următoarele însușiri: orientare, profunzime și eficiență.

Vorbind despre *orientarea* sentimentelor, ne referim la obiectul lor. Sînt sentimente orientate spre principalele laturi ale vieții: munca, principiile morale superioare, colectivul, sau spre elemente înimplătoare, meschine, cum ar fi chiverniseala personală și scopurile egoiste. Prin orientarea lor, sentimentele pot înălța pe om, îi pot conferi noblețe spirituală sau îl pot coborî, măcinîndu-l în frămîntări nedemne.

Profunzimea rezidă în legătura strînsă pe care sentimentele o au cu celelalte laturi ale vieții psihice, cu gîndurile, năzuințele, voința, pe care le influențează puternic. Sentimentul este profund în măsura în care este temeinic „plantat” în viața noastră, nu poate fi dezrădăcinat cu ușurință. Nu trebuie să se considere că sentimentul este profund atunci cînd se manifestă zgomotos. Numai faptele pot constitui un criteriu de apreciere a profunzimii lui.

Eficiența se referă la influența sentimentelor asupra activității. Sentimentalismul, de regulă, în polida bogăției și persistenței trăirilor emoționale, este totuși ineficient, pentru că nu se exprimă și în acțiuni consecvente și tenace. Sînt și sentimente pasive, pe care omul doar le „suportă”, dar nu-l duc la activitate, după cum sînt sentimente active, care angajează pe om în acțiune, îl obligă la acțiune.

d) O dezvoltare maximă a însușirilor sentimentului întîlnim în *pasiune*. *Pasiunile sînt sentimente precis orientate, care se disting printr-o deosebită intensitate, statornicie și eficiență.* În pasiuni voința este prezentă într-o măsură mult mai mare. Pasiunile sînt foarte active, ele stăpînesc pe om și-l împing cu multă putere într-o anumită direcție, în desfășurarea unei acțiuni. Dacă un om este pasionat pentru profesiunea sa, el manifestă multă energie și însuflețire, își consacră toată puterea de muncă activității profesionale, biruie orice greutate și mobilizează toate resursele posibile pentru a obține rezultate din ce în ce mai bune. Toate

marile înfăptuiri în viața socială, în muncă, artă, știință sînt rodul unor mari pasiuni.

Se înțelege, valoarea creatoare a pasiunii depinde de orientarea ei. Una este pasiunea pentru dreptate, pentru adevăr, pentru construcția unor mari edificii și instalații puse în slujba vieții noi, ura pasionată împotriva dușmanilor poporului, împotriva a tot ceea ce este retrograd și nedemn, și alta este pasiunea pentru atingerea unor scopuri egoiste, pentru activități neserioase și dăunătoare, ura neprincipială împotriva unor persoane. Pasiunile nobile, de vădită semnificație socială, organizează viața omului, îi comunică vitalitate, energie creatoare și permii afirmarea unei poziții personale superioare și demne. Astfel de pasiuni înalte și înălțătoare trebuie să fie întotdeauna apreciate și cultivate.

4. EMOȚII ȘI SENTIMENTE SUPERIOARE. EDUCAREA LOR

Formele superioare de afectivitate sînt legate de cunoaștere, frumos și morală și se exprimă în emoții și sentimente intelectuale, estetice și morale.

a) *Emoțiile și sentimentele intelectuale.* Emoțiile și sentimentele intelectuale sînt strîns legate de cunoaștere, în sensul că o fac să fie activă. Curiozitatea și mirarea ne fac să ne punem întrebări, să căutăm să înțelegem ceva. Dragostea de adevăr ne obligă să gîndim cu intensitate. *Îndoiala* contribuie la examinarea critică a datelor, îndeamnă la la noi și noi verificări. *Încrederea* în posibilitatea rezolvării problemei ne dă noi aripi. Există o *bucurie a descoperirii adevărului*, a triumfului forței intelectuale. Uneori însă pot interveni și procese afective care dăunează activității de cunoaștere. Așa sînt: neîncrederea în posibilitatea înțelegerii unui fapt, îndoiala excesivă și nesiguranța în rezolvarea unei probleme, dorința de a dovedi cu orice preț ceva chiar împotriva logicii și a datelor realității ș. a.

Între volumul de cunoștințe al cuiva și sentimentele lui intelectuale nu este, obligatoriu, un raport direct proporțional. Sînt oameni care nu au avut posibilitatea să acumuleze multe cunoștințe, dar sînt cuprinși de setea de cunoaștere, după cum se întîlnesc alții care au o anumită progătire, dar sînt foarte mulțumiți de sine, se consideră „atolștiutori”. *Progresul și creația în cunoaștere sînt întotdeauna indisolubil legate de emoții și sentimente intelectuale.*

b) *Emoțiile și sentimentele estetice.* Emoțiile și sentimentele estetice au ca obiect frumosul. Sîntem impresionați, mișcați, de un peisaj al naturii, de o pictură, de un spectacol, de o carte sau de un concert.

Arta atrage, în general, pe oameni. Pe unii îi impresionează mai mult, pe alții mai puțin. De aici problema gustului, a preferințelor pentru literatură bună, pentru poezie sau muzică. Același roman aparținând unui clasic al literaturii universale va captiva un tînăr cu sensibilitate estetică evoluată, producîndu-i o mare satisfacție și va lăsa indiferent, poate chiar va plictisi, pe un altul care nu dovedește o asemenea sensibilitate. Tot așa există deosebiri între preferințele pentru orice fel de muzică bună și cele care se fixează numai la muzica ușoară. Există, prin urmare, niveluri diferite ale emoțiilor și sentimentelor estetice pe care le manifestă oamenii. În procesul perceperii artei, emoțiile și sentimentele estetice se dezvoltă și se generalizează la un nivel înalt.

Dar emoțiile și sentimentele estetice nu privesc numai producțiile artistice, ci și orice altă latură a vieții de toate zilele. Ele se aplică oricărui obiect făcut de mîna omului, care îndeplinește condițiile armoniei de forme și culori. În felul în care ne îmbrăcăm, ne amenajăm locuința ș. a. se exprimă, de asemenea, sentimentele estetice. Adevărata frumusețe exclude dezarmonia, stridența, absurdul. Incercările care se fac în unele țări capitaliste de a dezvolta o artă desprinsă de realitate și de simțămintele omenești, o artă a absurdului și neînțeleșului, reflectă o mentalitate bolnăvicioasă și de aceea sînt sortite eșecului. Frumosul este întotdeauna uman, se leagă de viața și munca omului.

Sentimentele estetice îmbogățesc viața spirituală, o influențează și o înobilează.

c) **Emoțiile și sentimentele morale.** Emoțiile și sentimentele morale exprimă *atitudinea față de bine sau rău* și se manifestă cu putere în viața și activitatea omului. Sentimentele morale ale oamenilor din țara noastră reflectă raporturile socialiste obiective existente și sînt motivate prin concepția și morala comunistă.

Cetățenii țării noastre sînt stăpîniți de *sentimentul patriotismului socialist*, de dragostea fierbinte față de patrie, îmbinată cu devotamentul nelărmurit față de cauza dezvoltării ei continue. În lupta comună pentru construirea socialismului se făurește *sentimentul colectivismului și al tovarășiei* ca expresie a noii atitudini față de oameni. Sentimentul tovarășiei presupune *respectul reciproc*. Pe baza acestora, pe o treaptă mai înaltă stau *sentimentele de prietenie*. Prietenia a exprimat dintotdeauna superioritatea oamenilor, capacitatea lor de a avea scopuri comune, împărtășindu-și necazurile și bucuriile. Prietenia presupune sprijin și ajutor reciproc, grijă pentru înlăturarea greșelilor, pentru perfecționarea morală, exigență.

Oamenilor societății socialiste le este propriu *sentimentul datoriei*, ca trăire afectivă permanentă a cerințelor societății față de activitatea

lor, față de felul cum se pregătesc și se perfecționează în muncă și pentru muncă. Cuprins de sentimentul datoriei, omul este atras continuu către îndeplinirea, în cele mai bune condiții, a obligațiilor sale, a tot ceea ce stă în puterile lui și poate folosi colectivității.

Dragostea este un sentiment complex care leagă pe oameni prin respect reciproc, prin prietenie, printr-o comunitate de năzuințe, de convingeri morale, de preocupări. Sentimentul dragostei presupune o îmbinare și o sinteză a tuturor emoțiilor și sentimentelor superioare într-o unitate de simțire și năzuințe.

Emoțiile și sentimentele superioare se făuresc în procesul muncii, în activitatea obștească și culturală. Ele se formează treptat. Trebuie ca omul să fi trecut printr-o serie de împrejurări și să fi deslășurat activități pline de conținut pentru ca el să ajungă la sentimente înalte.

CAPITOLUL IX. ACȚIUNILE VOLUNTARE ȘI DEPRINDERILE

1. CARACTERIZAREA PSIHOLOGICA A ACTIVITĂȚII

Activitatea omului este foarte variată. Cele mai obișnuite forme ale ei sînt: învățătura, munca în producție, munca științifică, artistică, administrativă, sportivă, jocul. Fiecare dintre aceste forme își are particularitățile ei și se desfășoară ca un ansamblu de acțiuni voluntare.

Acțiunile voluntare se definesc ca acte de conduită care pornesc de la anumite motive și sînt orientate spre anumite scopuri. Ele se efectuează prin intermediul unui șir de mișcări orientate și conduse conștient. Mișcărilor voluntare presupun prezența unui scop și a tendinței de realizare a aceluși scop (de pildă, ascuțirea creionului are ca scop notarea anumitor idei). Mișcărilor voluntare se dobîndesc și se dezvoltă în cursul vieții noastre.

Spre deosebire de mișcărilor voluntare, mișcărilor involuntare nu presupun prezența scopului și dirijarea lor conștientă. Ele se desfășoară „automat”. Asemenea mișcări sînt: retragerea mîinii sub acțiunea căldurii puternice, clipitul la proiectarea unui jet de aer asupra ochiului, mișcărilor expresive ce însoțesc diferite procese afective, ca strîngerea pumnilor, crisparea feței etc. Ele au la bază reflexe necondiționate, innăscute.

Trebuie să menționăm însă că acțiuni voluntare nu sînt numai acelea care se exprimă prin mișcări vizibile. Acțiuni voluntare pot fi și acțiunile mintale (senzoriale și verbalo-logice), cum ar fi observarea unui fenomen, citirea, calcularea unei suprafețe, stabilirea valorii morfologice sau sintactice a unui cuvînt, memorarea unei poezii etc.

Unele acțiuni voluntare sînt mai *complexe*, altele sînt mai *simple*. Acțiunea de a ridica un creion de pe masă este cu mult mai simplă decît acțiunea de a desena ceva cu acel creion, de pildă, la o lecție de anatomie.

Acțiunile voluntare obișnuite o dată declanșate, realizarea lor nu întîmpină dificultăți. De exemplu: adunarea cărților și a caietelor pentru a fi puse în servietă, traversarea unei străzi, notarea unor cifre.

Alte acțiuni voluntare presupun învingerea unor dificultăți mai mult sau mai puțin însemnate și de aceea necesită un anumit efort. Activitatea de învățare, de pildă, presupune un efort intelectual susținut de-a lungul câtorva ore pe zi.

2. MOTIVELE ȘI SCOPURILE ACȚIUNILOR VOLUNTARE

După cum s-a arătat, prezența scopului în conștiința noastră este una dintre caracteristicile esențiale ale acțiunilor voluntare. *Scopul reprezintă imaginea ideală, anticipativă a rezultatelor acțiunilor omului.* De exemplu, scopul acțiunii de a ne însuși o limbă străină este acela de a reuși, la sfârșitul anilor de școală, să citim și să vorbim în acea limbă.

Din punct de vedere fiziologic, scopul reprezintă un sistem de legături temporare din al doilea sistem de semnalizare, care reglează activitatea centrilor nervoși antrenați în realizarea acțiunii respective. Scopul este totdeauna *formulat verbal*.

Ca să explicăm acțiunile noastre, nu este suficient să arătăm scopul acelor acțiuni. Ceea ce ne împinge spre fixarea anumitor scopuri și ne susține, ne stimulează în realizarea lor sînt *motivele activității*. Motivul este *îmboldul spre acțiune*, iar scopul este *obiectivul spre care este orientată acțiunea*.

Motivul activității de învățare la fizică, de exemplu, poate fi trebuința interesului de a cunoaște, dorința de a obține o calificare superioară într-o anumită ramură de activitate, după cum poate fi curiozitatea și plăcerea pe care o produce studiul fizicii. *Scopul* învățării la fizică este însușirea cunoștințelor de fizică.

În cazul unor acțiuni voluntare simple, motivele pot să coincidă cu scopurile. În majoritatea cazurilor însă, între motivul și scopul acțiunii nu există identitate. Se constată că aceeași acțiune poate avea motive diferite. De exemplu, participarea la o acțiune organizată de școală poate avea ca motiv sentimentul colectivismului, sau dorința de a fi lângă un prieten, sau dorința de a ne „afirma”. Prin urmare, același scop obiectiv al aceleiași acțiuni are la bază, în primul caz, un motiv superior, izvorit dintr-o trăsătură pozitivă de caracter, de valoare socială; în al doilea caz, un motiv care nu are o semnificație socială deosebită, iar în al treilea caz, un motiv individual, îngust, care poate duce la rezultate negative.

De asemenea, același motiv, datorită condițiilor variate de activitate, particularităților și capacităților deosebite ale oamenilor, poate să se concretizeze în acțiuni cu scopuri diferite. Dorința fierbinte de a contribui la dezvoltarea economică continuă a țării este proprie tuturor oamenilor muncii din patria noastră. Ea este însă motivul celor mai variate acțiuni: ridicarea calificării profesionale proprii, respectarea disciplinei

în muncă, economisirea de materiale, terminarea la timp a lucrărilor de proiectare sau executarea în termen a acestora, inventarea de mașini și realizarea unor dispozitive noi care, nu numai că ușurează munca, dar contribuie la creșterea productivității muncii etc.

3. NOȚIUNEA DE VOINȚA

În cadrul raporturilor sale cu realitatea, omul se află în permanență în fața unor situații „problematice“, adică trebuie să rezolve practic și teoretic o problemă, să găsească răspuns la o serie de întrebări, să inventeze ceva, să construiască, să transforme etc. Într-o măsură mai mare sau mai mică, în toate cazurile de acest fel, este implicată biruirea anumitor greutăți sau obstacole. *Voința este procesul psihic de organizare a activității în vederea înfringerii anumitor obstacole, activitate orientată către realizarea unui scop, propus în mod conștient.*

Obstacol în activitatea voluntară nu este numai ceea ce se înțelege în mod obișnuit prin obstacol: un obiect sau fenomen al realității care se opune, care rezistă la intervenția activă a omului asupra lui; este, de asemenea, rezistența internă resimțită uneori în desfășurarea unei acțiuni (lipsa de dorință, cunoștințe insuficiente, neobișnuință); obstacolul este deci un fenomen atât intern cât și extern, atât obiectiv cât și subiectiv: el rezultă din confruntarea posibilităților omului cu condițiile obiective. Voința presupune lupta pentru înfringerea obstacolelor prin *efortul voluntar*. În efortul voluntar se exprimă specificul voinței.

Deseori se spune că „nu e suficient să dorești, trebuie să și vrei“, adică nu numai să tinzi către ceva, dar să-ți propui să faci tot ce este necesar pentru a-ți atinge scopul. Vrerea este pregătirea pentru acțiune, mobilizarea prealabilă pentru acțiune. Se înțelege că nici vrerea nu este suficientă. Trebuie să acționezi efectiv, pentru că numai în aceasta se manifestă pe deplin efortul voluntar.

Specificul și dinamica efortului voluntar. Efortul voluntar nu este tot una cu efortul fizic muscular. Este adevărat că și în cazul ridicării unei mari greutăți este necesar atât un efort fizic cât și unul voluntar și deci am putea crede că sînt identice. Dar și un om mai slab poate ridica o greutate mare și aceasta datorită încordării voluntare. În esență, efortul voluntar constă într-o anumită mobilizare a resurselor fizice, intelectuale și emoționale ale omului, înseamnă o organizare deosebită a activității nervoase în jurul unui centru dominant. Totul se concentrează pe linia realizării scopului. În mod subiectiv, efortul voluntar este trăit ca o stare de tensiune, de încordare internă, ca o pregătire și concentrare a resurselor de intervenție activă asupra obstacolului care ne stă în față.

Pe parcursul desfășurării actului voluntar, efortul crește sau descrește, după cum se resimte obstacolul, după raportul care se stabilește în fiecare moment între posibilitățile noastre și condițiile concrete ale acțiunii.

Pregătirea pentru efortul voluntar. Fiind prevenit asupra unei sarcini pe care trebuie să o îndeplinească, omul are posibilitatea să-și mobilizeze din timp resursele voluntare.

Vin acasă și îmi pot spune: astăzi am teme grele, trebuie să lucrez serios; sau: temele sînt ușoare, le termin repede. În primul caz voi fi mobilizat, concentrat în vederea pregătirii temelor: în cel de-al doilea, mai degajat. Dar ce mă fac dacă temele nu sînt totuși ușoare?

Cînd subapreciem obstacolele pe care le avem de învins, efortul nostru voluntar nu este mobilizat din timp; în aceste condiții acțiunile sînt cu greu duse la bun sfîrșit. Echipele de fotbal care își subapreciază adversarul pierd meciul. Dar sînt și cazuri cînd supraapreciem obstacolele și, în consecință, are loc o desfășurare exagerată de energie.

Mecanismele fiziologice ale acțiunilor voluntare. I. P. Pavlov și școala sa au dovedit experimental caracterul reflex al mișcărilor voluntare. Între un analizator și toți ceilalți analizatori se stabilesc legături temporare care intră în mecanismul fiziologic al actelor voluntare. Dintre acestea sînt importante mai ales acele legături care se stabilesc, încă în primii ani de viață, între analizatorul motor și analizatorul verbo-motor, între cuvinte și mișcări. Prin urmare, în decursul vieții omului, cuvîntul se leagă în mod sistematic cu o multitudine de excitanți direcți pe care poate să-i înlocuiască, provocînd reacțiile care sînt legate de aceștia. Datorită semnificației generale a cuvîntului și legăturilor lui multiple, devine posibilă declanșarea prin el a acțiunilor.

Analiza acțiunilor voluntare. Inițial, pe baza reflectării condițiilor unei anumite situații, apare dorința și tendința către săvîrșirea acțiunii. Este *orientarea preliminară spre scop*. Apariția scopului, mai mult sau mai puțin conturat și stabil, este primul moment al unui act voluntar complex. Omul vrea ceva, dar nu a planificat încă acțiunea, nu este definitiv hotărît asupra căilor, a mijloacelor de realizare. Nu întotdeauna apariția scopului înseamnă și acceptarea lui. Este posibil să apară nu unul, ci mai multe scopuri, fiecare din ele determinat de motive care prezintă diferite grade de necesitate, unele fiind mai atrăgătoare, altele mai puțin atrăgătoare.

Intervine cea de-a doua fază a acțiunii voluntare: *lupta dintre motive sau deliberarea*. Omul este pus în situația de a alege, de a da precădere unui motiv în vederea unui anume scop, după o deliberare logică însoțită

deseori de frământare emoțională. În acest sens, este caracteristică situația în care sîntem puși atunci cînd trebuie să alegem între diferite profesii. În interiorul nostru se dă o luptă între diverse motive, pentru ca pînă la urmă să se afirme unul dintre ele.

Luarea hotărîrii, cea de a treia fază a actului voluntar, trebuie să fie rodul unei serioase analize conștiente. Ea necesită un efort voluntar susținut. Nu este justificată agitarea, oscilația îndelungată și bolnăvicioasă între diferite motive: aceasta duce la incapacitatea de a adopta o hotărîre fermă. Voință puternică înseamnă capacitatea de a subordona acțiunile proprii cerințelor obiective, de a subordona scopurile personale scopului cu o semnificație socială. O dată adoptată hotărîrea, este necesar să se stabilească și *modul de realizare* a ei, să se precizeze mijlocul prin care acțiunea poate fi dusă la bun sfîrșit, să se ajungă la planificarea mintală a acțiunii, la precizarea ei pînă la amănunt.

Executarea hotărîrii luată este cea de-a patra fază și cea mai importantă în desfășurarea actului voluntar. Ducerea la bun sfîrșit a acțiunii, indiferent de dificultățile care se ivesc, se realizează prin maxima mobilizare a efortului voluntar. Executarea acțiunii înseamnă confruntarea practică, reală a capacităților proprii cu realitatea. Omul folosește acum o serie de mijloace de muncă pentru mînuirea cărora trebuie să posede deprinderile necesare.

Are loc, în sfîrșit, *verificarea rezultatului obținut și formularea de noi scopuri*. Este un moment necesar pentru orice acțiune, pentru că prilejuește verificarea ultimă a valorii practice și teoretice a activității desfășurate și propunerea de noi sarcini.

4. DEPRINDERILE

În viața de toate zilele, repetăm de multe, de foarte multe ori aceleași acțiuni voluntare. Unele dintre aceste acțiuni devin componente permanente și tipice ale activității. Astfel, deschidem ușile, urcăm scările, ne îmbrăcăm, scriem, citim, socotim etc. Mai înainte am analizat structura și desfășurarea acțiunilor voluntare. Am văzut că ele necesită control conștient și efort voluntar. Dar toate aceste acțiuni, așa de frecvent repetate, nu vor mai necesita de fiecare dată efort de atenție și voință, iar executarea lor nu va avea o durată tot așa de mare ca la început. Din proprie experiență știm că acțiunile, repetîndu-se, se execută tot mai lesne și rapid. La început, cînd învățăm un nou model de acțiune, lucrurile merg anevoie, trebuie să ne concentrăm atenția și să facem mari

eforturi. Pentru copil este greu să învețe să meargă, să mănânce cu lingura, să se spele singur, să deseneze o casă, să pronunțe corect cuvintele, să scrie litere și cuvinte, să citească, să numere ș.a.m.d. Cu timpul însă, toate aceste acțiuni ajung să se desfășoare ca de la sine. Nici un om normal nu depune un efort deosebit ca să meargă, să scrie o literă, să facă o înmulțire. Aceasta, pentru că acțiunile s-au fixat, s-au consolidat într-o formă prescurtată. Este suficient să recurgem la ele, să le declanșăm, pentru ca să se desfășoare „automat”. Se spune atunci că acțiunile respective s-au transformat în deprinderi.

Deprinderile sînt componente automatizate ale activității conștiente. Automatizarea unor acțiuni se datorește consolidării lor prin exercițiu și se exprimă în desfășurarea facilă și rapidă a acestor acțiuni. Fiziologic, deprinderile au la bază o întărire, o consolidare puternică a reflexelor condiționate, care s-au organizat într-un sistem sau stereotip dinamic. Stereotipul dinamic reprezintă o înlănțuire de reflexe condiționate repetate și fixate în aceeași ordine. Este suficient să declanșezi primul reflex pentru ca apoi să se pună în mișcare toate celelalte care fac parte din stereotip. Uneori se întâmplă că am uitat o melodie. Cineva ne amintește doar începutul și noi o continuăm cu ușurință, fără a mai face un efort special.

Locul și însemnătatea deprinderilor în activitate. Mergem pe stradă și în același timp discutăm, privim în jur, ne gândim, la anumite lucruri. Sîntem preocupați de discuție și nu ne concentrăm în mod deosebit asupra mersului; pașii se coordonează ca de la sine pe baza deprinderii. Observăm că deprinderile nu epuizează niciodată activitatea. Ele sînt doar componente automatizate ale activității. Acele operații care devin deprinderi se subordonează acțiunilor centrale (conștiente) și îndeplinesc față de acestea rolul unor mijloace de execuție.

Atunci cînd citim, uzăm de deprinderile corespunzătoare formate în primii ani de școală. Nu sîntem preocupați, asemenea unui copil din clasa I, de felul cum citim, ci de conținutul lecturii. Dacă n-am avea acumulate, pe baza unei îndelungate experiențe, deprinderile de citit, am mai putea oare să parcurgem apoi rindurile și să urmărim cu atenție conținutul? Evident, nu. Conștiința nu poate avea în centrul ei conținut prea multe fapte. Acumularea de deprinderi eliberează parțial conștiința de controlul amănunțit al unor operații (cum este cea de citire) și îi permite să meargă mai departe, concentrîndu-se asupra a ceea ce este principal. Fără deprinderi nu ar fi posibil progresul în activitatea omenească.

Rolul cunoștințelor în formarea deprinderilor. Formarea deprinderilor de activitate fizică și intelectuală constituie o necesitate a dezvoltării psihice a omului. Permanent învățăm, și prin aceasta ne formăm deprinderi. În activitatea noastră, deprinderile prezintă o anumită stabilitate, care nu poate fi zdruncinată cu ușurință. De aceea trebuie să ne îndreptăm atenția asupra calității deprinderilor pe care ni le formăm; dacă ele sînt defectuos structurate vor aduce daune activității ulterioare.

Deprinderea se elaborează pe baza unor cunoștințe. Cunoștințele neclare despre acțiunea ce trebuie însușită, automatizată, vor avea ulterior repercusiuni negative asupra calității deprinderii. Dar, se înțelege, nici o perfectă cunoaștere preliminară a acțiunii de executat nu este suficientă pentru a forma o deprindere corectă. Atunci cînd se trece la executarea acțiunii, apar dintr-o dată dificultăți. Bine instruiți de antrenori, vom „ști” cum să înotăm. Dar numai practicînd înotul învățăm să înotăm. Și acolo vom constata că sîntem cuprinși de o mare încordare, facem multe mișcări inutile, cheltuim multă energie, ne coordonăm defectuos mișcărilor, deși ne gîndim tot timpul cum să le coordonăm.

Rolul exercițiului în formarea deprinderilor. Exercițiul nu se reduce la o simplă repetare a acțiunilor. Exercițiul trebuie să creeze posibilitatea unei continue perfecționări a acțiunii, a coordonării mișcărilor care o

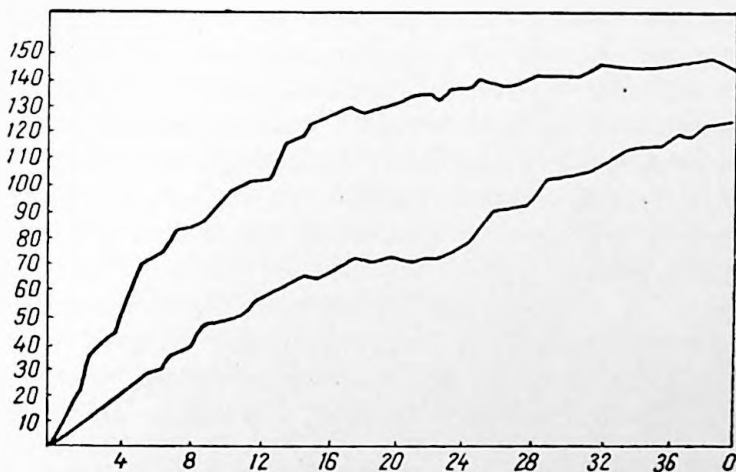

Fig. 27. Curba formării unei deprinderi. Transmiterea (curba de sus) și recepționarea (curba de jos) semnalelor telegrafice de către un elev telegrafist. Pe abscisă s-a notat numărul săptămînilor care au trecut de la începutul exercitării, iar pe ordonată, literele pe care elevul le bate (sau le recepționează) pe minut.

compun. Pentru aceasta este nevoie de atenție, de controlul critic al fiecărui act, de sesizarea greșelilor și eliminarea lor. În decursul exercițiului descoperim noi procedee care dau rezultate bune, și acestea sînt reținute, înregistrate, însușite, devenind deprinderi noi.

Treptat, prima fază a exercițiului, *faza analitică*, în care diversele acte sînt încă separate, este depășită și se trece la *faza sintetică*, cînd actele se înlănțuie între ele, integrîndu-se într-o acțiune complexă și unitară. De exemplu, școlarul mic trece de la citirea pe litere la cea pe silabe, apoi pe cuvinte și, în sfîrșit, ajunge să cuprindă frazele.

În procesul exercițiului, se ajunge la eliminarea mișcărilor inutile, la reducerea încordării, a efortului numai la strictul necesar, acțiunea începînd să se desfășoare fără greșeli, economic și cursiv.

Este important ca aceeași acțiune să fie exersată și prin aplicarea unor mijloace și procedee variate. *Măiestria* este condiționată de prezența a numeroase și variate deprinderi.

Transferul și interferența deprinderilor. Deprinderile acumulate de om nu rămîn separate una de alta. Ele alcătuiesc un sistem, se intercondiționează. Raporturile dintre deprinderi pot fi pozitive sau negative. Un raport pozitiv este *transferul*, adică utilizarea unor deprinderi vechi în sprijinul uneia noi. Transferul este bazat pe asemănarea unor elemente ce compun două sau mai multe șiruri de acțiuni. De exemplu, un mecanic își va însuși mai lesne — decît de pildă un croitor — profesiunea de electromontor sau strungar, în virtutea unor deprinderi care parțial se potrivesc cerințelor noii profesii. Invățînd o primă limbă străină, pe a doua ne-o însușim cu mai mare ușurință, datorită deprinderilor de analiză fonetică, de pronunție și de sesizare a faptelor gramaticale.

Raporturile negative dintre deprinderi se exprimă în *interferență*. Interferența constă în frînarea și deformarea unei acțiuni noi sub influența unei deprinderi vechi.

Trecînd de la o mașină la alta, cu manetele și indicatoarele altfel dispuse, un conducător auto se lovește la început de greutate și greșește, fiind înclinat să acționeze conform vechilor deprinderi. Interferența poate fi înlăturată printr-o diferențiere riguroasă a acțiunilor asemănătoare.

Obișnuințele. Unele deprinderi prind rădăcini puternice în viața și activitatea noastră. Simțim nevoia să executăm anumite acțiuni devenite deprinderi ori de cîte ori apar anumite condiții. Obișnuința rezultă din *asocierea deprinderilor cu anumite condiții practice și din susținerea lor prin trebuințe*. Dacă ne-am deprins să ne efectuăm temele înainte de a ne plimba, aceasta devine o obișnuință, și dacă sîntem împiedicați să acționăm în acest fel, ne simțim parcă lipsiți de ceva foarte important. Obișnuința de

a ține lucrurile în ordine, de a ajuta la treburile gospodărești, de a saluta, de a citi opere beletristice ș. a. sînt obișnuințe pozitive.

Există însă și obișnuințe negative, împotriva cărora trebuie să luptăm cu hotărîre.

5. CALITĂȚILE VOINȚEI

Ca rezultat al executării în cursul vieții a nenumărate acțiuni voluntare, voința se dezvoltă și se formează într-un anumit fel, dobîndește anumite calități.

Puterea de voință constă în energia cu care omul își urmărește scopul propus, în ciuda oricăror greutăți.

În aprecierea puterii de voință intră și valoarea motivului acțiunii. Este important dacă efortul de voință este orientat spre un scop înalt sau, dimpotrivă, spre realizarea unor scopuri egoiste, meschine. Slăbiciunea voinței se manifestă prin imposibilitatea de a ne mobiliza în vederea realizării hotărîrilor luate și prin abandonarea acțiunilor începute.

Perseverența este acea calitate a voinței care se exprimă în capacitatea de a urmări vreme îndelungată realizarea scopului propus, fără a diminua energia în biruirea dificultăților care apar, în continuarea hotărîții a acțiunii, chiar și atunci cînd aparent nu ar mai exista șanse de reușită. Un exemplu de perseverență în căutarea adevărului, în înfăptuirea dreptății, este Vitoria Lipan, eroina romanului *Baltagul* al lui Mihail Sadoveanu. Uneori, omul poate să persevereze într-o direcție chiar și o viață întreagă și este cu atît mai apreciat acest fapt cu cît cauza pentru care luptă are o semnificație socială mai înaltă. Nu trebuie însă confundată perseverența cu încăpățînarea — o însușire negativă a voinței.

Independența voinței înseamnă capacitatea de a acționa conform convingerilor proprii și de a adopta o atitudine critică față de ideile și acțiunile noastre. Este deosebit de importantă această calitate a voinței în acele acțiuni care implică găsirea unei căi noi de rezolvare, participarea personală și asumarea simțului de răspundere.

Promptitudinea în luarea hotărîrii se referă la iuțeala cu care omul deliberează asupra unei situații concrete și adoptă o hotărîre. Capacitatea de a lua hotărîri prompte este în genere solicitată în numeroase activități și este deosebit de necesară în situațiile critice, în condițiile în care conlează mult factorul timp. Promptitudinea hotărîrii nu trebuie confundată cu pripeala. Se spune doar: „Graba strică treaba”. Intotdeauna este nevoie de chibzuință, de gîndire clară și lucidă. Important este ca oscilarea între diverse tendințe să nu se prelungească prea mult. Tărăgănarea poate să compromită efectuarea la timp a unei acțiuni necesare.

6. AUTOEDUCAREA VOINȚEI

Gîndindu-ne la locul pe care-l ocupă voința în rîndul celorlalte procese psihice și la rolul ei în activitate, ne dăm seama de importanța ei deosebită pentru fiecare personalitate. Voința nu este înăscută, ea este *rodul activității, se formează în activitate*. Trebuie să se știe că fără exercitarea ei în cadrul activității nu reușim să ne dezvoltăm, să ne educăm voința. Așa cum nu putem deveni sportivi doar prin dorință și evitînd antrenamentul, tot așa nu ne putem căli voința dacă mereu evităm să ne apucăm de lucru, dacă abandonăm lucrul început. Pentru aceasta trebuie respectate cu strictețe o serie de condiții.

Mai întii este necesară *claritatea scopurilor* pe care le urmărim. Să ne propunem întotdeauna scopuri precise și clar formulate, să ținem seama de calitatea morală a scopurilor respective. Scopurile meschine și instabile nu pot contribui la educarea voinței. Numai scopurile înalte, la care aderă și colectivul din care facem parte, pot naște o mare energie.

Apoi, trebuie să *respectăm cu consecvență hotărîrea adoptată*. Dacă aceasta e rațională, sîntem obligați s-o îndeplinim fără oscilații și concesii făcute propriei comodități. Ritmicitatea în realizarea hotărîrilor trebuie să devină siil al întregii noastre activități.

O altă condiție este *lupta cu greutățile*. Altfel decît în luptă cu dificultățile nu se poate vorbi de educarea voinței. Aici analogia cu antrenamentul sportiv se cere a fi din nou evocată. Este necesar însă ca greutățile să nu fie de la început prea mari și să fie introduse treptat, pe măsura propriilor posibilități, poate chiar întrecînd puțin aceste posibilități.

Formarea deprinderilor necesare diverselor feluri de activități trebuie să fie în centrul atenției noastre. Acțiunile voluntare se sprijină pe deprinderi; fără deprinderi ele nu pot progresa.

În sfîrșit, este necesară *formarea obișnuinței de a activa în toate împrejurările în mod organizat și disciplinat, ca și stabilirea unui regim optim de alternanță între muncă și odihnă*.

CAPITOLUL X. CARACTERIZAREA PSIHOLÓGICĂ A PERSONALITĂȚII

1. NOȚIUNEA DE PERSONALITATE

Studiind procesele psihice, am arătat de fiecare dată și calitățile lor. Astfel, memoria se apreciază după rapiditate, fidelitate, trăinicie ; gândirea după suplețe, lărgime, caracter critic ; voința după tărie, promptitudine, perseverență etc. În raport cu aceste calități, procesele psihice diferă de la o persoană la alta.

Procesele psihice nu sînt însă izolate unele de altele, nu se dezvoltă fiecare pe un drum separat.

În cea mai simplă acțiune pe care o executăm sînt antrenate toate sau aproape toate procesele psihice. De pildă, trebuie să trecem peste apa unui rîu, să ne ducem la un prieten, să citim o carte etc. ; în toate aceste cazuri participă : percepția, gândirea, emoția, voința și celelalte procese psihice. În decursul vieții, noi efectuăm o serie nesfîrșită de astfel de acțiuni. În consecință, în mod firesc, *procesele psihice se intercondiționează unul pe altul și, în dezvoltarea lor, se întrepătrund.*

Activitatea psihică se dezvoltă ca un întreg și de aceea dobîndește inevitabil și unele particularități ce o caracterizează în întregime. Atunci cînd spunem despre un tînăr că este serios, de nădejde, de ispravă ș.a.m.d., desigur avem în vedere unele particularități ale conduitei și vieții lui psihice. Sînt însă particularități care nu se pot reduce la o componentă a vieții psihice. Dacă un tînăr e serios, înseamnă că el este atent, gîndește temeinic, are sentimente profunde și durabile, duce la bun sfîrșit, datorită voinței sale puternice, sarcinile încredințate sau propriile hotărîri.

Constatăm deci existența unor *particularități* sau *însușiri*. Despre aceste însușiri n-am mai spus că sînt ale memoriei, gândirii sau voinței ; după cum ați văzut mai sus, am spus că sînt ale tînărului, ale unui OM. Și aceasta pentru că însușirile sînt *sintetice, stabile*, se exprimă în conduită și îl *caracterizează în întregime pe om, ca membru al societății.*

Omul privit ca membru al societății, întrucît este ființă conștientă și la parte la viața socială, este o personalitate.

Personalitatea este studiată din diferite puncte de vedere, de diferite științe: istorie, sociologie, antropologie, drept, etică, pedagogie. Personalitatea este în centrul preocupărilor tuturor artelor: literatură, muzică, pictură, sculptură. *Psihologia studiază particularitățile psihice ale personalității.* Ne interesează să aflăm în ce constau aceste particularități sau însușiri psihice, care este originea lor, cum se formează, ce însemnătate au în viața omului, cum se manifestă în conduită, în ce măsură răspund cerințelor societății.

Determinarea social-istorică a personalității. Fiecare personalitate posedă însușiri proprii, un conțur specific care o deosebesc de ceilalți oameni, o individualizează. Dar, personalitatea se formează sub influența societății, în condițiile existenței sociale a omului. Noi știm doar că nimeni nu se naște cu însușiri psihice gata formate, acestea se educă în familie, în școală, în societate. Tocmai de aceea în diferite epoci istorice, oamenii au, în mare, alle însușiri dominante. Deosebirile se vor constata și înăuntrul aceleiași orînduiri sociale după apartenența la una sau alta din clasele sociale: sclav sau stăpîn de sclavi, iobag sau feudal, proletar sau capitalist. Oamenii liberi ai societății socialiste posedă însușiri radical deosebite, prin orientarea, prin conturul, prin îmbinarea lor, față de cei din vechile orînduiri, bazate pe raporturi de exploatare.

Literatura realistă exprimă cu multă putere de pătrundere felul cum se formează personalitatea sub influența condițiilor social-istorice.

Ion, din romanul lui Rebreanu, este fiu de oameni săraci. El este capabil și dornic de muncă, energetic, perseverent, închis în sine, viclean. Setea sa de pămînt este aprigă, îi domină întreaga existență. Este o atitudine caracteristică pentru țăranul transilvănean de la începutul secolului nostru, iubea o fată săracă, dar se căsătorește cu o alta de oameni bogați care-l disprețuiau și pe care el îi ura cu strășnicie. Obține astfel pămînt, dar nu și liniște. Continuă să fie nemulțumit cu soarta sa și, orbil de furie, își îndreaptă răzbușarea împotriva soției, pe care n-o iubea. De unul singur, într-o lume nedreaptă și crudă, Ion, personalitate impulsivă și violentă, poartă pecetea vremurilor pe care le-a trăit.

Ilie Barbu din *Desfășurarea*, de Marin Preda, a avut o copilărie grea. Foarte sărac, a dorit dar n-a reușit să învețe, deși dovedea o sensibilitate și inteligență remarcabilă. Mai tîrziu însă, în condiții sociale noi, reușește să se afirme ca un om deosebit. Devenit membru de partid, Ilie Barbu se orientează cu fermitate spre proiectul de înființare a unei cooperative agricole de producție de care el își leagă toate speranțele. În împrejurările contradictorii din sat, care relevă aspecte concrete ale luptei de clasă în jurul problemei cooperativizării socialiste, Ilie Barbu se afirmă ca o personalitate puternică, fiind perspicace, profund cinstit, combativ, hotărît și pătruns de spirit de sacrificiu.

Omul nu este om în genere, ci om al unei epoci, reprezentant al unei clase sociale, produs al educației, în sensul cel mai larg al cuvântului, produs al șirului de împrejurări concrete în care a trăit. Biografia fiecăruia, seria influențelor la care a fost supus, modul de activitate și de viață se reflectă în formă concentrată în personalitate. De aceea, biografia ne ajută mult în explicarea personalității cuiva.

Așa cum fiecare om are o fizionomie fizică aparte, tot așa el are și o fizionomie psihică aparte, determinată de istoria socială, în linii mari și de istoria propriei vieți, în amănunte.

Condițiile sociale generale, condițiile de clasă sau grup determină apariția unor însușiri generale, de clasă sau de grup, prin care oamenii se aseamănă. Condițiile concrete ale dezvoltării fiecăruia determină apariția unor însușiri distincte care sînt gradate și îmbinate într-un mod individual, propriu numai omului respectiv.

2. TEMPERAMENTUL

a) Tipul de activitate nervoasă superioară. Deși omul se dezvoltă în primul rînd sub influența condițiilor de viață și educație, nu se poate totuși afirma că ereditatea nu își are rolul său. Omul se naște cu anumite particularități anatomofiziologice. Pentru problemele care ne interesează pe noi, desigur cele mai însemnate sînt particularitățile fiziologice ale sistemului nervos central, și anume: *forța, mobilitatea, echilibrul* proceselor nervoase fundamentale.

Pentru a funcționa, sistemul nervos trebuie să dispună de o anumită energie. Activitatea nervoasă presupune dezagregarea unor substanțe stocate înăuntrul neuronului. Cînd aceste substanțe se epuizează, în neuron se produce inhibiția de protecție, care permite restabilirea lui prin înmagazinarea de substanțe funcționale. Solicitățile maxime și bruște adresate sistemului nervos, sunetele sau lumina puternică duc la o epuizare rapidă a celulelor nervoase, care, atingînd plafonul lor funcțional, încetează să mai fie active. La unele persoane, rezistența la solicitările de toate felurile este mare, deci sistemul nervos este *puternic*. La altele, înțilnim o situație inversă, rezistența este mică, deci sistemul nervos este *slab*. În aceste cazuri e vorba de *forța* proceselor nervoase fundamentale.

Forța procesului de excitație poate fi mai mare decît forța procesului de inhibiție (cele două procese nervoase echilibrîndu-se cu greu) și invers. De aici, calificarea de sistem nervos *neechilibrat*. Atunci cînd forțele celor

două procese nervoase opuse, fiind apropiate, se cumpănesc cu ușurință, sistemul nervos este apreciat ca *echilibrat*.

Mobilitatea activității nervoase se apreciază după viteza cu care procesele nervoase sînt declanșate, se răspîndesc și trec unul în altul, după viteza cu care se restructurează legăturile temporare. Dacă acestea se desfășoară repede vorbim de mobilitatea proceselor nervoase. Dimpotrivă, desfășurarea lentă a proceselor nervoase este calificată ca *inerție*.

În activitatea nervoasă superioară, *forța, echilibrul și mobilitatea* apar în unitate, în strînsă legătură una cu alta, alcătuiind complexe de însușiri.

Pavlov a constatat existența următoarelor complexe sau tipuri fundamentale de activitate nervoasă superioară :

puternic, neechilibrat-excitabil,
puternic, echilibrat-mobil,
puternic, echilibrat-inert,
slab.

Această clasificare în patru tipuri este în bună măsură aproximativă. Sînt doar diverse grade de forță nervoasă și împărțirea tranșantă în slab și puternic este relativă. Tot așa, gradele de echilibrare sau de mobilitate pot fi foarte variate și nu se prezintă doar la două niveluri. Apoi, tipul excitabil nu este caracterizat din punctul de vedere al mobilității și desigur aici se pot descoperi diverse variante, după cum în categoria tipului slab se vor găsi multe deosebiri după echilibru și mobilitate. Prin urmare, se poate presupune că tipurile de activitate nervoasă sînt mult mai numeroase.

Însușirile de tip au o mare stabilitate. Ele nu pot fi schimbate cu ușurință.

Adaptarea la condițiile vieții sociale, formarea personalității nici nu necesită, ca fapt esențial, o schimbare într-o direcție sau alta a tipului de activitate nervoasă superioară. Direcția în care se dezvoltă personalitatea nu este însă determinată de tip.

Adaptarea omului la ambianță se efectuează prin mecanismul reflexelor condiționate. Reflexele se organizează în sisteme, legînd pe om de realitate într-un anumit mod. Însușirile de tip nu influențează calitatea și conținutul activității reflexe. *Pentru formarea personalității este important gradul de complexitate și sistematizare al activității reflexe, conținutul și semnificația acesteia, felul cum prin activitatea reflexă funcțiile analitico-sintetice ale creierului sînt antrenate, perfecționate și organizate.* Astfel, prin structurări și restructurări de reflexe se ajunge ca un om să fie orientat asupra vieții sociale, să fie cinstit sau nu, să-și fixeze scopuri, să fie competent pentru o activitate, să fie capabil. Toate acestea nu

rezultă din tip ci presupun o anumită „utilizare“ a însuşirilor de tip în raport cu cerinţele impuse de societate.

Cu un cuvânt, *tipul nu predetermină şi nu condiţionează valoarea personalităţii, realizarea acesteia într-o formă superioară.*

b) **Noţiunea de temperament.** Ceea ce ne reţine atenţia în primul rând atunci când observăm conduita cuiva sînt aspectele dinamice. Abia am cunoscut o persoană şi nu ne dăm încă seama ce fel de om este: dacă este capabil în profesiunea sa, dacă este sincer sau viclean, egoist sau generos. Îi observăm însă mişcările, reacţiile afective, vorbirea. Un alt om va fi domol, tacticos, imperturbabil, cu răspunsuri întîrziate şi vorbirea rară. Altul — iute, neliniştit, dă răspunsuri prompte şi va vorbi cu repeziune. Sînt persoane extrem de energice, cu mişcări bruşte, gata oricînd să-şi iasă din fire, să „explodeze“ şi care vorbesc „repezit“, „în salvă“, dar fac pauze mari. În sfîrşit, vom întîlni persoane cu o conduită care dovedeşte un deficit de energie, sînt oarecum „astenice“, deseori timide, foarte sensibile la cele ce se petrec în jur, evită manifestările zgomotoase şi violente, vorbesc de regulă încet, rar, „fără vlagă“.

Pe baza unor astfel de date ne putem forma o primă impresie despre temperamentul persoanei pe care o observăm.

În vorbirea de toate zilele întîlnim deseori astfel de aprecieri despre oameni: că au temperamente „forte“, temperamente năvalnice, egale sau inegale, inerte, delicate etc. Există însă o clasificare mai precisă a temperamentelor, care dăinuieşte încă din antichitate şi aceasta datorită lui Hipocrat. Sînt temperamentele: *coleric, sanguinic, flegmatic şi melancolic*. Termenii aceştia sînt folosiţi şi astăzi pentru a desemna temperamentele.

Deoarece organul prin care se reglează raporturile cu ambianţa şi se coordonează activitatea întregului organism este creierul, cauza deosebirilor în dinamica vieţii psihice şi a conduitei trebuie căutată în particularităţile morfologico-funcţionale ale creierului.

Ficcărui tip de activitate nervoasă superioară îi corespunde un fel de temperament (I. P. Pavlov). Tipul puternic-neechilibrat-excitabil stă la baza *temperamentului coleric*; tipul puternic-echilibrat-mobil corespunde *temperamentului sanguin*; tipul puternic-echilibrat-inert se exprimă în *temperamentul flegmatic*; tipul slab se leagă de *temperamentul melancolic*. Altfel spus, fiecare din tipurile de activitate nervoasă superioară se exprimă, se manifestă, în activitatea psihică şi în conduită, ca tip de temperament.

c) **Influenţa însuşirilor de tip asupra activităţii psihice şi asupra conduitei.** Viteza (exprimată în fracţiuni de secundă) cu care apare o percepţie este dependentă de gradul de *mobilitate a sistemului nervos* şi

reprezintă deci o manifestare temperamentală. La fel și ritmul proceselor de memorie, imaginație, gândire, afectivitate și voință.

Sînt unii școlari care vorbesc și citesc repede, se „grăbesc” în rezolvarea problemelor de aritmetică, memorează cu repeziciune cunoștințele, se atașează și leagă prietenii cu noi cunoștințe în intervale reduse de timp, se hotărăsc fără îndelungate ezitări să facă ceva și apoi acționează neîntirziat. Sînt efecte ale mobilității nervoase. Alți școlari prezintă însușiri inverse: ei acționează mai lent în virtutea inerției proceselor nervoase. Desigur există și o categorie intermediară. Mobilitatea înaltă facilitează și concentrarea atenției. Dacă unui sanguinic i se cere să întrerupă o acțiune și imediat să facă altceva, el va reuși să-și mute mai rapid atenția de la un domeniu la altul decît un flegmatic. Această facilă deplasare a atenției, proprie celor cu mare mobilitate nervoasă, se poate transforma și într-un defect: instabilitatea atenției, continua ei oscilare între fapte diverse.

Neechilibrarea proceselor nervoase se exprimă într-o desfășurare inegală a activității psihice și a conduitei. Colericul, ori lucrează cu o intensitate excesivă, risipindu-și parte din energie, ori obosit, va rămîne inactiv; cînd are stări emotive puternice, tonice, exuberante, cînd intră în depresiune ș.a.m.d. *Echilibrul proceselor nervoase* se exprimă într-un ritm relativ egal, uniform, al vieții psihice și al conduitei. Nu mai întîlnim oscilații frecvente între încordare maximă și relaxare, între mobilizări emoționale excesive și depresiune. Sanguinicul și flegmaticul dovedesc mai multă continuitate în comportarea lor, sînt egali.

Forța activității nervoase este ceva mai greu de constatat dacă ne limităm la observații fragmentare. Atît la tipul puternic cît și la cel slab, mai mult sau mai puțin, — în prim plan apar efectele de mobilitate și echilibrare. Gradul de rezistență a sistemului nervos va fi probat mai clar în încercări grele care presupun o mare solicitare. În situații amenințătoare, cel care are un sistem nervos slab „se pierde”, rămîne încrîmîșat, pe cînd reprezentantul tipului puternic se înverșunează, intervine energic.

La copii, dovezile forței sistemului nervos se pot obține mai ușor. Dacă sîrighi la un copil de 6—7 ani, acesta — în cazul în care ține de tipul slab — se va inhiba, își va pierde graiul, parcă neînțelegînd nimic; în cazul în care ține de un tip puternic nu „se va pierde cu firea”, te va privi calm sau încordat, gata să se dezvinovățească, să se explice.

Desigur, nu totul depinde de temperament, *actele fiecăruia sînt supuse controlului conștient*: omul își poate stăpîni, reține pornirile temperamentale, după cum poate și să se mobilizeze, demonstrînd mai multă energie și mobilitate decît în cazul unor manifestări temperamentale spontane. Așa se face că un frezor, care după firea lui este un flegmatic, în

lucrul său va dezvolta o surprinzătoare viteză. După ce încetează lucrul însă, se va comporta ca un om cu procese nervoase inerte. Prin activitatea reflexă a scoarței, prin antrenamente speciale, tipul poate fi „compensat” și „mascat”. Totuși observațiile făcute asupra oamenilor ne permit să ne formăm imagini tipice asupra manifestărilor fiecărui temperament.

d) **Manifestările specifice fiecărui temperament.** *Colericul* este neliniștit, impetuos, uneori impulsiv, își iese repede din fire, este înclinat spre „explozii” afective, are sentimente puternice și durabile, dar este inegal în manifestări, se lasă ușor cuprins de stări de alarmă sau furie, își risipește neeconomico energia și, de aceea, periodic este cuprins de stări de oboseală și indispoziție, dar își revine repede, trecând la supraexcitare. În absența unei educații eficiente, colericul va ajunge un om care se stăpânește cu greu, irascibil și nerăbdător.

Sanguinicul este vioi, mobil, cu o mare capacitate de adaptare la orice împrejurări, aproape întotdeauna bine dispus, stabilește cu ușurință contacte cu alte persoane, dar nu este înclinat spre sentimente puternice și stabile; în ciuda exuberanței și activismului său continuu, este totuși un om care se poate stăpâni cu ușurință, dacă este educat în acest sens.

Flegmaticul este de un calm aproape imperturbabil, nu are reacții emoționale vii și rapide, pare deseori indiferent, se impresionează mai greu, dar este înclinat spre sentimente și obișnuințe foarte stabile, în activitatea lui se concentrează puternic și nu este distras cu ușurință.

Melancolicul se caracterizează printr-un tonus slab al conduitei. De aceea nu-și manifestă intens reacțiile afective și este înclinat spre interiorizare. Nu are mare rezistență la stările de încordare și suprasolicitare. În schimb, este capabil de acțiuni analitice, de mare finețe și care necesită multă răbdare și grijă pentru detalii.

În limbajul curent, spunând despre cineva că este melancolic, avem în vedere faptul că este înclinat spre melancolie, este nesociabil, trist, deprimat, pesimist. Dar înclinația spre melancolie este mai degrabă o trăsătură de caracter decît una de temperament. Concepțiile morbide, individualiste, pot să arunce pradă melancoliei pe oamenii care aparțin unor tipuri foarte puternice. Concepția noastră științifică leagă pe oameni între ei prin relații pătrunse de umanism și deschide perspective care generează optimismul. Și atunci, întîlnim persoane care, după datele examenelor de laborator, aparțin tipului slab, dar nu se caracterizează nicicum prin melancolie, lipsă de încredere în forțele proprii, pesimism. Dimpotrivă, sînt oameni deschiși, capabili de acțiune, increzătorii în viitor. Este adevărat însă că acești reprezentanți ai temperamentului „melancolic”, fără atitudini melancolice, au totuși unele însușiri distinctive: sînt foarte sensibili și, deși nu se exteriorizează, au emoții intense și prelungite.

e) Temperamentul și formarea personalității. *Trebuie să reținem din capul locului faptul că fiecare din temperamente permite cea mai înaltă și variată dezvoltare a personalității.*

Printre elevii fruntași, — după cum o dovedesc cercetările — se găsesc reprezentanți ai fiecăruia dintre cele patru temperamente.

Același tip de activitate nervoasă superioară poate servi ca bază pentru formarea oricăreia din capacitățile și trăsăturile de caracter de valoare. Aceleași capacități și trăsături de caracter valoroase pot fi formate pe baza oricăruia dintre tipuri.

Referindu-se la o serie de cunoscute personalități, de exemplu a marilor creatori de artă și literatură, psihologia a consemnat cu mai multă sau mai puțină precizie, apartenența lor la diferite temperamente: Voltaire, Beethoven, Caragiale, L. Rebreanu au fost considerați colerici; Goethe, Balzac, Enescu, Grigorescu, Coșbuc — sanguinici; Krilov, A. France, M. Sadoveanu au avut trăsături ale temperamentului flegmatic; Gogol, Ceikovski, Eminescu, Vlahuță au aparținut temperamentului melancolic. Marele gânditor al antichității, Aristotel, aparținând temperamentului melancolic, prețuia în mod deosebit acest temperament. Poate Galileo Galilei, despre care s-ar putea spune că era apropiat de melancolic, ar fi fost de aceeași părere. Filozoful I. Kant prefera temperamentele flegmatice, el însuși aparținând acestei categorii.

Inseamnă oare lucrul acesta că în formarea personalității tipul temperamental nu are nici o însemnătate? Desigur că nu. Dacă tipul nu predetermină aptitudinile și caracterul, felul și valoarea lor, aceasta nu înseamnă că în educație nu trebuie să se țină seama de tip. Menționăm faptul că noi niciodată nu educăm temperamentul ca atare, ci educăm aptitudinile și caracterul, prin intermediul acestora influențând indirect și temperamentul. Dar în educarea uneia sau altele dintre aptitudinile sau trăsăturile de caracter ale copilului, altfel trebuie să se lucreze cu un sanguinic decât cu un flegmatic, altfel cu un coleric decât cu un melancolic. De exemplu: la sanguinic se va pune accentul pe formarea unor interese și înclinații stabile, pentru a stabili o direcție în care să persevereze; la flegmatic se va avea grijă îndeosebi de educarea unor interese și înclinații mai variate; la coleric va trebui să se canalizeze energia într-o direcție creatoare, asigurându-se o severă și rațională organizare a activității; la melancolic este necesară o grijă deosebită pentru a stimula energia, pentru a-i comunica încredere în forțele proprii și a-l sprijini continuu cu multă căldură și atenție.

Luarea în considerație a particularităților temperamentale, aplicarea unor măsuri potrivite în vederea valorificării lor optime în formarea caracterului și a aptitudinilor, are o importanță deosebită în educație.

3. APTITUDINILE

a) **Noțiunea de aptitudine.** Pentru desfășurarea cu succes a unei activități sînt necesare anumite însușiri. Astfel, de exemplu, scriitorul are nevoie de un viu spirit de observație, de memorie intuitiv-afectivă, de o puternică imaginație, de un profund simț al limbii ș. a.

Imaginația spațială, posibilitatea de a-și reprezenta intuitiv, cu mare precizie, așezarea lucrurilor în spațiu sau formele și detaliile lor, este una dintre condițiile efectuării activității inginerului proiectant.

Insușirile psihice care constituie condiția îndeplinirii cu succes a anumitor activități se numesc aptitudini.

Aptitudini generale și aptitudini speciale. Unele aptitudini au un caracter mai general, iar altele un caracter special. Aptitudinile generale au o sferă mai largă de aplicare și privesc unele calități de care depinde buna executare a mai multor forme de activități. Astfel sînt: spiritul de observație, trăinicia și precizia deosebită a memoriei, o bună imaginație reproductivă ș.a.

Aptitudinile speciale își găsesc aplicarea numai în unele activități. De exemplu, interpretarea muzicii necesită o bună dezvoltare a auzului muzical; în profesiunile cu caracter tehnic, un rol important revine reprezentărilor precise ale raporturilor spațiale; în arta dansului, simțul ritmului are un rol extrem de important; studiul matematicii e înlesnit de o specializare a gândirii în detașarea abstractă a relațiilor cantitative etc.

Aptitudini simple și aptitudini complexe. Oricît de dezvoltată ar fi o aptitudine, ea nu poate determina singură obținerea unor succese însemnate într-o activitate. Desfășurarea cu succes a unei activități oarecare depinde de un complex de aptitudini. Nu e de ajuns, de exemplu, să ai un auz foarte fin pentru a ajunge un mare compozitor. Pentru aceasta se cer multe alte aptitudini în afara auzului fin și, în primul rînd, se cere o puternică imaginație creatoare, capabilă să oglindească prin imagini muzicale universul perceput de noi auditiv și vizual. Marii muzicieni — Beethoven, Verdi, Enescu — au fost și mari gînditori, care-și exprimau ideile prin limbajul muzicii, prin imagini sonore, sugestive, grandioase.

În realitate, orice activitate reclamă imbinarea specifică a mai multor aptitudini generale și speciale, dezvoltarea unei sinteze complexe și originale a acestora. Reușita în meseria de strungar presupune existența mai multor aptitudini: acuitate vizuală, fină sensibilitate kinestezică, capacitate de reprezentare precisă a raporturilor spațiale

și de apreciere a microdistanțelor, sensibilitate tactilă, imaginație specializată. Muzicianul are nevoie de: fina diferențiere a tonurilor, simțul ritmului, memoria muzicală, auz absolut etc. Jucătorul de șah trebuie să posede o bună distribuție a atenției, o memorie deosebită și o excepțională forță a imaginației, pentru a putea să-și reprezinte, în mai multe variante, mișcărilor următoare.

Fiecare dintre aceste însușiri necesare pentru efectuarea activității reprezintă o *aptitudine simplă*, iar însumarea de aptitudini simple necesare într-o activitate anumită constituie o *aptitudine complexă*, adecvată activității respective. Aptitudinea pentru strungărie, aptitudinea pentru compoziție, aptitudinea pentru jocul de șah, aptitudinea pentru pictură etc. nu sînt altceva decît aptitudini complexe.

b) Noțiunea de talent. *Combinarea specifică — diferită de la o persoană la alta — a aptitudinilor, care asigură posibilitatea desfășurării creatoare și originale a unei anumite activități* (artistice, tehnice, științifice, pedagogice, sportive etc), se numește *talent*.

Față de aptitudine, talentul reprezintă un nivel superior, despre el putîndu-se vorbi numai atunci cînd aptitudinile au ajuns la o dezvoltare deosebită și la o îmbinare fericită, care fac posibilă creația de valori noi și originale

Fig. 28. George Enescu
la vîrsta de 5 ani.

De exemplu, cineva cîntă la vioară: nimeni nu poate contesta faptul că el are aptitudini pentru acest instrument; execuția lui este corectă. La un alt violonist însă, execuția aduce o notă personală, se impune nu numai prin tehnica și precizia interpretării, ci și prin originalitatea ei interpretativă, creatoare. Unul va ajunge un bun violonist într-o orchestră, dar nu mai mult, celălalt se va releva ca un mare solist interpret, ca o personalitate artistică originală.

Se pune întrebarea: în ce constă, totuși, din punct de vedere psihologic, deosebirea dintre aptitudine și talent? Este talentul numai o dezvoltare mai înaltă a uneia sau mai multor aptitudini sau ceva mai mult decît atât?

Ar fi greșit, dacă am considera că la talent se ajunge doar prin

continua solicitare și dezvoltare unilaterală a acelor aptitudini care țin de domeniul în care se manifestă talentul. Pentru că, deși în structura talentului intră aptitudini care ating un grad superior de dezvoltare, nu numai despre acestea este vorba. *Talentul este rodul dezvoltării multilaterale a omului, al fuzionării aptitudinilor sale cu caracterul, al îmbinării originale a unor aptitudini pentru diferite domenii de activitate.*

La marii creatori de artă constatăm existența de aptitudini pentru diferite domenii: *Leonardo da Vinci* a fost pictor, scriitor, medic, inginer; *Gorki*: prozator, dramaturg, poet, filozof, violonist; *Goethe*: poet, dramaturg, romancier, istoric al artelor, om de știință, om de stat etc.; *Eminescu*: poet, ziarist, istoric, filozof, folclorist, matematician; *Caragiale*: dramaturg, prozator, publicist, poet, actor și critic de teatru, poliglot și excelent traducător; *Arghezi*: poet, romancier, dramaturg, ziarist, pamfletar, desenator, om cu o bogată experiență în profesii practice.

Aptitudinile auxiliare, uneori ascunse, îmbogățesc și colorează în mod specific activitatea creatoare. Între aptitudini foarte diferite ca domeniu de aplicare se realizează o comunicare, o fuziune secretă. Paul Valéry spunea: „clasic este acel scriitor care poartă în sine un critic și îl asociază în mod intim activității sale”.

Talentele se pot dezvolta în artă, ca și în domeniul științei, al tehnicii, al muzicii, al muncii productive, al sportului etc. Într-un dozaș diferit, orice activitate presupune existența unora dintre aptitudinile necesare în artă. Matrișerul, forșorul, ajutorul, strungarul, frezorul, ceasornicarul, croitorul, cizmarul sînt într-un fel, sau pot să fie, adevărați artiști.

Pentru ca o activitate susținută de un sistem de aptitudini să fie realizată cu talent, este necesar ca practicarea și desăvîrșirea respectivei activități să devină scop în viață și să determine elaborarea unor aptitudini corespunzătoare, deci o anumită organizare a caracterului. Astfel, aptitudinile fuzionează armonios cu caracterul.

Însăși latura morală a caracterului este foarte importantă pentru realizarea talentului. Artiștii, savanții, inovatorii de talent au fost întotdeauna și oameni ai unor înalte idealuri, oameni „de aptitudine”.

c) **Corelația dintre aptitudini, cunoștințe și deprinderi.** Care este raportul dintre aptitudini și suma cunoștințelor și deprinderilor necesare pentru o activitate? Nu se confundă aptitudinile cu sistemele de cunoștințe și deprinderi? Desigur, nu. După cum am văzut, aptitudinea presupune desfășurarea cu succes a activității la un nivel foarte înalt. Putem avea cunoștințe de muzică și unele deprinderi muzicale și totuși să nu avem aptitudini pentru muzică. Este clar că aptitudinea constă dintr-o serie de însușiri mai profunde și variate decît cele pe care le presupune memorarea de cunoștințe și formarea de deprinderi. Astfel

sînt: calitatea superioară a unor operații ale percepției, imaginației și gândirii creatoare, ale sensibilității afective etc.

Cînd presupunem că cineva are aptitudine pentru șah, noi nu avem în vedere doar faptul că el știe și este deprins să joace șah.

Fără cunoștințe și deprinderi însă nu este posibilă realizarea aptitudinii, după cum aptitudinea nu se reduce la acestea. Aptitudinile fac ca în desfășurarea unei activități să apară performanțe și perspective deosebite. Aceste efecte se obțin printr-o concentrare și organizare specială a întregii activități psihice.

d) **Aptitudinile și premisele lor naturale.** A socoti că aptitudinile ca atare sînt pe de-a-ntregul ereditare este o greșeală, deoarece acestea, ca și celelalte însușiri psihice, apar și se dezvoltă sau nu în timpul vieții, în decursul activității individului, în funcție de condițiile mediului și îndeosebi ale educației.

Baza materială a aptitudinilor (ca și a altor însușiri psihice) o reprezintă activitatea sistemului nervos: anumite particularități anatomofiziologice ale acestuia, ale analizatorilor, precum și însușirile de tip ale activității nervoase superioare, constituie premisele naturale, dispozițiile naturale, înnăscute ale aptitudinilor.

Dar pentru ca aptitudinile să se formeze și să se dezvolte este necesară o activitate intensă, care să pună în valoare aceste premise, să le dezvolte și să permită formarea de noi și complexe posibilități. Aptitudinile, deși depind de dispozițiile naturale, sînt întotdeauna un rezultat al dezvoltării, al exercitării lor într-o anumită activitate. În copilărie, de obicei, înzestrarea, dispozițiile naturale au un caracter general nediferențiat, polivalent, ele putînd constitui puncte de pornire pentru dezvoltarea a numeroase și variate aptitudini. Astfel, mobilitatea nervoasă superioară poate facilita dezvoltarea aptitudinilor în cele mai diferite domenii de activitate: conducerea vehiculelor moderne de mare viteză, lucrul la strung sau freză cu viteze mari, execuția la unele instrumente muzicale, acele ocupații intelectuale care necesită o gândire rapidă, unele activități sportive etc.

Datorită polivalenței dispozițiilor naturale, sensul dezvoltării aptitudinilor nu este dintru început precis determinat. Dispozițiile naturale constituie o forță latentă. Precizarea și diferențierea lor depind de influențele social-educative. *Acceași zestre nativă poate duce la dezvoltarea unor aptitudini și talente diferite, în funcție de condițiile de viață și de educație în care se dezvoltă copilul.*

Manifestarea timpurie a unei aptitudini este semnul distinctiv al dezvoltării ei favorabile. La 5 ani Mozart compune un menuet. La aceeași vîrstă, George Enescu

crează compoziția *Pământ român*. Giotto, Van Dyck și Rafael realizează lucrări de valoare la 8—10 ani, iar Grigorescu la 10—12 ani. Goldoni scrie la 9 ani o comedie, iar Goethe la 8 ani scrie mai multe lucrări literare care depășesc cu mult nivelul obișnuit al vârstei lui.

Desigur, aceste mari personalități n-ar fi ajuns la o asemenea afirmare precoce a aptitudinilor lor fără o educație corespunzătoare. Ei au trebuit mai întâi să învețe, respectiv să cînte, să recunoască notele muzicale, să deseneze, să scrie etc. La ei, datorită unor dispoziții naturale deosebite, acest proces s-a înlăptuit ușor și repede. În alte cazuri însă ar fi putut să treacă neobservat. Mediul familial, activitatea părinților, au contribuit la orientarea procesului de dezvoltare a aptitudinilor acestor copii geniali. Mozart, de pildă, făcea parte dintr-o familie de muzicieni și, desigur, acest fapt a jucat un rol deosebit de important în formarea timpurie a aptitudinilor sale.

Aptitudinile nu se manifestă însă întotdeauna atât de timpurie. Ele pot să apară și mult mai târziu și cu toate acestea să ajungă la o mare dezvoltare. Astfel, Walter Scott a scris primul său roman la vârsta de 34 ani, iar Cervantes (care începuse să scrie de pe la 35 de ani), crează opera sa capitală *Don Quijote* între 58 și 68 de ani. Cezar Petrescu a publicat prima lui carte, volumul de nuvele *Scrisorile unui răzeș*, la 30 de ani.

e) Rolul muncii în dezvoltarea și formarea aptitudinilor. Nu se poate vorbi de înzestrarea, de dispozițiile naturale și nici de aptitudinile cuiva decît în urma rezultatelor unei activități speciale. Aptitudinile nu se formează, nu se dezvoltă și nu se manifestă decît în activitate, în procesul muncii.

O serie de activități profesionale creatoare nu necesită dispoziții naturale neobișnuite. Dacă pentru a deveni cîntăreț de operă este nevoie de o conformație favorabilă a coardelor vocale, pentru a deveni tehnician, medic, inginer, matematician, agronom, pedagog capabil și chiar talentat nu este nevoie decît de condiții fizice normale, obișnuite.

Inclinația deosebită, puternică și statornică pentru o anumită activitate, dragostea pentru această activitate, constituie factori deosebit de importanți pentru dezvoltarea aptitudinilor.

Se știe că marii creatori din diverse domenii de activitate au desfășurat o muncă uriașă. Manuscrisele lui Mihai Eminescu sînt o dovadă grăitoare a muncii titanice depuse de poet, pentru a izbuli să comunice, cu ajutorul cuvîntului, ideile și sentimentele sale. Tone întregi de „mineru verbal” au trebuit să fie înlăturate pentru a putea obține grăuntele prețioase, pentru a găsi „cuvîntul ce exprimă adevărul”. Marii creatori pun o adevărată pasiune în munca lor. Cum am putea astfel înțelege drama lui Luchian care — cu vederea slăbită și cu mîna paralizată — pentru a putea picta, își lega cu sfoară pensula de degetele inerte?

Biografia celui mai mare orator al antichității — Demostene — furnizează una dintre cele mai elocvente dovezi în acest sens. Impresionat de arta oratorilor din vremea lui, Demostene s-a hotărît să-și însușească această artă. După o îndelungată pregătire, sub îndrumarea celor mai buni retori, el a luat cuvîntul în fața mulțimii, dar n-a avut nici un succes, deoarece vocea lui era prea slabă, pronunția defectuoasă,

respirația grea, scurtă, construcția frazelor confuză, gesturile stângace. Pentru a-și întări vocea și a dobândi o respirație mai amplă, Demostene rostea lungi cuvântări pe țărmul mării, în zgomotul valurilor sau urecând pe murele. Pentru a-și corecta defectele pronunției, lua în gură pietricele, străduindu-se, ca și în aceste condiții, să rostească vorbele deslușit. În ciuda lipsei inițiale a unor asemenea aptitudini, Demostene a obținut rezultate care-l așază printre cei mai mari oratori ai tuturor timpurilor.

Lipsa unor aptitudini speciale pentru o activitate nu constituie un obstacol de netrecut pentru un om care se simte chemat prin interesele și înclinațiile sale spre acea activitate.

Pe de altă parte, nu trebuie să credem că aptitudinile deosebite l-ar putea scuti pe om de o muncă perseverentă în domeniul respectiv. Zestrea nativă nu poate înlocui munca. Munca, în schimb, poate suplini unele lipsuri ale aptitudinilor.

f) Condiționarea social-istorică a aptitudinilor și a talentelor. Prin muncă, omul nu numai că produce ceva, dar se și dezvoltă ca om.

Munca însăși este un fenomen supus dezvoltării istorice. Dacă în zorii istoriei omenirii fiecare trebuia să-și făurească aproape singur uneltele de care avea nevoie pentru a dobândi cele necesare traiului, mai târziu, apare, în legătură cu complicarea procesului social al producției, fenomenul de diviziune a muncii. Aptitudinile oamenilor urmează cursul specializării pe care le reclamă producția socială.

Rezultatele la care se ajunge în producție, civilizația și arta unei epoci nu pot fi însă considerate independente de mijloacele pe care le pune la dispoziție epoca, de experiența socială, de tehnica istoricește elaborată și de cerințele sociale.

Este cu totul greșit să se considere că realizarea unei anumite opere de artă se explică doar prin apariția unui om care dispune „de la natură” de calități deosebite, pe care le exprimă în creația sa, independent de societatea în care trăiește. În realitate, oamenii își formează și își valorifică aptitudinile lor sub imperiul cerințelor societății în care trăiesc. „Ca și oricare alt artist, scriu Marx și Engels, Rafael a fost determinat de progresul tehnic pe care l-a realizat arta înaintea lui, de organizarea societății, de diviziunea muncii din localitatea sa și, în sfârșit, de diviziunea muncii în toate țările cu care localitatea sa avea legături. Dezvoltarea talentului unui individ ca Rafael depinde pe de-a-ntregul de cerere, care la rândul ei depinde de diviziunea muncii și de starea culturală a oamenilor decurgând din această diviziune a muncii”.

În orînduirile sociale bazate pe raporturi de exploatare, dezvoltarea aptitudinilor și talentelor în sinul maselor populare este limitată și chiar înăbușită. „Capitalismul — scria Lenin — sugruma, înăbușea, strivea o mulțime de talente din rîndurile muncitorilor și ale țăranilor muncitori. Aceste talente se prăpădeau sub apăsarea lipsurilor, a mizeriei, a batjocoririi personalității omenești”.

Condițiile sociale potrivnice din trecut au făcut ca nenumărate talente ale poporului nostru, din diferite domenii, să rămînă necunoscute și doar puține să răzbată la lumină. Marea cîntăreață română Hariclea Darcleă întrebata, în anul 1908, de către redactorul unui ziar din Santiago, de

unde are voca aceea minunată, răspunde: „În țara mea de la Dunăre sînt multe mii de voci tot atît de limpezi și puternice despre care nimeni nu știe nimic. În alte condiții de viață, ele ar face înconjurul lumii și ar aduce nenumărați lauri poporului meu“.

România socialistă a creat aceste „alte condiții de viață“ care au făcut posibilă dezvoltarea a nenumărate talente ce i-au dus faima pe toate meridianele globului.

Problema dezvoltării aptitudinilor și talentelor a devenit în țara noastră o problemă de mare importanță socială. Descoperirea și valorificarea pe deplin a acestora va asigura, în comunism, însăși aplicarea principiului: „de la fiecare după capacități, fiecăruia după nevoi“.

În această perioadă, de desăvîrșire a construcției socialismului, asistăm la o impresionantă desfășurare a forțelor creatoare ale poporului nostru. Este suficient să ne gândim la întrecerea socialistă, la rezolvarea de către muncitorii și tehnicienii noștri a unor sarcini tehnice, despre care în trecut nu putea fi vorba, la realizările științei, culturii și artei românești, pentru a ne da seama de faptul că trăim o perioadă de înflorire a talentelor, despre care vorbea Lenin.

Pentru tineret, dezvoltarea aptitudinilor este o problemă de mare importanță practică. Fiecare tînăr trebuie să-și examineze critic posibilitățile și să se orienteze spre acele profesii în care poate să-și aplice cel mai bine și să-și perfecționeze aptitudinile.

Tineretul din România socialistă dispune de toate condițiile pentru dezvoltarea sa spirituală. În raportul la cel de-al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al C.C. al P.C.R., spunea; „Socialismul a deschis tineretului nostru perspectivele afirmării elanului și entuziasmului său, i-a creat condiții optime de dezvoltare multilaterală“.

4. CARACTERUL

a) **Noțiunea de caracter.** În viața de toate zilele, un om sau altul este apreciat frecvent ca fiind: cinstit, integru, bun tovarăș, prietenos, sincer, harnic, modest, cu spirit critic, cu inițiativă etc., sau, în alte cazuri, ca avînd însușiri contrare acestora. Toate trăsăturile psihice de acest fel

se exprimă în conduită, în faptele omului. Numai după felul cum se poartă în diverse împrejurări, ne putem da seama dacă cineva este harnic sau nu, sincer sau nu, dacă e modest sau îngîmfat ș.a.m.d.

În astfel de situații spunem că am aflat ce este *caracteristic* pentru omul pe care-l studiem, care sînt însușirile lui stabile. Cu alte cuvinte, am aflat *ce fel de om este*, care este *caracterul* său.

Caracterul cuprinde totalitatea însușirilor psihice stabile ale omului, privit ca membru al societății, însușiri exprimate în conduită și avînd o semnificație morală.

La baza trăsăturilor de caracter stau sisteme generalizate de legături temporare, sisteme care îndeplinesc un rol dominant în activitatea nervoasă superioară și totodată în dirijarea conduitei. În activitatea nervoasă superioară aceste sisteme reflexe foarte generale îndeplinesc rolul unor „puncte de reper”, în raport cu care se direcționează orice act nou.

Sistemele de reflexe prin care se dirijează raporturile cu lumea socială trebuie să fie bine consolidate, să intre cu multă ușurință în acțiune. În sensul acesta noi vorbim despre deprinderile de disciplină, despre deprinderile de conduită civilizată, despre *deprinderile morale* în genere.

În componența caracterului intră, pe lângă aceste deprinderi, *noțiunile, ideile morale și sentimentele morale*. Manifestările de caracter presupun, totdeauna o orientare conștientă. În situații complexe, omul trebuie să facă unele aprecieri, să raționeze asupra a ceea ce este bine sau rău și să acționeze în raport cu normele și principiile morale care îi sînt proprii, care s-au fixat devenind convingeri. Însușirile, particularitățile sau trăsăturile de caracter au, după cum se vede, o structură foarte complexă și *sintetică*.

Condițiile obiective ale vieții sociale îi impun copilului, încă de la primii săi pași, anumite raporturi cu lumea. Copilului i se cere să salute pe cei din jur, să mulțumească pentru sprijinul ce i se acordă, să facă anumite servicii altora, să-și îndeplinească cu atenție îndatoririle școlare, să urmeze exemplele bune etc. Cu timpul, raporturile impuse dinafară sînt „interiorizate”, ele devin necesități proprii. Copilul va simți nevoia să salute, să ajute pe colegi, să studieze, să aprecieze critic faptele altora și pe ale sale, să se străduiască el însuși să se comporte corect. *Astfel, se constituie modalitățile active ale omului de raportare la realitate și la sine însuși.*

Aci sînt incluse *trebuințele superioare, interesele, inclinațiile, idealurile, principiile și normele morale, scopurile de viață, convingerile etc.* În caracter este angajată și voința, dar nu voința în general, ci „*voința moralicește organizată*”, adică voința pusă în slujba idealurilor, princi-

piilor, scopurilor și convingerilor omului respectiv. Față de diverse împrejurări ale vieții, omul adoptă atitudini, poziții active și totodată mijloace de acțiune voluntară.

Cu acestea ajungem la *înțelegerea caracterului ca un sistem complex și stabil de atitudini față de realitate, față de sine însuși.*

Caracterul se formează în cursul vieții, reproducând în sine relațiile sociale ale personalității respective, locul pe care ea îl ocupă în societate. Împrejurările concrete de viață în care a trăit, activitatea pe care a desfășurat-o, ideile ce au călăuzit-o și influențat-o.

Societatea burgheză, bazându-se pe proprietatea privată, pe exploatare și goană după profituri, proclamă primatul interesului personal, al individualismului, ceea ce mutilează moralicește pe om. Într-un astfel de profil moral se înscriu egoismul, corupția, încălcarea demnității omenești, fățărnicia.

În literatură asemenea caractere tipice sînt reflectate prin diverse personaje: Harpagon, Hași-Tudose, Mara înfățișează zgîrcenia și lăcomia, Tartuffe — ipocrizia, Cațavencu — demagogia, arivismul, lipsa de scrupule, Tânase Scatiu, moșier îmburghezit, stăpînit de setea nepotolită de avere, — violența și cruzimea, industriașul Bucșan (din *Ultima oră* a lui M. Sebastian) va înfățișa, în alte condiții, mentalitatea că totul, inclusiv demnitatea umană, se poate cumpăra.

Dar în sinul orînduirii capitaliste se ridică proletariatul revoluționar. Prin condițiile lor de existență, trăind în colective largi de muncă, în uzine și fabrici, proletarii își dezvoltă calități morale înaintate, opuse celor pe care le-am enumerat mai sus.

Triumful socialismului în țara noastră a dus la formarea pe scară de masă a caracterelor de tip comunist. În raportul la cel de-al IX-lea Congres al Partidului Comunist Român tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al C.C. al P.C.R., arată: „Ca urmare a transformărilor care au avut loc în viața materială a societății, precum și a muncii ideologice și politico-educative desfășurate de partid, s-au produs mari schimbări în profilul spiritual al oamenilor muncii. Ideile socialismului științific au pătruns adînc în conștiința maselor; obiectivele politicii partidului sînt pe deplin împărtășite de întregul popor, care muncește cu elan și convingere pentru împlinirea lor. Devotamentul față de cauza socialismului, avîntul în muncă, energia și abnegația în îndeplinirea sarcinilor, înaltul spirit de răspundere față de îndatoririle sociale, activa participare la rezolvarea problemelor obștești, frăția indestructibilă dintre oamenii muncii de diferite naționalități au devenit trăsături caracteristice ale constructorilor societății noastre socialiste“.

b) **Structura caracterului.** Trăsăturile de caracter nu se prezintă izolat, ci sînt strîns legate între ele și în multe cazuri depind una de alta. De exemplu, o astfel de trăsătură, cum este spiritul autocritic se bazează pe dezvoltarea altor trăsături, cum sînt: orientarea după principii superioare comuniste, exigența față de sine, încrederea în colectiv, capacitatea

de autocontrol, hotărîrea, perseverența. Trăsăturile se subordonează unele altora fiind legate într-un sistem.

Se poate vorbi despre o *structură a caracterului*, care se exprimă în împletirea sistematică și ierarhizată a însușirilor psihice stabile ale personalității, în acele trăsături care reflectă atitudinea față de principalele aspecte ale vieții sociale și sînt deosebit de semnificative pentru omul societății socialiste.

Acestea sînt : trăsături care exprimă atitudinea față de societate, față de oameni, față de muncă și față de sine însuși ; trăsăturile voluntare de caracter ; particularitățile de ansamblu ale caracterului.

Trăsăturile de caracter care exprimă atitudinea față de societate. Principalele năzuințe și idealuri ale omului nou sînt năzuințele și idealurile de fericire a poporului. În socialism se întărește tot mai mult unitatea moral-politică a poporului în jurul partidului marxist-leninist al clasei muncitoare. Pe această bază se dezvoltă patriotismul socialist.

Patriotismul socialist este un sentiment moral superior care cuprinde dragostea față de patria socialistă, dragostea și devotamentul față de încercatul și înțeleptul nostru patriid, față de poporul nostru talentat. A fi patriot înseamnă a fi legat prin toată ființa ta de pămîntul Patriei, de limba și cultura poporului, de realizările regimului nostru. A fi patriot înseamnă a avea conștiința apartenenței la istoria poporului din care faci parte, a fi legat de trecutul de luptă împotriva suferinței, a nedreptății ; înseamnă a fi conștient că viața ta nu are sens dacă nu este consacrată țelurilor luminoase ale patriei socialiste.

Patriotismul nostru este indestructibil legat de munca și lupta de fiecare clipă pentru ridicarea și înflorirea patriei, de lupta pentru desăvîrșirea construcției socialiste. *Patriotismul socialist înseamnă raportarea tuturor actelor noastre la interesul general al patriei, înseamnă preocupare continuă și efort neprecupețit pentru a contribui prin tot ceea ce facem la ridicarea patriei socialiste.* În aceasta se exprimă *latura creatoare, constructivă a patriotismului socialist.*

În munca de zi cu zi, pe băncile școlii, în uzine, pe ogoare, în instituții, se manifestă în mod concret patriotismul. Dovezi ale patriotismului sînt : grija pentru calitatea muncii noastre, pasiune pentru însușirea și aplicarea științei, pentru promovarea tehnicii noi. Partidul nostru ne învață că făurirea noii societăți este opera istorică a poporului, rodul activității lui creatoare, al eforturilor și muncii sale.

Patriotismul socialist presupune apărarea libertăților și drepturilor poporului pînă la sacrificiu personal, presupune ura neîmpăcată împotriva tuturor dușmanilor care ar atenta la libertățile poporului. Gheorghe

Gheorghiu-Dej arăta că, după ce proletariatul a luat în mîinile sale puterea politică și a proclamat Republica Populară Română, dragostea de patrie a oamenilor muncii a dobîndit un sens mai profund și un conținut mai bogat, că interesele naționale, adică interesele maselor muncitoare, se împletesc cu interesele mișcării revoluționare internaționale, patriotismul socialist devenind în țara noastră un izvor de mari înfăptuiri, o forță motrică a dezvoltării sociale. Punîndu-și viața și întreaga energie în slujba partidului, a clasei muncitoare, a poporului nostru, Gheorghe Gheorghiu-Dej ne-a dat un strălucit exemplu de patriotism. Să învățăm mereu urmînd exemplul comuniștilor.

Patriotismul socialist are semnificația unei componente esențiale a personalității, a unei trăsături centrale de caracter a omului de tip nou.

Orînduirea noastră se întemeiază pe proprietatea socialistă asupra mijloacelor de producție și asupra bogățiilor țării. Acest fapt implică o atitudine de *apărare, respect și grijă față de proprietatea obștească*.

La membrii societății socialiste se dezvoltă *colectivismul*, ca o trăsătură deosebit de însemnată pentru definirea caracterului comunist, spre deosebire de individualism, care este generat de orînduirile bazate pe proprietatea privată. Acționînd împreună pe linia aceluiași scopuri comuniste, oamenii se organizează în colective puternice. Omul format în spiritul colectivismului este pătruns de respect față de colectiv, este devotat scopurilor colectivului, se bucură de succesele colectivului ca de propriile lui succese; este impresionat de insuccesele colectivului ca de propriile lui insuccese; nu se opune colectivului prin cerințe și interese personale, ci, din contra, și le subordonează obiectivelor superioare ale colectivului, ajută pe ceilalți membri ai colectivului și primește ajutorul tovarășilor săi. În colectiv omul își sporește forțele creatoare; el devine disciplinat și învață să se orienteze după scopuri înalte. Indiferența față de problemele colectivului, față de alți oameni, limitarea la propriile interese egoiste, sînt manifestări de individualism cu totul incompatibile cu personalitatea omului de tip nou.

Deosebit de importante sînt *trăsăturile de caracter care exprimă atitudinea față de oameni*. În strînsă legătură cu colectivismul se dezvoltă *atitudinea umanistă de dragoste, respect și grijă față de oameni*. În societatea socialistă totul este subordonat scopului creării unor condiții de viață mai bune pentru om. Omul este mai presus de orice, el este în centrul tuturor preocupărilor. Atitudinea umanistă implică apropierea față de om, grija pentru nevoile și greutățile lui, tratarea lui atentă, cu căldură sufletească și dragoste exigentă.

O expresie a umanismului socialist este *exigența față de oameni*. Atitudinea de toleranță, liberalism, de acoperire a greșelilor nu are nimic comun cu umanismul. A face abstracție de faptul că omul este membru al societății, că are anumite responsabilități, înseamnă a reduce atitudinea față de el la un sentimentalism mic-burghez, la o comodă toleranță, înseamnă a nu-i iubi în fond pe oameni (pe oameni în general și pe cel în cauză în special). Atitudinea exigentă ajută pe prieteni, pe tovarăși să se dezvolte, să se perfecționeze. Pentru că exigența presupune aprecierea celui cărui ne adresăm, încrederea în posibilitățile lui de a se perfecționa. În acest sens o deosebită importanță o are *atitudinea critică* față de tovarăși. Critica principială, constructivă trebuie să meargă la descoperirea cauzelor și semnificației greșelilor și să arate care sînt căile de îndreptare.

Sinceritatea comunistă este o altă latură a atitudinii noi față de oameni. A fi sincer înseamnă a exprima deschis și principial părerile pe care le ai despre activitatea colectivă, despre tovarăși, despre tine însuși. A fi sincer înseamnă a trata pe oameni în mod deschis, fără ascunzături, fără fățărnicie.

Trăsăturile de caracter care exprimă atitudinea față de muncă intră, de asemenea, în structura caracterului. Atitudinea comunistă față de muncă înseamnă, înainte de toate, *înțelegerea scopului și semnificației sociale a muncii, dragostea față de muncă, trebuința profundă de a munci*. Atitudinea comunistă față de muncă înseamnă, de asemenea, interes față de activitatea productivă și creatoare, năzuința de a înlătura cu energie orice piedici, de a-ți ridica măiestria profesională.

Nu putem separa calitățile manifestate de un om în muncă, de semnificația socială pe care el o acordă în mod conștient muncii sale.

O altă trăsătură de caracter, care se referă la muncă este *hărnicia*. În societatea noastră se acordă o înaltă apreciere hărniciei care exprimă o reală dragoste de muncă și este pusă în slujba intereselor colective, este indisolubil legată de utilitatea muncii pentru societate.

Muncitorii, țărani cooperatori, intelectualii privesc munca lor ca o parte din lupta generală pentru socialism. În acest fel se și formează trăsăturile de caracter, care duc la o desfășurare optimă, entuziastă a muncii. Trîndăvia are, în acest sens, semnificația lipsei de răspundere față de societate. Conștiința semnificației sociale a muncii, în orice formă s-ar efectua ea, exclude prejudecata despre profesiuni „de elită” și profesiuni „de rînd”. Orice muncă este utilă societății. Important este nu domeniul în care muncești, ci *felul* cum muncești, dacă îți folosești în cele mai bune condiții posibilitățile, dacă te străduiești să muncești cît mai bine. Și învățătura este o formă de muncă foarte importantă. Învățătura este, în condițiile noastre, mult mai mult decît o cale spre profesiune, este un fenomen general care exprimă grija pentru a face

să crească contribuția fiecăruia la rezolvarea unor sarcini sociale. Toți oamenii muncii învață. Învățăm în școli pentru a munci în producție mai bine, pentru a ușura și munca altora cu ajutorul tehnicii, științei și culturii.

Munca devine, cu timpul, o trebuință lăuntrică. Omul nu poate trăi fără a munci. Atunci cînd munca devine o trebuință se dezvoltă și *conștiinciozitatea*, adică atitudinea de grijă și maximă concentrare pentru o cît mai bună calitate a muncii, alegîndu-se, în acest scop, procedeele cele mai potrivite. În strînsă legătură cu aceasta se formează atitudinea de disciplină, ordine și seriozitate în muncă.

Trăsăturile de caracter care exprimă atitudinea față de sine însuși au un rol important. În cursul vieții noastre, noi dobîndim conștiința de sine, înțelegem propriile noastre rosturi în societate.

În societatea socialistă, oamenii sînt educați în spiritul respectului față de popor, ei capătă conștiința că nu sînt decît o părțică din marele colectiv al oamenilor muncii și că toate puterile lor trebuie să le dedice slujirii conștiincioase a patriei socialiste. Ingîmfarea, atitudinea disprețuitoare față de oameni sînt străine profilului moral al omului nou.

O neprețuită calitate a caracterului comunist este *modestia*. Modestia comunistă nu are nimic comun cu subaprecierea fățarnică a propriei persoane sau cu timiditatea și lipsa de demnitate.

Modestia comunistă izvorăște din devotamentul față de interesele generale, față de colectiv. Omul modest înțelege că forța constă în unitatea colectivului și de aceea nu caută să se suprapună colectivului. Un alt fapt care explică modestia comunistă este respectul față de ceilalți oameni, preocuparea de a nu-i jigni prin aprecieri pripite.

Omul modest este firesc în manifestările sale, nu cultivă gesturi artificiale, fraze „prețioase”, nu caută cu orice preț să atragă atenția asupra sa. Modestia comunistă este modestia simplă a luptătorului. Modestia nu numai că nu-l împiedică să desfășoare în lupta sa o mare energie, dar îl angajează pe linia nobilă a servirii pînă la sacrificiu a înaltelor idealuri sociale.

Modestia ne permite să ne dezvoltăm și alte importante trăsături de caracter, și anume exigența față de noi înșine și simțul autocritic. *Exigența față de sine și autocritica* exprimă preocuparea sinceră pentru a da societății din ce în ce mai mult, examinînd și îmbunătățind propria conduită și activitate conform cerințelor generale.

Trebuie să ne propunem totdeauna scopuri care să ne mobilizeze forțele la maximum, să tindem mereu spre perfecționare, să ne dezvăluim cu curaj greșelile mergînd fără șovăire la rădăcina lor și să le înlăturăm, dovedind aceasta prin fapte și nu prin vorbe. Autocritica nu este doar o

manifestare de moment, o acțiune ce se execută numai atunci cînd ne-o cere cineva. Prin educație și autoeducație se formează spiritul autocritic, ca o trăsătură stabilă de caracter, care face ca noi să ne controlăm singuri în fiecare moment și să ne apreciem critic faptele. Autoliniștirea, mulțumirea de sine înseamnă atitudine refractară față de progresul moral al propriei persoane.

Omul nou, animat de scopuri superioare, membru al unei societăți înaintate, este mîndru de succesele și realizările țării sale, ale colectivului său de muncă; el are conștiința că ia parte la o operă nobilă, de mare însemnătate, și de aceea capătă conștiința realei valori a personalității sale, își dezvoltă *sentimentul demnității personale*. Este inutil să insistăm asupra faptului că demnitatea în acest sens exclude trufia, orgoliul, fiind strîns legată de modestie; acest sentiment nu permite omului să se înjosească prin preocupări meschine de autolăudare, de rupere de colectiv.

Trăsăturile voluntare de caracter. Ne vom referi mai jos numai la cele mai importante trăsături voluntare de caracter.

Consecvența în urmărirea și realizarea scopurilor este proprie unui caracter activ, energetic și organizat.

Despre oamenii care posedă capacitatea de a fi consecvenți în urmărirea scopurilor pe care și le propun se spune că sînt oameni care „știu ce vor”. Această consecvență în orientarea voluntară nu se poate însă realiza pe terenul unor obiective trecătoare și de însemnătate particulară. Este necesară, în primul rînd, o organizare ierarhică a scopurilor, fixarea unor scopuri centrale de viață și raportarea tuturor celorlalte la acestea.

Fiind întrebat ce prețuiește mai mult în viață, Marx a răspuns: „Unitatea scopului”. Fixarea unui scop unic dă conținut vieții. Pentru noi, scopul central este participarea activă și intensă la făurirea lumii noi. În raport cu acest scop se determină și celelalte, legate de condițiile noastre proprii de viață, de împrejurările cu care ne întîlnim.

Hotărîrea este o altă trăsătură voluntară de caracter. Este deosebit de important să adoptăm la timp hotărîrile și să le îndeplinim energetic. Oamenii care au țeluri clare de viață sînt de obicei și hotărîți.

Nu trebuie confundată hotărîrea cu impulsivitatea sau prîpa în acțiuni. Hotărîrea se bazează pe o apreciere serioasă a situației în fața căreia ne aflăm, iar timpul pe care îl implică adoptarea hotărîrii depinde și de împrejurări. Uneori dispunem de mai mult timp pentru meditații, alteleori sînt necesare hotărîri rapide. În orice caz hotărîrea trebuie adop-

tată în timp util pentru ca acțiunea să nu sufere. Lipsa de hotărîre, ezitarea, tendința spre tergiversare sînt apanajul celor care nu dispun de o orientare justă și fermă și care nu au încredere în forțele proprii.

Fermitatea și dirzenia sînt calități necesare pentru a înfrînge greutățile, pentru a urma neabătut calea stabilită. Aceste calități se bazează pe existența unei însemnate capacități de efort voluntar, care poate să se mobilizeze în mod organizat. Consecvența în realizarea scopului este întregită prin consecvența în acțiune, adică prin *perseverență*.

Bărbăția și curajul reprezintă realizarea superioară a calităților voluntare de mai sus, în condiții care, nu numai că sînt deosebit de grele, dar implică și pericole. Aceste trăsături de caracter se manifestă în lupta pentru îndeplinirea unui scop înalt.

Stăpînirea de sine, capacitatea de a te stăpîni, de a-ți păstra calmul în orice împrejurări este tot așa de necesară ca și aceea a desfășurării unei mari energii. Mai mult decît atît, fără stăpînire de sine, energia se poate epuiza inutil, se poate risipi în mod nerațional. În multe împrejurări, stăpînirea de sine este reflexul siguranței în justețea cauzei pe care o apărăm.

Disciplina se exprimă în subordonarea exemplară a acțiunilor proprii cerințelor și îndatoririlor sociale. Disciplina se bazează pe existența unui sistem de convingeri, dar ea necesită și exerciții pentru structurarea deprinderilor corespunzătoare. Disciplina are valoare de trăsătură de caracter atunci cînd este însușită și aplicată în mod liber și se manifestă ca o necesitate interioară.

Independența în acțiuni este o altă însușire datorită căreia noi acționăm în deplin acord cu propriile convingeri și vederi. Cînd avem o voință puternică sîntem independenți în tot ceea ce facem, convinși de faptul că mergem pe o linie justă. Cei cu o voință slabă și fără scopuri ferme caută permanent sprijin la alții și devin cu timpul, pentru aceștia, o povară. Independența în acțiuni nu exclude însă ci presupune acceptarea unor sugestii sau sfaturi judicioase din partea altora.

Particularitățile de ansamblu ale caracterului. În cele ce urmează ne vom referi, de asemenea, la cele mai importante particularități de ansamblu ale caracterului.

Unitatea caracterului se exprimă în profilul nostru moral, în conștienta care în mod statornic ne călăuzește în toate împrejurările după aceleași obiective superioare.

Atunci cînd se spune despre oameni care niciodată nu se dezic în ceea ce au ca orientare esențială că sînt oameni integri, aceasta reflectă tocmai această trăsătură de caracter.

În structura individuală a caracterului unele trăsături au un rol dominant. În jurul lor se strâng toate celelalte. Acest nucleu de trăsături dominante conferă caracterului o notă specifică, un caracter *individual definitoriu*.

O persoană se distinge prin calm imperturbabil și perspicacitate, alta prin entuziasm și spirit de inițiativă, una este înclinată spre meditație, alta spre contemplație artistică etc. Nu este desigur vorba de diferențe sub raportul conținutului caracterelor, aici ne referim, în primul rând, la înfățișarea psihologică a individualității. Nu se pot dezvolta toate trăsăturile de caracter în egală măsură. Dacă vom încerca să analizăm caracterele colegilor, vom observa că fiecare are o trăsătură dominantă care le influențează și pe celelalte. Omul considerat „șters” nu are un caracter bine definit.

Este deci vorba de *originalitatea caracterului* care este o calitate implicită a structurii caracterului și nu are nimic comun cu originalitatea căutată, cu recurgerea la mijloace artificiale, țipătoare pentru a te afirma.

Sînt originale caracterele unitare, bine încheiate și viu definite.

Unii tineri, influențați de rămășițe ale ideologiei vremurilor apuse, cred că sînt originali dacă se îmbracă extravagant, dacă vorbesc în argou, cu cuvinte „cău'ate”, dacă comit acte ieșite din comun și lipsite de sens, dacă manifestă extravaganță și snobism. În goană după astfel de originalitate umblă, de fapt, oamenii care nu au un adevărat ideal de viață, care dovedesc sărăcie spirituală.

Adevărata originalitate sau autenticitate a caracterului presupun naturalețea, firescul atitudinilor.

Bogăția de caracter rezultă din multitudinea de interese, aptitudini, sentimente superioare, cunoștințe, într-un cuvînt, din complexitatea raporturilor care leagă pe om de realitatea socială. Bogăția multilaterală a caracterului este opusă unilateralității.

Plasticitatea relativă a caracterului, ca particularitate de ansamblu, se referă la capacitatea de a înlătura unele trăsături de o însemnătate particulară, care s-au fixat în anumite împrejurări. Această înlăturare este necesară pentru ca omul să se adapteze mai bine altor împrejurări.

Caracterul comunist implică însă, în primul rând, statornicie nestrămutată a trăsăturilor principale caracteristice omului de tip nou.

Puterea sau tăria caracterului este o particularitate care decurge din toate însușirile de caracter analizate pînă acum și se exprimă în capacitatea omului de a se comporta conform principiilor sale, de a rămîne pe poziția sa, chiar dacă viața îi este amenințată, atunci cînd nutrește convingerea în justetea poziției sale.

În țara noastră, în lupta pentru desăvîrșirea construcției socialismului cresc caractere puternice în fața cărora orice dificultate nu rezistă, orice înălțime a creației și nobleței spirituale poate fi atinsă.

CUPRINSUL

Pag.

Capitolul I. OBIECTUL ȘI PROBLEMELE DE BAZA ALE PSIHOLOGIEI

1. Psihologia și principiile care stau la baza ei	3
A. Psihicul — funcție a creierului	5
B. Psihicul — reflectare subiectivă a lumii obiective	9
C. Condiționarea socială a psihicului uman	10
2. Antropogeneza (geneza omului)	11
3. Conștiința	13
4. Însemnătatea psihologiei	16

Capitolul II. SENZAȚIILE ȘI PERCEPȚIILE

1. Senzațiile	18
2. Percepțiile	25

Capitolul III. ATENȚIA

1. Noțiuni generale despre atenție	33
2. Atenția din punct de vedere fiziologic	35
3. Felurile atenției	35
4. Calitățile atenției	37
5. Educarea atenției	40

Capitolul IV. MEMORIA

1. Caracterizarea generală a memoriei	42
2. Procesele memoriei	43
3. Reprezentările	46
4. Asociațiile	47
5. Memorarea și învățarea	48
6. Uitarea	52
7. Educarea memoriei	54

Capitolul V. IMAGINAȚIA

1. Caracterizarea generală a imaginației	55
2. Felurile imaginației	57
3. Educarea imaginației	61

Capitolul VI. GÎNDIREA ȘI LIMBAJUL

1. Gîndirea, cunoaștere mijlocită	62
2. Gîndirea ca reflectare generalizată a realității obiective	63
3. Caracterul abstract al cunoașterii prin gîndire. Legătura gîndirii cu practica	61
4. Rolul limbajului în procesul gîndirii	65
5. Operațiile gîndirii	71
6. Noțiunea	73
7. Educarea gîndirii și limbajului	75

Capitolul VII. GINDIREA LOGICA ȘI LEGILE EI

1. Caracterizarea generală a gândirii logice	77
2. Noțiunea	80
3. Judecata	87
4. Raționamentul	92

Capitolul VIII. AFECTIVITATEA

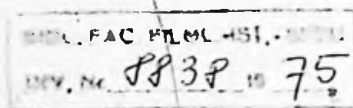
1. Noțiunile de trebuință, motiv, interes, convingere	99
2. Caracterizarea generală a afectivității	101
3. Principalele forme ale afectivității	103
4. Emoții și sentimente superioare. Educarea lor	110

Capitolul IX. ACȚIUNILE VOLUNTARE ȘI DEPRINDERILE

1. Caracterizarea psihologică a activității	113
2. Motivele și scopurile acțiunilor voluntare	114
3. Noțiunea de voință	115
4. Deprinderile	117
5. Calitățile voinței	121
6. Autoeducarea voinței	122

Capitolul X. CARACTERIZAREA PSIHOLOGICĂ A PERSONALITĂȚII

1. Noțiunea de personalitate	123
2. Temperamentul	125
3. Aptitudinile	131
4. Caracterul	137

Redactor responsabil: TURCU FILIMON
Tehnoredactor: NICHI ATANASIU

*Dat la cules 25.05.1965. Bun de tipar 30.07.1965. Apărut 1965.
Tiraj 68000+130 ex. broșat. Ilustrație scrisă B 63 g m².
Jt. 16 70×100. Coli editoriale 10 2 7. Coli de tipar 9.25.
B 227, A 6 787, C 2. pentru bibliotecile mari 15+16 (075.3).
C 2. pentru bibliotecile mici 15+16.*

Intreprinderea Poligrafică „Grafica Nouă” II. București
strada Alexandru Odobescu nr. 12 — Comanda nr. 9 407

Prețul lei 4,30

EDITURA DIDACTICĂ ȘI PEDAGOGICĂ — BUCUREȘTI, 1965

Biblioteca Universității „Lucian Blaga” din Sibiu